

ISSN 2788-659X

NUR-SULTAN ARHIVI
MEMLEKETTİK MEКЕМЕ

ARHIV HABARŞYSY

1
2022

СӨЗДІҢ ЕҢ ҰЛЫСЫ – ТАРИХ

Ахмет БАЙТҰРСЫНҰЛЫ

ISSN 2788-659X

АРХИВ ХАБАРШЫСЫ

ҒЫЛЫМИ-КӨПШІЛІК,
АҚПАРАТТЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖУРНАЛ

№ 1/2022

2021 жылдан бастап тоқсан сайын шығады

ВЕСТНИК АРХИВА

НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫЙ,
ИНФОРМАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 1/2022

Издается с 2021 года ежеквартально

Нұр-Сұлтан, 2022

ҚҰРЫЛТАЙШЫСЫ: «Нұр-Сұлтан қаласының мемлекеттік архиві» мемлекеттік мекемесі

ҒЫЛЫМИ ӘРІПТЕС: Қазақстан тарихшыларының Ұлттық конгресі

Бас редакторы: **М.Е. Бектембаев**, Нұр-Сұлтан қаласы мемлекеттік архивінің директоры

Бас редактордың орынбасары: **Ғ.Т. Исахан**, Нұр-Сұлтан қаласы мемлекеттік архивінің Ғылыми-зерттеу бөлімінің басшысы

Редакциялық кеңес төрағасы: **Е.Б. Сыдықов**, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Тарихшылардың ұлттық конгресі басқармасының төрағасы

Редакциялық кеңес мүшелері:

- М.Қ. Қойгелдиев** ҚР ҰҒА академигі, Абай атындағы ҚазҰПУ «Айтылған тарих» ғылыми-зерттеу орталығының директоры
- Х.М. Әбжанов** ҚР ҰҒА академигі, Қазақ ұлттық аграрлық университетінің «Рухани жаңғыру» гуманитарлық зерттеулер орталығының директоры
- Д. Қамзабекұлы** ҚР ҰҒА академигі, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ проректоры
- Б. Ғ. Аяған** т.ғ.д., профессор, ҚР БҒМ Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары
- Т.Ә. Қышқашбаев** п.ғ.д., профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері
- З.Е. Қабылдинов** т.ғ.д., профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры
- Г.К. Көкебаева** т.ғ.д., профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының дүние жүзі тарихы бөлімінің меңгерушісі
- Г.А. Алпысбаева** т.ғ.д., С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің профессоры
- Ф.Л. Гумаров** т.ғ.к., Татарстан Республикасының мемлекеттік архивінің бөлім басшысы, «Гасырлар авазы – Эхо веков» журналының бас редакторы
- Е.В. Годовова** т.ғ.д., Орынбор мемлекеттік педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының профессоры
- Г.Т. Мусабалина** МАНПО академигі, ҚР ЖҒҰА корреспондент-мүшесі, Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ профессоры
- Т.Т. Аршабеков** Қарағанды облысының ғылыми-техникалық құжаттама жөніндегі мемлекеттік архиві директоры

Редакцияның мекенжайы:

010000, Нұр-Сұлтан қаласы, Сарыарқа ауданы,
М. Әуезов көшесі, 3-үй
тел/факс: +7 (7172) 28-07-26 (қос. 125,126)
e-mail: info@gosarhiv.kz

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігінің
Ақпарат комитетінде 14.10.2020 тіркелген, тіркеу № KZ04VPY00027990

УЧРЕДИТЕЛЬ: Государственное учреждение «Государственный архив города Нур-Султан»

НАУЧНЫЙ ПАРТНЕР: Национальный конгресс историков Казахстана

Главный редактор: **Бектембаев М.Е.**, директор Государственного архива города Нур-Султан

Зам. главного редактора: **Исахан Г.Т.**, руководитель Научно-исследовательского отдела Государственного архива города Нур-Султан

Председатель редакционного совета: **Сыдыков Е.Б.**, д.и.н., профессор, академик НАН РК, председатель Национального конгресса историков Казахстана, ректор ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

Койгелдиев М. К. академик НАН РК, директор научно-исследовательского центра «Айтылған тарих» КазНПУ им. Абая

Абжанов Х.М. академик НАН РК, директор Центра гуманитарных исследований «Рухани жаңғыру» Казахского национального аграрного университета

Камзабекулы Д. академик НАН РК, проректор ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

Аяган Б.Г. д.и.н., профессор, заместитель директора Института истории государства МОН РК

Кышкашбаев Т.А. д.п.н., профессор, заслуженный деятель Казахстана

Кабылдинов З.Е. д.и.н., профессор, директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МОН РК

Кокебаева Г.К. д.и.н., профессор, заведующая отделом всемирной истории Института истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова КН МОН РК

Алпысбаева Г.А. д.и.н., профессор, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина

Гумаров Ф.Л. к.и.н., начальник отдела «Государственного архива Республики Татарстан», главный редактор журнала «Гасырлар авазы – Эхо веков»

Годовова Е.В. д.и.н., профессор кафедры истории России Оренбургского государственного педагогического университета

Мусабалина Г.М. академик МАНПО РФ, член-корреспондент НАЕН РК, профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

Аршабеков Т.Т. директор Государственного архива Карагандинской области по научно-технической документации

Адрес редакции:

010000, г. Нур-Султан, Сарыаркинский р-н,
ул. М. Ауезова, дом 3
тел/факс: +7 (7172) 28-07-26 (вн. 125,126)
e-mail: info@gosarhiv.kz

Зарегистрирован Комитетом информации Министерства информации и общественного согласия
Республики Казахстан от 14.10.2020 № KZ04VPY00027990

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ЗЕРТТЕУЛЕР. МАҚАЛАЛАР. ІЗДЕНІСТЕР

ТАРИХ МЕТОДОЛОГИЯСЫ, ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

<i>Даркенов Қ.Ғ.</i> Ахмет Байтұрсынұлы: санадағы сілкініс немесе күрескердің қалыптасуы	6
<i>Мұсағалиева А.С.</i> Қазақстандағы халық көтерілістері және наразылықтар туралы (1929-1931 жж.)	12
<i>Тұрсын Х.</i> Соңғы баспалдақ: ҚК(б)П Батыс Қазақстан облыстық комитетінің бірінші хатшысы Садықбек Сапарбеков саяси қуғын-сүргінге қалай ұшырады?	18
<i>Алпысбес М. А., Есқалиев С.А., Исахан Ғ.Т.</i> Халықтарды Қазақстанға жер аудару: Нұр-Сұлтан қаласы архивінің кейбір деректері	24
<i>Джиеналиев Е.К.</i> Процессы адаптации депортированных народов в Казахстан	30
<i>АРХИВТЕР СӨЙЛЕЙДІ</i>	
<i>Исалова А.</i> Алма-Атинский ликеро-водочный завод: из страны Советов в рыночный Казахстан	43
<i>Ибраева Д.М.</i> Ученые селекционеры Карагандинской сельскохозяйственной опытной станции по растениеводству	51
<i>Жылгелдинов М.</i> Казахстан и ООН: из истории сотрудничества	56
<i>Годовова Е.В.</i> Страницы повседневной жизни казачьих офицеров в пореформенной России	62
<i>Ахметова Б.Е. С.</i> Майқанованың «Ашаршылық» туралы қолжазбасы	68
<i>Сарбаев Д.Д., Ешмұратова Б.Ж.</i> Кеңес дәуірінің назарында болған Нұрпейіс Байғанин	70
<i>АРХИВ ІСІНІҢ ТАРИХЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ІС ЖҮРГІЗУ</i>	
<i>Сугралина М.А.</i> Доступность архивных справок Государственного архива города Нур-Султан в онлайн режиме	73
<i>Алиев А.О.</i> Концепция, модели и методы создания единой информационной системы «Архивное дело» в Республике Узбекистан	82

БИБЛИОГРАФИЯ және СЫН

<i>Ильясова К.М. В.И. Козодой.</i> «Алихан Букейханов: человек-эпоха». Пікір	96
<i>Махат Д.</i> Хатқа түсіп қатталған тарих	102

АҚПАРАТ және ХРОНИКА

ӘЛЕМ АРХИВТЕРІНЕН

Нюрнбергтегі халықаралық әскери трибуналдың үкімі жарияланды	105
--	-----

ОТАҢДЫҚ ЖӘНЕ ЕЛОРДАЛЫҚ АРХИВТЕРДЕН

Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік архиві 1921-1923 жылдардағы ашаршылық туралы құжаттар жинағын жарыққа шығарды	106
Архивтік аудиовизуальды құжаттар жинағының тұсаукесері өтті	108
Назарбаев зияткерлік мектептерінің архивариустарына сертификаттар табыс етілді	109
Көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері Сейітқали Меңдешевтің 140 жылдық мерейтойы аясында «Сейітқали Меңдешев. Құжаттары мен материалдар жинағы» атты кітаптің тұсаукесері өтті	110

ХҒТАР 03.01.09

Даркенов Құрманғали Ғазезұлы

Тарих ғылымдарының кандидаты, профессор,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
k_darkenov@mail.ru

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ: САНАДАҒЫ СИЛКІНІС
НЕМЕСЕ КҮРЕСКЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Аңдатпа. Мақалада ұлы тұлға А. Байтұрсынұлының ұлт мүддесі жолындағы күрескерге айналуына қандай саяси-әлеуметтік факторлар әсер еткендігі ғылыми талдау арқылы қарастырылады. Автор халықаралық зерттеу әдістері негізінде салыстырмалы талдау жасай отырып, харизматикалық тұлға А. Байтұрсынұлы «үйренген әлсіздік синдромын» жеңуіне не әсер еткендігін көрсетеді. Сонымен қатар, Кеңес үкіметінің А. Байтұрсынұлы, А. Бөкейхан, М. Дулатұлы басқа да көрнекті қазақ зиялыларын шеттетуін, оларды қуғын-сүргінге салуын «үлкен кемелерді суға батыру» теориясы арқылы түсіндіреді.

Түйін сөздер: А. Байтұрсынұлы, когнитивті картаға түсіру, «үйренген әлсіздік синдромы», болыс сайлауы, Сібірге жер аудару, «үлкен кемелерді суға батыру».

Өткен ғасырдың басында ұлттық мүддені бірінші кезекке қойып, елдің сол кезеңдегі жағдайына шынайы бет бұрып, қызмет етуге бел байлаған қазақ азаматтарының тобы қалыптаса бастады. Ресейдің қазақ еліне дендеп ене бастаған отарлық саясатының мәнін түсініп, оған қарсы ішкі наразылықтары оянып, елдің өз ішіндегі талас тартыс пен патшалық биліктің зорлық зомбылығына қарсы не істеу қажет деген сұрақтарға жауап іздей бастады. Осы жылдары А. Байтұрсынұлының да дүниетанымында түбегейлі өзгеріс туды.

Халықаралық зерттеуде когнитивті картаға түсіру деп аталатын зерттеу әдісі бар [1, с. 79]. Кейде ол танымды карталау немесе танымды картаға түсіру деп те аталады. Осы зерттеу әдісіне

сүйенсек белгілі бір саяси оқиға, жағдай, процесс адамның танымына, күрделі өзгеріске түсуіне әсер етеді деп санайды. Мамандар кез келген адамның өмірінде позитивті немесе негативті ықпал ететін бір бұрылысқа себеп болатын оқиғалар болады. Осы жай оның келешегіне ықпал етеді дейді.

Осыған қатысты бірнеше мысалдар келтіруге болады. 1962-1979 жж. Оңтүстік Кореяның президенті Пак Чон Хи болды [2]. Генерал Пак Чон Хидің Америкада (Охлакома штаты) тағылымдамадан өтуі [3], АҚШ экономикасы мен халқының тұрмыс жағдайын көруі, оның ғана емес, Оңтүстік Кореяның да келешегіне әсер етті. Пак Чон Хидің дүниетанымына АҚШ-ты көруі әсер етті.

Сонымен қатар, 1959-1990 жылдары Сингапурдің премьер-министрі Ли Куан Ю болды [4]. Оның голландық Альберт Винсемиуспен кездесуі өзіне, Сингапурдің келешегіне ықпал етті [5].

Ал, Ахмет Байтұрсынұлына тоқталсақ, он үштегі бала Ахметтің дүниетанымындағы өзгеріске, санадағы сілкініске, саяси-әлеуметтік факторлар әсер еткені белгілі. Бірақ, А. Байтұрсынұлының дүниетанымындағы сілкініске, ұлттық мүдде жолындағы күрескер ретінде қалыптасуына, енді ғана он үшке қадам басып, оң-солын тани бастаған баланың санасына 1885 жылғы болыстық сайлауда Ахметтің әкесі Байтұрсын және оның бауырлары Ақтас пен Сабалақтың ояз Я.П. Яковлевті ұрып, содан Сібірге сотталуы ерекше әсер еткен болуы керек.

Оған ретімен тоқталайық. Қазіргі уақытта Алматы қаласында Ахметтің әкесі Байтұрсынның туған ағасы Ақтастың немересі Амандық тұрады. Амандық Ақтастың үлкені Шаймарденнің баласы. Осы оқиғаға қатысты Амандықтың айтуы бойынша, Торғай уезінің Тосын болысында болыстық сайлауға түскен Ақтас та болыстық орынға үміткер болады. Еті тірі Ақтас ел ішінде беделді, көпке сыйлы, ешкімге есесін жібермейтін өткір кісі болса керек.

Сайлау өткізу жиынында Байтұрсын Торғай уезінің бастығы Я.П. Яковлевтен «сайлаудың ешкімге бұрмай әділ өтуін» талап етеді [6]. Ал, ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс болып менменсінген Яковлев болса, дала қазағының қойған талабына шамданып, Байтұрсынды балағаттап, тілдейді. Ағасын тілдеп, балағаттағанға шыдамаған қызба мінезді, шапшаң Сабалақ, шын есімі Данияр топтың ішінен атымен тебініп шығып, қамшымен ояз Яковлевті тартып-тартып жібереді. Осы арада дүрбелең туады. Бұрын соңды патшалық Ресейдің шенді басшысына қамшы сілтеп ұру түгілі, қарсы сөз айту да кездеспеген еді. Басы жарылған ояз казактарға сол арада Ақтасты, Байтұрсынды, Сабалақты ұстатып, түрмеге жабады. Торғай жерінде ғана емес, жалпы қазақ арасында патша шенеунігіне қол көтеру болмағандықтан, бұл ел ішін дүр сілкіндіреді. Билікте қазақтар арасында бәсең де болса туып келе жатқан қарсылықтың алдын алу үшін бүлікшілерді қатаң жазалау мақсатын ұстанады. Арада шамалы уақыт өткен соң, сот үкімі шығып, 1886 жылы ағайынды Ақтас, Байтұрсын, Сабалақ үшеуін 15 жылға Сібірге айдауға жібереді. Осы оқиға болғанда Ахаң 12-13 шамасында болатын. Жақсы жаманды түсініп, қалыптасып келе жатқан балаға аталған оқиға қатты әсер еткен болуы керек. Кейін А. Байтұрсынұлының «Анама» атты өлеңіндегі:

... Оқ тиіп он үшімде ой түсіріп,

Бітпеген жүрегімде бар бір жарам... деген жолдар осы оқиғаға байланысты туды. Жас баланың жүрегіне осы жай мәңгі сақталып, жара салып қана қойған жоқ, оған терең ой салды [7].

Осы арада айта кететін жай, біз 1825 жылғы Ресейдегі декабристер қозғалысы жөнінде айтқанда, олардың әйелдерінің Сібірге бірге барғанына ерекше тоқталамыз. Осындай жағдай қазақ даласында да болғанын айтып өткеніміз абзал. Сот үкімі шыққаннан кейін, сотталғандармен бірге Ақтастың бәйбішесі Үбіжан күйеуі мен қайныларына еріп, сонау Колымадағы лагерге бірге барған.

Осы арада айта кететін тағы бір жай, ер мінезді, өткір Үбіжан анамыз 1916 жылғы Торғайдағы ұлт-азаттық көтерілістің басшысы, Дулығалы мешітінде өткен жиында хан сайланған

Әбдіғапар Жанбосынұлының нағашы әжесі. Торғай елінде кең тараған көне құлақтардан жеткен әңгімелерде Әбдіғапардың анасы Алуаның өте ақылды, парасатты, етек жеңі кең, қолы ашық кісі болғандығы жөнінде айтылады. Осы елдегі «Алуа» деп аталатын елді мекеннің атауы да осы кісі есімімен байланысты.

Тағдырдың жазуы болар, қызба мінезді Сабалақ жолда солдаттардың оғынан өледі, Байтұрсынның ағасы Ақтастың жары Үбіжан бірнеше жылдан кейін Якутияда ауырып, қайтыс болып, сүйегі сонда қалды.

Қолымада он жеті жыл отырып, ағайынды екеуі 1902 жылы елге оралады. Алыс сапардан Ақтас пен Байтұрсын Торғайға оралғанда олардың ерлігін әлі есіне сақтаған, жыр қылып айтатын елі қошеметпен қарсы алып, құрмет көрсетеді. Торғай елі ғана емес іргелес, көрші Қостанай, Ақтөбе, Жезқазған, Қызылорда көлеміне сыйлы болған Ахаңның әкесі Байтұрсын 1909 жылы дүниеден өтеді. Өмірден біраз қиындық пен бейнет көрген анасы Күнше (Күнші) араға он жыл салып 1919 жылы, Ақтас сексенге келіп 1920 жылы қайтыс болады.

Міне, өз отбасымен туыстарының басынан өткен осы оқиға мен ел жағдайы оның азаматтық позициясы мен дүниетанымының қалыптасуына ықпал етті. Оң-солын тани бастаған А. Байтұрсынұлы елге қызмет ету мұратын ұстанды.

Екіншіден, оның алған білімі, орыс-қазақ тілдерін еркін білуі, Қазақстанның өз ішінде ғана емес, қазіргі Ресей қалаларында білім алып, қызмет етуі, тұруы, ел ішіндегі жағдайды өз көзімен көруі оның ел жайын ойлауына, халық тағдырына бет бұруына әкелді. Оның ұлт мұраты жолындағы қайраткерлік қызметінің қалыптасуына негіз қалады.

Аталған ойымызды тереңдету үшін, осы арада Ахаңның өмір жолына сәл тоқталып өтсек, А. Байтұрсынұлы қазақтың ұлы ағатушысы Ы. Алтынсарин негізін қалаған, Торғай елінен шыққан зиялылар білім алған, Торғайдағы екі сыныптық орыс-қазақ училищесіне түсіп, оны 1891 жылы бітіреді. Сол жылы Орынбор мұғалімдер мектебіне оқуға қабылданып, 1895 жылы ОММ-нің Педагогикалық кеңесінің шешімімен «бастауыш училищенің оқытушысы» деген атақ беріледі.

1896-1901 жылдары Ақтөбе, Қостанай, Қарқаралы уездерінде ауылдық, болыстық мектепте, екі сыныптық училищеде оқытушылық қызметте болды [8]. 1902-1904 жылдары Омбыда Торғай облысы Халықтық училище директорының іс жүргізуші лауазымын атқарады. Осы жылдары өз халқының санасын ояту мақсатында, жақсы мен жаманды, әділдік пен зұлымдықты, сан тараулы қайшылықты сипаттаған И. Крыловтың мысалдарын қазақы ойлау мен танымға бейімдеп аударып, «Қырық мысал» деген атпен 1909 жылы Петербургтен бастырып шығарды.

Шамасы, халық тұрмысына жақын мысалдар арқылы, А. Байтұрсынұлы ел өміріне ықпал етуге қадам жасаған секілді. Бір жағынан қазақ оқығандарына Крылов мысалдары таныс болатын. А. Байтұрсынұлына дейін алғаш рет Ы. Алтынсарин И. Крыловтың «Қарға мен түлкі» мысалын, ал Абай «Есек пен бұлбұл», «Шегіртке мен құмырсқа», «Піл мен қанден» шығармаларын аударған болатын. А. Байтұрсынұлы аударған әрбір мысал қазақ өмірімен астасып, қазақ танымына сіңісіп кетті. «Аққу, шортан һәм шаян» мысалындағы:

Жүк алды шаян, шортан, аққу бір күн,

Жегіліп тартты үшеуі дүркін-дүркін,

Тартады аққу көкке, шаян кейін

Жұлқиды суға қарай шортан шіркін – деген [9] өлең жолдары арқылы сол кезеңдегі ел ішіндегі жікке бөлініп жан-жаққа тартқылаған алауыздықты, бір-бірімен алысып тартысқан билік-тегілерді сипаттады.

Ұлы Абайдың «Құлағын салмас, Тіліңді алмас, Көп наданнан түңілдім» деп налыған, өкінішке толы өлең жолдарымен астасып жатыр емес пе. Одан әрі аталған мысал өлең арқылы аққу, шортан, шаян болып жан жаққа тартқыламай бір-бірінді жақын тұтып, бір болыңдар дегенді

айтқысы келгендей. Осы орайда Абайдың «Біріңді, қазақ, бірің дос, Көрмесен, істің бәрі бос» [10] деген идеясымен үндесіп кеткендей. Идея, көзқарас сабақтастығы мен үндестігі осы болар.

А. Байтұрсынұлының ағартушылық қызметі қайраткерлік қадамға ұласты. Ол елдің әлеуметтік мәселесін көзімен көре отырып ағартушылық тәсілмен ықпал етуді мұрат тұтты, қоғамның эволюциялық жолмен дамуына мүдделі болды. Қоғамдағы жағдайдан тыс қалмай, тек оны сырттан бақылаушы немесе оған инертті қатысушы болмай, ел өміріне белсенді қатысып, өз шығармаларына арқау етті.

Ғылымда кең қолданылатын бинарлы талдау әдісі бар. Бұл басталу нүктесі бір немесе жақын екі немесе одан да көп оқиғалар мен үдерістердің ұқсастықтарына, даму барысына және өзгеріс траекториясына талдау жасайды. Қазақ қоғамындағы аққу, шаян, шортан болып жан жаққа тартқылаған ахуал А. Байтұрсынов өмір сүрген жылдарда өзекті болса, қазіргі уақытта да өз маңызын жойған жоқ. Сондықтан да болар, ұлт бірлігі мен тұтастығы, жағымсыз әдет, қалыптасқан келеңсіз жағдайды сынау белгілі бір уақыт аралығында ғана емес, әр кезеңде басты тақырыпқа айналды. Ұлы Абай, А. Байтұрсынов басқа да қазақ зиялылары өз шығармаларында ел ішіндегі жағымсыз жайларды аяусыз сынға алды.

Қолданбалы психология мен саясаттану ғылымында «үйренген әлсіздіктің синдромы» (синдром выученной беспомощности) деген термин бар [11]. «Үйренген әлсіздік» деген синдром – адамның өзінің өмірін жақсартуға ешқандай әрекет жасамайтын жағдай. Неге «үйренген» деп аталады? Өйткені ешбір адам туғанда өз өмірін жақсарту үшін қиындықтармен күреспен керек деген идеямен тумайды. Қиындықтармен күресу ол әр адамға тән қасиет. Адам стресспен қатты дағдарысқа ұшырағаннан кейін күреспен жолын таңдайды. Өмірден қайта-қайта таяқ жеп, тағдырдың тауқыметін көргеннен кейін адам екі қолын түсіріп, өзінің күшіне деген сенімін жоғалтады. Бәріне көнеді. Адам өз басындағы жағдайға үйреніп қалады, қолын, еңсесін түсіреді, жақсыға қарай сапалық өзгеріс жасай алатынына сенбейді.

Бірақ, олардың ішінен ерік-жігері мықты, харизмасы күшті жандар ғана еңсесін түсірмейді, күрес жолынан бас тартпайды, өзгеріс жасау үмітінен бас тартпайды. А. Байтұрсынұлы да осындай тұлға еді. Халыққа білім беру, ағартушылық жолы арқылы әсер етуге тырысты. Өз халқына білім беру жолын таңдай отырып, орыстың танымал тұлғаларының халық арасында кең таралған шығармаларын қазақ тіліне аудару арқылы, оны қазақ өміріне бейімдеді. Түсінікті, қабылдауға жеңіл тілмен жеткізді. Аярлықты, екі жүзділік пен қулықты, бос мақтан мен дарақылықты сынады. Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев аударған И. Крыловтың «Қарға мен түлкі» мысалын да аударып оған қазақы өң, сипат береді.

Қарасақ, көп адамдар Түлкі боп жүр,
Залымдық өтірік пен мүлкі боп жүр.
Солардың сұмдығына түсінбеген
Қарғадай жұртқа мазақ, күлкі боп жүр.
Жұрт едік аңқау өскен қазақ болып,
Далада кең сахара көшіп - қонып.
Алдаған залымдардың тіліне еріп,
Жүрмесек жарар еді мазақ болып – деген [12] өлең жолдары бүгінгі күні де өз мәнін жоғалтқан жоқ.

Сонымен қатар, сол жылдары елдің азып-тозып, рухани құлдырап бара жатқанын көзімен көрген Ахмет Байтұрсынұлы өз ой пікірін, көзқарасын жұмбақтап, түспалдап жеткізеді, кейде ашық айтады. Мысалы,

Қасқырдың зорлық болды еткен ісі.
Ойлаймын оны мақтар шықпас кісі
Нашарды талай адам талап жеп жүр

Бөріден артық дейміз оның ісі – дейді. Өз еліне, халқына өз билігі мен күшін пайдаланып зорлық көрсетіп талап, тонап жүрген, қасқырдан бетер адамдардың бар екендігін тұспалдап жеткізді.

Патша өкіметінің отарлау саясатының қазақ халқының хал-ахуалын әбден төмендетіп, шымбайына батқанын көре білген Ахмет Байтұрсынұлы 1913 жылы «Жиған-терген» атты өлеңінде:

Қазағым, елім,
Қайқайып белің,
Сынуға тұр таянып.

Талауда малың,
Қамауда жаның,
Аш көзіңді оянып,

Қанған жоқ па әлі ұйқың,

Ұйықтайтын бар не сиқың! – деп қалың елі қазағының хал-ахуалын толғана жыр етті [13].

Міне, жоғарыда келтірілген өлең жолдары А. Байтұрсынұлының ағартушылық, азаматтық, қайраткерлік тұлғасының қалыптасқандығын оның ел мұраты, келешегі үшін белін бекем бұғандығын көрсетеді [14]. Бұл ұлтын сүйген, ұлтына қызмет етуді мұрат тұтқан тұлғаның үлкен істерге жасаған қадамының бір кезеңі еді.

Әдебиеттер тізімі

1 Боришполец К.П. Методы политических исследований. Учеб.пособие. М.: Аспект Пресс, 2010. – 230 с.: Когнитивное картирование в исследованиях политических ситуаций и процессов. <http://politics.ellib.org.ua/pages-1504.html>

2 «Пак Чон Хи. Через диктатуру к «корейскому чуду» <https://was.media/2022-05-09-pak-chon-hi-cherez-diktaturu-k-korejskomu-chudu/> (қаралған күні: 01.06.2022)

3 Пак Чон Хи <https://vikent.ru/author/2815/> (қаралған күні: 01.06.2022)

4 Сингапурское чудо. Ли Куан Ю: Как построить страну без коррупции и плевков на землю. <https://meritokrat.org/blogpost4885> (қаралған күні: 01.06.2022)

5 Генерал золотого карьера. (часть 3). <https://politconservatism.ru/articles/general-zolotogo-karera-chast-3> (қаралған күні: 01.06.2022)

6 Әнесұлы Ж. А. Байтұрсыновтың туыстары – өткен тарихтың куәгерлері. 4 ақпан 2017 ж. <http://qasym.kz/zhumat-anesuly-abajtursynovtyn-tuystary-otken-tarihtyn-kuagerleri/>

7 Байтұрсынұлы А. Анама хат. <http://bilim-all.kz/olen/147-Anama-hat>

8 Алиева Б., Жауымбаев С.Ұ. Ахмет Байтұрсыновтың өмірі мен қоғамдық-саяси қызметі. <https://e-history.kz/kz/contents/view/2403>

9 Байтұрсынұлы А. Аққу, шортан һәм шаян. <http://kazbilim.kz/?p=2186>

10 Құнанбаев А. Сегіз аяқ. <https://sites.google.com/site/abai1845/-le-der/segiz-aak>

11 Синдром выученной беспомощности. <https://izumrudnyjgorod.wordpress.com>

12 Байтұрсынұлы А. Қарға мен түлкі. http://bilimdiler.kz/oyin_sayk/olender/438-karga-men-tulki.html

13 Ахмет Байтұрсынов – балалар әдебиетіндегі ірі тұлға. Міржақып Дулатов шығармаларындағы ағартушылық бағыт. <https://baribar.kz/student/16536/akhmet-baytursynov-balalar-adebietindegi-iri-tulgha-mirzhaqurdulatov-shygharmalaryndaghy-aghartushylyq-baghyt/>

14 Ахмет Байтұрсынұлының мысалдары хақында бір сөз. https://massaget.kz/okushyilarga/uy_tapsyirmasyi/42807/

Даркенов Құрманғали Газезович

Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, профессор кафедры регионоведения, к. и. н.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ: ПРОРЫВ В СОЗНАНИИ ИЛИ ФОРМИРОВАНИЕ БОРЦА

Аннотация. В статье рассматривается научный анализ того, какие политико-социальные факторы повлияли на превращение великого человека А. Байтұрсынова в борца за интересы нации. Автор, проводя сравнительный анализ на основе международных методов исследования, показывает, что повлияло на победу харизматической личности А.

Байтұрсынова над «синдромом выученной слабости». Кроме того, отстранение советской властью А. Байтұрсынұлы, А. Букейхана, М. Дулатұлы от других видных казахских интеллектуалов, их репрессии объясняются теорией «утопления больших кораблей».

Ключевые слова. А. Байтұрсынов, когнитивные картирование, «синдром приобретенной слабости», волостные выборы, ссылка в Сибирь, «утопление больших кораблей»

Darkenov Kurmangaly Gazezuly

L. N. Gumilyov Eurasian National University, professor of the Department of Regional Studies,
Candidate of Historical Sciences

AKHMET BAITURSYNULY: BREAKTHROUGH IN CONSCIOUSNESS OR THE FORMATION OF A WRESTLER

Abstract. The article examines the scientific analysis of what political and social factors influenced the transformation of the great man A. Baitursynov into a fighter for the interests of the nation. The author, conducting a comparative analysis based on international research methods, shows what influenced the victory of A. Baitursynov's charismatic personality over the «learned weakness syndrome». In addition, the removal by the Soviet government of A. Baitursynuly, A. Bukeikhan, M. Dulatuly from other prominent Kazakh intellectuals, their repression is explained by the theory of «drowning of big kings».

Keywords: A. Baitursynov, cognitive mapping, «acquired weakness syndrome», volost elections, exile to Siberia, «drowning of big ships».

References

- 1 Borishpolec K.P. Metody politicheskikh issledovaniy. Ucheb.posobie. M.: Aspekt Press, 2010. – 230 s.: Kognitivnoe kartirovanie v issledovaniyah politicheskikh situacij i processov. <http://politics.ellib.org.ua/pages-1504.html>
- 2 «Pak CHon Hi. CHerez diktaturu k «korejskomu chudu» <https://was.media/2022-05-09-pak-chon-hi-cherez-diktaturu-k-korejskomu-chudu/> (қаралған күні: 01.06.2022)
- 3 Pak CHon Hi <https://vikent.ru/author/2815/> (қаралған күні: 01.06.2022)
- 4 Singapurskoe chudo. Li Kuan YU: Kak postroit' stranu bez korrupcii i plevkov na zemlyu. <https://meritokrat.org/blogpost4885> (қаралған күні: 01.06.2022)
- 5 General zolotogo kar'era. (chast' 3). <https://politconservatism.ru/articles/general-zolotogo-karera-chast-3> (қаралған күні: 01.06.2022)
- 6 Әнесұлы ЗН. А. Байтұрсынұлының туыстары – өткен тарихтың куәгерлері. 4ақпан 2017ж. <http://qasym.kz/zhumat-anesuly-abaitursynovtyn-tuystary-otken-tarihtyn-kuagerleri/>
- 7 Байтұрсынұлы А. Аname hat. <http://bilim-all.kz/olen/147-Anama-hat>
- 8 Alieva B., ZHauymbaev S.Y. Ahmet Байтұрсынұлының өмірі мен қоғамдық-саяси қызметі. <https://e-history.kz/kz/contents/view/2403>
- 9 Байтұрсынұлы А. Аққу, shortan һәм shayan. <http://kazbilim.kz/?p=2186>
- 10 Құнанбаев А. Segiz ayak. <https://sites.google.com/site/abai1845/-le-der/segiz-aak>
- 11 Sindrom vyuchennoj bespomoshchnosti. <https://izumrudnyjgorod.wordpress.com>
- 12 Байтұрсынұлы А. Қарға мен тұлкі. http://bilimdiler.kz/oyin_sayk/olender/438-karga-men-tulki.html
- 13 Ahmet Байтұрсынұлы - balalar әdebietindegi iri тұлға. Mirzhaqyp Dulatov shyғarmalaryndaғы ағартушылық барыт. <https://baribar.kz/student/16536/akhmet-baytursynov-balalar-adebietindegi-iri-tulgha-mirzhaqyp-dulatov-shygharmalaryndaghy-aghartushylyq-baghyt/>
- 14 Ahmet Байтұрсынұлының mysaldary haқында bir сөз. https://massaget.kz/okushyilarga/uy_tapsyirmasyi/42807/

Мұсағалиева Арайлым Сәбитқызы

Тарих ғылымдарының докторы,
Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университетінің профессоры
e-mail: arai0410@mail.ru

Мақала ХХ ғасырдың 20-50 жылдарындағы Қазақстандағы жаппай саяси қуғын-сүргін және оңалту үдерістері: Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының «бірыңғай деректер базасын құру» жобасын іске асыру шеңберінде орындалды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛЫҚ КӨТЕРІЛІСТЕРІ ЖӘНЕ НАРАЗЫЛЫҚТАР ТУРАЛЫ (1929-1931 ЖЖ.)

Аңдатпа. Мақалада 1929-1931 жылдардағы Қазақстанда болған халық көтерілістері мен наразылықтар туралы қарастырылады. Тарихнамада Қазақстандық, Ресейлік және шетелдік тарихшылардың еңбектері талданды. Мәселені зерттеуде, алдымен көтерілістердің себептері, сипаты және ұрандарына назар аударылады. Оның ішінде, қазақ халқы үшін ауыр соққан ет дайындаулар, сонымен қатар, көтерілістердің бүкілхалықтық немесе жаппай көтерілуі және көпұлттық сипаты аңғарылады. Көтерілістердің қайнар көзін түсіну үшін архив құжаттарынан ұрандар көрсетіледі. Осы мәселені зерттеудегі маңызды дереккөз ретінде көтерілістер саны мен қатысушылар құрамына ерекше назар аударылады. Көтерілістерді басу барысында сотсыз және тергеусіз атылған, сонымен қатар осы көтерілістерге қатысқаны және қолдағаны үшін сот және соттан тыс органдардың саяси репрессияларына ұшыраған құрбандар жеке берілген. Мақалада ҚР Президенті Архиві, ҚР ҰҚК арнайы архивтері деректерінің үлкен бөлігі қолданылды. Көптеген деректер жаңа, әлі ғылыми айналымға енгізілмеген.

Түйін сөздер: Халық көтерілістері, наразылықтар, ет дайындау, архив құжаттары, «бандитизм», босқындар.

Құзырлы органдар құжаттарында осы жылдардағы көтерілістерді халықтық немесе жаппай бас көтерулер деп атайды. Белгілі тарихшы Талас Омарбеков және басқа да көптеген ғалымдар еңбектерінде жаңа архив құжаттарына сүйене отырып, 1929-1931 жж. халық көтерілістері және наразылықтар деп атады [1, с.55]. Бұл атау бұрынғы кеңестік тарих ғылымында қалыптасқан қатаң қағидалардан арылу үшін жасалды, атап айтсақ, көтерілістерге белгілі бір әлеуметтік топтар ғана қатысқан жоқ. Көтерілістерде қазақ қоғамының барлық мүшелері қатысты: кедейлерден байларға дейін, шаруалардан кулактарға дейін, бұрынғы қызыл партизандардан ақ гвардияшылдарға дейін, сонымен қатар, мұсылман діни басшылары да қатысты. Халық наразылықтарын большевиктік үкімет репрессивті әрекеттер жүргізуге қолданды. Мәселен,

11 Қызылтулы кавалериялық дивизия әскери комиссары және командирі Н.Ф. Евсеев БКП(б) Қазақ өлкелік комитетінің жауапты хатшысы Ф. Голощекинге жазған баяндамасында атап өткен болатын: «...тұтас аудандарда қазақ халқының наразы қауымы молдалардың, ишандардың, байлар мен атқамінерлердің өлшеусіз әсеріне түсіп кеткен және халықтың саяси санасыздығы арқасында ру басқарушылары бастаған Кеңес үкіметін құлату мен Қазақстанда Қазақ хандығын құруды мақсат етіп қойған бандылар қатарына ұйымдасты» [2, 38 п.]. Бұл мәселе көтерілісшілердің «Кеңес өкіметі жойылсын!», «Қазақ хандығы құрылсын!», «Мал дайындау жойылсын!», «Мұсылман діні үшін өлеміз!» деген ұрандарында айтылды.

Қазақстандағы көтерілістер көпұлтты болды. Мәселен, шекаралық аймақтарда бұрынғы ақ гвардияшылар, кейбір жерлерде бұрынғы қызыл партизандардан құрылған топтар болды. Сонымен қатар, қазақтар мен жергілікті ұйғырлар, қалмақтар, тараншылар жекелеген топтар құрып, көтерілістерге қатысқан болатын.

Кеңес өкіметі орнағаннан кейін, 1920 жылдардың соңында қазақтың дәстүрлі шаруашылығының күйретілуі алапат қасіретке алып келді. Осыған байланысты большевиктерге қарсы кең көлемдегі наразылықтар басталды.

Қазақстандағы 1929-1931 жж. көтерілістердің басты себебі Кеңес өкіметінің жүргізген «ет дайындау», «мал дайындау», «астық дайындау» сияқты экономикалық реформалар болып табылды. 1931-1932 жж. Қазақстан бойынша «ет дайындау» жоспары 255,5 мың тоннаны құрады, бұл Украинамен салыстырғанда 1,5 есе, Солтүстік-Кавказ және Батыс-Сібір аймақтарынан 2,5 есе көп еді. Расымен де Қазақстанда мал көп болды, бірақ осындай жоспарлар өте негізсіз болатын [3, с.98]. Мәселен, Абыралы ауданына ауылдардан ет жинау 9 айға 3 378 тоннаның орнына 8 796 тонна етіп бекітілді [4, 19 п.]. Дегенмен, ғылыми ортада әлі күнге дейін көтерілістердің терең себептері анықталмады. Халық таптық күреске, бай мен кедей деп бөлініске (қазақтарға буржуазия мен жұмысшы деген бөлініс сай келмеді), құдайсыздыққа, дінге қойған тыйым салуға қарсы шықты. Осы жылдарда, яғни 1930 жылдың 11 ақпанында БКП(б) Қазақ өлкелік комитетінің кулактарды тап ретінде жою туралы шешімі шыққан болатын [5]. Сондықтан да, Ресей архивтері құжаттарында осы жылдардағы көтерілістерге кулактардың контрреволюциялық көтерілістері [6, с.520-521] деген атау береді. Бір сөзбен айтқанда, халықтың өмір сүру құқығы, жеке меншікке құқығы, табиғи құқығы сақталмады.

Біздің маңызды міндеттеріміздің бірі көтерілістерді басу барысында сотсыз және тергеусіз атылған, сонымен қатар осы көтерілістерге қатысқаны және қолдағаны үшін қуғынға ұшыраған құрбандарды іздеу және табу болып табылады. Алдымен, көтеріліске қатысқан адамдардың санын есептеу маңызды. 1992 жылғы Комиссияның қорытындысында 1929-1931 жж. Қазақстанда 372 көтеріліс орын алғанын, оған 80 мың адам қатысқаны туралы айтылған болатын [7].

2020 жылы Мемлекеттік комиссия құрылғанға дейін тарихшылар белгілі және ірі көтерілістерді зерттеді, көптеген орта және ұсақ көтерілістер назардан тыс қалды. Сондықтан да әлі күнге дейін осы көтерілістердің қатысушыларының жалпы саны белгісіз болып келді. Облыстардағы кавалериялық дивизиядан Ф. Голощекинге келіп түскен баяндамада тек ғана молдалар қозғалысы, олардың құрған қазақ ұлттық армиясында 25 мыңнан астам сарбаздары болғаны айтылады [8, 39 п.]. Сарбаздардың басты құрамы 10 000 адам Қарақұм шөлдерінде, кейбірі Қарақұмның солтүстігі мен оңтүстігіне орналасты, аз бір бөлігі Алматы округінде болды.

Зерттеулер нәтижелері көтерілістер санын одан сайын көбейтті. Олар, «елден ауа көшушілер мен босқындар басқарған бас көтерулер» еді. Большевиктер шетелдерге ауа көшкен барлық босқындарды бас көтерулерді ұйымдастырушылар деп атады. Большевиктер көшпелілердің әлеуметтік құрылымына қол сұққан сайын, босқындар қатары көбейе берді. 1930 жылдардың басында ол өзінің шегіне жетті [9, с.202]. Шетелге ауа көшуге байланысты наразылықтар Семей, Алматы, Маңғыстау облыстарында болып өтті.

Тек 1929-1931 жж. Қазақстандағы 194 топтар немесе ауа көшушілерді алып өту топтары болды, оған 5468 адам қатысты [10, 172 л]. Сонымен, барлығын қосқанда 566 көтерілістер мен бас көтерулер болды. Бұл соңғы статистика емес, әлі де анықталады деп ойлаймыз. Қазіргі кезде осы көтерілістерге қатысқан адамдардың жеке істерін архивтерден тауып отырмыз. Байқағанымыздай, көпшілігіне айып атүсті қойылған, қарусыз адамдар да көп болды. Көтерілістерге қатысушылардың саны көбейді, себебі қазіргі статистика негізгі ірі көтерілістерге қатысқандар болып табылады.

Осы топтардың мүшелері ОГПУ-дің назарында қалып отырды. Босқындар туралы құжаттарда былай айтылды: «ауа көшу кезінде босқындар өздері жеке қаруланған отрядтар ұйымдастырды, олар шекаралық күзетке ұстау кезінде белсенді қарсылық көрсетеді» [11, с.212]. Бірақ, шын мәнінде, босқындарда қару аз болды, тек өздерін тонаудан құтқаратын қарулар, көбінесе жай аңшы мылтықтары болды.

Мәселен, Маңғыстау ауданында барлық босқындарды Кеңес өкіметіне қарсы деп жариялады. ОГПУ оған барлық халықты ендірі, «ру басшылары ауа көшушілерді Кеңес өкіметінің қол астынан алып кету үшін ұйымдастырды» деп айыптады [12, 46 п.]. Шын мәнінде, халық шарасыздықтан босқындарға айналды. Олардың артынан күшпен басу үшін комотрядтар жіберілді. Осылайша, қазақ халқының мәжбүрлі босқыншылығы еш дәйексіз бас көтерулер деп сипатталды.

Айта кету керек, көптеген көтерілісшілер сотсыз және тергеусіз ұрыс алаңдарында қаза тапты. Олардың санына жету қиын, біз ҰҚҚ арнайы архиві мен ҚР Президенті архиві деректері бойынша есептеп көрдік.

Мәселен, 32 ірі және белгілі көтерілістерге 35604 адам, 12890 шаруашылық қатысқан, оның ішінде шамамен 3539 адам шайқастар кезінде, 23 адам түрмеде қайтыс болады. 6448 қамауға алынып, 1099 ату жазасына кесілді. Бірақ бұл толық статистика емес, кейбір кезде өлгендерді көтерілісшілер алып кеткен, ал ауа көшушілердің арасында өлген адамдар есептелмеген.

Сотсыз және тергеусіз атылғандар ішінде көтеріліс басшылары да бар. Соның бірі, Шығыс Қазақстанда көтеріліске шыққан бұрынғы коммунист, қызыл партизан Федор Толстоухов. Ақмырза ишан көтерілісінде және Шұбартау, Ырғыз, Маңғыстау көтерілістерінде де сотсыз, тергеусіз көп адамдар атылды. Ақмырза ишанның өзі, оның қолдаушысы Бекділда Досымов, Шұбартау көтерілісінің басшысы Мұқан Сергозин, Ырғыз көтерілісінің басшысы Айжаркен Қанаев, Маңғыстаудағы көтеріліс басшысы Мырзағали Тыныбаев және басқалар да шабуыл кезінде өлгендер қатарында еді.

ОГПУ әскерлері көтерілістерді басуда көп адамды өлтірді. Мысалы, Созақ көтерілісін басуда Қызыл Армияның тұрақты жасағы қолданылды, 2000 адамдай ұрыс даласында қаза тапты. Қарақұм көтерілісінде басшылары Лаубаев, Қобылановтар және 482 адам ұрыс даласында өлді. Маңғыстауда көтерілісшілерге қарсы тұрақты армия және теңіз флоты жіберілді, 340-тан астам адам қаза тапты, бірақ бұл тек ресми ақпарат, қаншама ауа көшушілер далада өлді. Шығыс Қазақстандағы Федор Толстоухов көтерілісінде 300 адам ұрыс даласында өлді. Абыралы көтерілісінде Семей кавалериялық дивизиясының жедел отряды ұрыс даласында 37 адамды атты.

Көтерілістер ең көп болған уақыт – 1931 жыл. Осы жылы Гурьев, Ақтөбе, Алматы, Семей, Қарағанды, Шымкент 52 көтерілісте 1380 адам түгел ұрыс даласында қаза тапты. Мәселен, тек қана Алматы облысында ұшақпен бомбалау кезінде ауа көшіп бара жатқан бейбіт тұрғындардан 140 шаруашылық, 800 адам өлтірілді [13, 164 п.]. 1931 жылдың тек қараша айының өзінде Семей, Арал, Ақтөбе, Алматы облыстарында болған 12 көтерілісте 27 адам ұрыс далаларында өлді.

Осылайша, зерттеулер арқылы сотсыз және тергеусіз қаза тапқандардың саны анықтала бастады.

ОГПУ-дің анықтамасында көрсетілгендей, осы жылдарда ауылдар мен деревняларда келесі шаралар жүргізілді: саны 2 001 топтар мен ұйымдар жойылды; 9 906 қатысушылар мен шаруашылық саяси науқандарына байланысты 10 396 жеке тұлғалар өлтірілді [14, 173 п.]. Бұл құжатқа шекаралық аймақтарда босқындар топтары туралы мәліметтер енгізілмеген. 1929 ж. шекарада 1 382 адам, 1930 жылы 2 873 адам ұсталды [15, 123 п.]. Ауа көшушілердің санын анықтау қиын, бірақ алдағы уақытта есептейтін боламыз.

Жергілікті жерлерде осы көтерілістерге қатысқаны және қолдағаны үшін көптеген адамдар қамауға алынды. Мәселен, Адай уезі бойынша көтерілістерді жою үдерісі кезінде қамауға алу еш талғаусыз жүргізілді, мәселен, ешқандай материалдарсыз 128 адам қамауға алынды, оларды 1931 жылдың қазанына дейін түрмеде ұстады [16, 60 п.]. ОГПУ мәліметі бойынша, «қозғалысты жою тарату линиясы бойынша жүрді, бір бөлігі жойылды, бір бөлігі Түрікменстанға қашты, ал үлкен бөлігі ауа көшушілерімен бірге қайтып келді немесе Үстіртте қалды» [17, 63 п.].

Осылайша, 1929-1931 жылдардағы большевиктердің экономикалық қысымына шыдай алмаған, мал-мүлкінен айырылған, өз елінен жер ауып, босқынға айналған халық көтерілістер мен наразылықтар мүшелері ретінде қатаң жазалауларға ұшырады.

Оларды ақтау үдерісі қалай жүрді? Көтерілістерге қатысушылар 1926 жылғы РСФСР Қылмыстық Кодексінің 58, 59 баптары бойынша сотталды. 58 баппен сотталғандардың біразы 1980 жылдардың аяғында ақталды, 59 баппен сотталғандар мүлдем ақталмады.

Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 14 сәуірдегі «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» Заңына көтерілістерге қатысқаны және қолдағаны үшін соттық және соттан тыс репрессияларға құрбандар кірмей қалған. Қудаланған адамдардың отбасы мүшелері, балалары туралы да ештеңе айтылмаған, олар да Кеңес өкіметі кезінде қудаланған еді. Анықтап көрсетейік. Аталған Заңның 6 бабында: «...мына төмендегі жасаған қылмыстары жеткілікті дәлелденген адамдар ақталуға жатпайды: а) ...қарулы көтеріліс немесе қарулы бандылар құрамында Республика аумағына революцияға қарсы мақсатта басып кіру және олар жасаған кісі өлтірулерге, басқа да күш көрсету әрекеттеріне; тіміскілік, терроризм актісі, бүлдіру әрекеттеріне қатысу; в) қарулы бандыларды ұйымдастыру және олар жасаған кісі өлтірулерге, басқа күштеу әрекеттеріне қатысу» деп көрсетілген [18].

Сондықтан да, халықтың мүддесін қорғайтын жаңа Заң керек деп ойлаймыз. Кеңес өкіметі құлады, сталинизмді айыптайтын уақытқа жеттік. Заң құрбандарды толық ақтай алмады, керісінше кейбір категориялар ақталмай қалды, нақты айтқанда, ақтау мәселесін толық шеше алмады. ҚР Президенті Қ. Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен де қымбат» деген мақаласында айтқанындай: «Біздің аталарымыз алапат ашаршылықты, қуғын-сүргінді, дүниежүзілік соғысты көрді. Тоталитарлық кезеңде ұлттық құндылықтарымыздан, тілімізден, діліміз бен дінімізден айырылып қала жаздадық. Оның бәрі Тәуелсіздіктің арқасында халқымызға қайта оралды».

Жаңа Заң саяси қуғын-сүргін құрбандарының барлық категорияларын ақтау қажет. Халық көтерілістерінде қарапайым адамдар саяси құқықтары мен діні, ділі үшін күресті. Оларды саяси және заңдық тұрғыдан ақтау керек. Қорыта айтқанда, саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау мәселесі тұр, жұмысымызды әрі қарай жалғастыруымыз керек.

Әдебиеттер тізімі

1 Омарбеков Т. Голодомор в Казахстане: причины, масштабы и итоги (1930-1933 гг.). Хрестоматия. – Алматы: «Қазақ университеті», 2011. – 203 с. С.55

2 ҚР ПА. 141-қ. 1-т. 2953-іс. 38-п.

3 Синицын Ф.Л. Советское государство и кочевники. История, политика, население. 1917-1991. Москва: Центрполиграф, 2019. 318 с. С.98

4 Қазақстан Республикасы Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің Арнайы Мемлекеттік архиві (ҚР ҰҚК АМА). 9-қ. 1-т. 495-іс. 19-п.

5 Заключение комиссии Президиума Верховного Совета Республики Казахстан по изучению нормативных правовых актов приведших к голоду во время коллективизации // Казахстанская правда. 1992. 22 декабря

6 Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т.3. 1930-1934 гг. Кн. 2. 1932-1934 гг. / Под ред. А. Береловича, [В. Данилова]. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. 840 с. С.520-521

7 Заключение комиссии Президиума Верховного Совета РК // Казахстанская правда. 22 декабря. 1992 г.

8 ҚР Президентінің архиві (ҚР РА). 141-қ. 1-т. 2953-іс. 39-п.

9 Киндлер Р. Сталинские кочевники: Власть и голод в Казахстане. М., 2018. 382 с. С.202

10 ҚР ҰҚК АМА. Ф.9. Оп.1. Д.495. Л.172

11 Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. Том 3. Конец 1930-1933. Москва: РОССПЭН, 2001. 1008 с. С.212

12 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 485-іс. 46-п.

13 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 488-іс. 164-п.

14 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 495-іс. 173-п.

15 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 495-іс. 123-п.

16 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 495-іс. 60-п.

17 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 495-іс. 63-п.

18 https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z930002200_

Мусағалиева Арайлым Сабитовна

доктор исторических наук, профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева

О НАРОДНЫХ ВОССТАНИЯХ И ПРОТЕСТАХ В КАЗАХСТАНЕ (1929-1931 ГГ.)

Аннотация. В статье рассматривается история народных восстаний и протестов в Казахстане (1929-1931 гг.). В историографии были проанализированы труды казахстанских, российских и зарубежных историков. При изучении вопроса, в первую очередь, уделено внимание на причины, характер и лозунги восстаний. В том числе, непосильные скотозаготовки для казахского населения, а также как характер восстаний отмечается народность или массовость, а также многонациональность. Приводятся лозунги из архивных документов, для понятия истоков восстаний. Особое внимание обращается на численность восстаний и количество участников как один из ключевых моментов при изучении этой проблемы. Отдельно показаны жертвы политических репрессий, расстрелянных без суда и следствия в ходе подавления восстаний, а также подвергнутых репрессиям внесудебными и судебными органами за участие и поддержку этих восстаний. В статье использован большой массив архивных документов, таких как Архив Президента РК, СГА КНБ РК. Многие источники новые, еще не введенные в научный оборот.

Ключевые слова: Народные восстания, протесты, скотозаготовки, архивные документы, «бандитизм», беженцы.

Статья выполнена в рамках реализации проекта «Массовые политические репрессии в Казахстане в 20-50-х гг. XX в. и процессы реабилитации: создание единой базы данных» Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова.

Musagalieva Arailym Sabitovna

Doctor of Historical Sciences, Professor of Eurasian National University after L.N. Gumilyov

ABOUT POPULAR UPRISINGS AND PROTESTS IN KAZAKHSTAN (1929-1931)

Abstract. The article examines the history of popular uprisings and protests in Kazakhstan (1929-1931). The works of Kazakh, Russian and foreign historians were analyzed in historiography. When studying the issue, first of all, attention is paid to the causes, nature and slogans of the uprisings. In particular, the unbearable slaughter for the Kazakh population, as well as the nature of the uprisings, nationality or mass character, as well as multi-nationality is noted. Slogans from archival documents are given for the concept of the origins of the uprisings. Particular attention is paid to the number of uprisings and the number

of participants as one of the key points in the study of this problem. Separately, the victims of political repression are shown, shot without trial during the suppression of uprisings, as well as subjected to repression by extrajudicial and judicial authorities for participating in and supporting these uprisings. The article uses a large array of archival documents, such as the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, the special government archive of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan. Many sources are new, not yet introduced into scientific circulation.

Keywords: Popular uprisings, protests, slaughter, archival documents, «banditry», refugees.

The article was carried out within the framework of the project «Mass political repressions in Kazakhstan in the 20-50s of the 20th century and rehabilitation processes: creation of a unified database» of the Institute of History and Ethnology after Ch. Valikhanov.

References

- 1 Omarbekov T. Golodomor v Kazahstane: prichiny, masshtaby i itogi (1930-1933 gg.). Hrestomatiya. – Almaty: «Қазақ университети», 2011. – 203 s. S.55
- 2 ҚР ПА. 141-қ. 1-т. 2953-іс. 38-п.
- 3 Sinicyн F.L. Sovetskoe gosudarstvo i kochevniki. Istoriya, politika, naselenie. 1917-1991. Moskva: Centrpoligraf, 2019. 318 s. S.98
- 4 Қазақстан Республикасы Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің Арнайы Мемлекеттік архиви (ҚР ҰҚК АМА). 9-қ. 1-т. 495-іс. 19-п.
- 5 Zaklyucheniya komissii Prezidiuma Verhovnogo Soveta Respubliki Kazahstan po izucheniyu normativnyh pravovyh aktov privedshih k golodu vo vremya kollektivizatsii // Kazahstanskaya pravda. 1992. 22 dekabrya
- 6 Sovetskaya derevnya glazami VCHK-OGPU-NKVD. 1918-1939. Dokumenty i materialy. V 4-h t. / T.3. 1930-1934 gg. Kn. 2. 1932-1934 gg. / Pod red. A. Berelovicha, [V. Danilova]. Moskva: «Rossijskaya politicheskaya enciklopediya» (ROSSPEN), 2005. 840 s. S.520-521
- 7 Zaklyuchenii komissii Prezidiuma Verhovnogo Soveta RK // Kazahstanskaya pravda. 22 dekabr'. 1992 g.
- 8 ҚР Президентінің архиви (ҚР РА). 141-қ. 1-т. 2953-іс. 39-п.
- 9 Kindler P. Stalinskie kochevniki: Vlast' i golod v Kazahstane. M., 2018. 382 s. S.202
- 10 ҚР ҰҚК АМА. F.9. Оп.1. D.495. L.172
- 11 Tragediya sovetsoj derevni. Kollektivizatsiya i raskulachivanie. Dokumenty i materialy. Tom 3. Konec 1930-1933. Moskva: ROSSPEN, 2001. 1008 s. S.212
- 12 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 485-іс. 46-п.
- 13 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 488-іс. 164-п.
- 14 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 495-іс. 173-п.
- 15 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 495-іс. 123-п.
- 16 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 495-іс. 60-п.
- 17 ҚР ҰҚК АМА. 9-қ. 1-т. 495-іс. 63-п.
- 18 https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z930002200_

СОҢҒЫ БАСПАЛДАҚ: ҚК(Б)П БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСТЫҚ КОМИТЕТІНІҢ БІРІНШІ ХАТШЫСЫ
САДЫҚБЕК САПАРБЕКОВ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІНГЕ ҚАЛАЙ ҰШЫРАДЫ?

Қазақ елі ықылым заманнан бері небір қиын кезеңді бастан өткізді. Соның ішінде қазаққа тартқан сыйы мен қасіреті тең түскен XX ғасырдың орны ерекше. Ең бастысы осы ғасырда мыңдаған жылдар бойы мызғымаған көшпелі өркениеттің төлтумасы қазақтың дәстүрлі қоғамы күйреді. Осы тарихи үдерісте қоғам өзгерді, заман өзгерді, сонымен бірге адам да өзгерді. Қоғам – социализмге бет бұрды, заман – өндіріске бағыт алды, адам – ғылым мен білімге ұмтылды. Бұндай күрделі өзгерістерді қоғамның модернизациялануы деп атайды. Ал кез-келген модернизациядан ұлттың ұтатыны да бар, жоғалтатыны да аз емес. Асау мінезді тарпаң ғасырда тапқанымыздың ең бастысы ер байлығы болса, жоғалтқанымыздың да ең бастысының бірі осы ер байлығы – ұлттың дегдарлары, бекзаттары, қазіргі саяси тілмен айтсақ ұлттың элитасы екен. Еліміздің жаңару кезеңі жүздеген, мыңдаған тұлғаларды өмірге әкелді. Заманның ауыр жүгіне арқасын тосып, қоғамның ашкөз саясатының өңешіне тоғытылған сондай элиталық тұлғалардың бірі – Садықбек Сапарбеков болатын. 1902 жылы Сыр бойында дүниеге келіп, Түркістан Республикасының орталығы Ташкент қаласында комсомал жетекшісі болып басталған оның өмір өткелдері мен қызмет сатыларының соңғы баспалдағы Батыс Қазақстан облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметі болды.

Садықбек Сапарбеков Ақжайық өңіріне қызметке келгенге дейін Сырдария, Ақмола губерниялық партия комитеттерінде партиялық ұйымдар бөлімінің меңгерушісі, Қазақ Өлкелік комитетінде үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі, Ақмола округінде, Қарсақпай, Қызылорда аудандық комитеттерінде бірінші хатшы, Семей облысында хатшы болып қызмет баспалдақтарынан өткен болатын. 1935 жылдың қазан айынан 1936 жылдың қаңтары аралығында Қазақ Өлкелік кәсіподағы Кеңесінің төрағасы, 1936 жылдың қаңтар-мамыр аралығында Қарағанды облыстық партия комитетінің ІІ хатшысы болып қызмет істеді. 1936 жылдың мамыр айында ҚК(Б)П Гурьев округтік комитетінің бірінші хатшылығына, бір жылдан соң – 1937 ж. 15 мамырында ҚК(Б)П Орал қалалық партия комитетінің пленумында бірінші хатшылыққа ұсынылған С. Сапарбеков бірауыздан сайланады.

Осы пленумнан бір апта бұрын ҚК(Б)П Батыс Қазақстан облыстық комитетінің бюро мәжілісінде (7 мамыр, 1937 ж. хаттама №40) «І. Құрамысов (Құрамысов Измұқан Мұқашұлы (1896-1938) – 1937 ж. маусымынан Жеңіл өнеркәсіп халкомының бірінші орынбасары, тамыз айынан ҚКСР Мемлекеттік Жоспарлау комитетінің төрағасының орынбасары ҚК(Б)П ОК мүшесі. 25 ақпан 1938 ж. ату жазасына кесілген) бірінші хатшы қызметінен босатылып, облыстық партия конференциясында есепті баяндама жасаған соң Өлкелік комитеттің қарауына жіберілсін, бірінші хатшы міндетін атқарушы болып, С. Сапарбеков бекітілсін» деген шешім қабылданды. Гурьев округтік комитетінің бірінші хатшысы қызметіне С. Сапарбековтың орнына Н. Нұрсейтов бекітіледі.

Гурьев округтік комитетіндегі қызметі жөнінде осы 1937 жылдың 15-19 ақпанында өткен Батыс Қазақстан облыстық партия комитетінің ІІ пленумында сөйлегендер Сапарбековтің көпшілікпен жұмыс істеу тәсілі жөнінде «Сапарбеков Мақат немесе Қосшағыл кәсіпшілігіне барып баяндама жасайды. Халық оның баяндамасын ұйып тыңдайды. Олардың арасында сұрақ-жауаптар, пікір алысулар болады. Бұл

әріне, сөзсіз, құптарлық шара, бірақ біздегі шараларды Сапарбеков пен Орымбаевқа ғана жүктеп қарап отыруға болмайды, басқа да адамдарды дайындауымыз керек» деп жылы лебіз білдіреді.

Батыс Қазақстан облысындағы ауыл шаруашылығының жайы облыстық партия комитетінің жіті назарында болды. Бұл кезде колхозшылардан астық өнімдерін әкімшілік жолмен тартып алу тоқтатылып, астықты мемлекетке сатып алу жолымен жинау тетігі орныға бастаған. Қолда бар астығын мемлекетке сатуға мүмкіндік алған колхозшылар өнімді молайтуға құлшына бастады. Осы іске партиялық басшылықтың мәнісі – сатып алынатын астық мөлшерін жоспарластыру және оны іске асыру, соған қатысты ұйымдастыру, жабдықтау шараларын қамтитын. Батыс Қазақстан облысы сол кезде 19 аудан (Гурьев, Жылықосай, Есбол, Маңғыстау, Теңіз, Бөрілі, Жәнібек, Жанқала, Жымпиты, Каменский, Қаратөбе, Лбешинский, Приуральский, Тайпак, Теректі, Қазталовка, Орда, Шыңғырлау) және Гурьев округі мен Орал қаласынан құралды. 1937 жылы 16 тамызында Обком мен облатком төралқасы аудандардан жиналатын астықты Приуральский – 170, Каменский – 160 мың, Теректі – 150 мың, Бөрілі – 88 мың, Шыңғырлау – 120 мың, Лбешинский – 10 мың, Қазталов – 15 мың, Жымпиты – 10 мың пұт мөлшерінде бекіткен екен. Бұл деректер С. Сапарбековтың қызмет саласының бірі ғана. Алда өңірдің халық шаруашылығын дамыту, елдің әл-ауқатын көтеруде көптеген міндеттер күтіп тұрды. Бірақ бүкіл елді қамтыған саяси қуғын-сүргіннің қуатты толқыны ол міндеттерді іске асыруға уақыт қалдырмады.

1937 жылы 10-11 қыркүйегінде өткен облыстық партия ұйымының екінші пленумында С. Сапарбеков «ҚК(б)П Орталық комитетінің екінші пленумының қорытындылары және партия ұйымдарының міндеттері туралы» баяндама жасайды. Бұл пленум Орталықтан түскен таптық қырағылықты күшейту, халық жауларын әшкерелеу тапсырмаларының жергілікті ұйымдарда атқарылуына арналғандықтан баяндама және жарыс сөздерде ауыл шаруашылығы мен өндірістегі орын алған кемшіліктердің шынайы себебін іздеудің орнына оған жауапты қызметкерлерді айыптау сарыны белең алды. Пленумдағы С. Сапарбеков: «В нашей области мы имеем много алашординцев, белогвардейцев, ссыльных. Наличие такого количества горючего материалы антисоветских элементов требует усилить революционную бдительность наших партийных, комсомольских организации, рабочих, колхозников» деген сөздері негізсіз емес еді. 1918-1919 жж. Жымпитыда (қазіргі Сырым ауданы - Х.Т.) құрылған Алашорда үкіметі Батыс бөлімінің қызмет істеуі, Орал казактарының «ақтар қозғалысына» (белое движение) белсене қатысуы, оның үстіне 1928-1931 жж Орал округіне Сырдария округінен және басқа да жерлерден кәмпескеленген байлар мен мал-мүлкі тәркіленген бай-қулақтар, саяси құқығынан айрылған мыңдаған адамдардың жер аударылуы барысында қалыптасқан әлеуметтік топ шын мәнінде Кеңес өкіметіне, оның күні кеше жол берген басыздықтарына наразы ғана емес, жан-тәнімен қарсылық білдіретін үлкен әлеуметтік күш болатын.

Осы пленумда әшкереленген халық жаулары ретінде Орымбаев, Нұрсейтов (Нұрсейтов Нұрғали Нұрсейтұлы (1903-1937) – 1937 ж. мамырынан Гурьев округкомының бірінші хатшысы, 1937 ж. қарашасында ату жазасына кесілген), Серікбаевтар (Серікбаев Есқайыр (1900-1938) - Гурьев қаласында туған. 1935 жылдың ақпанынан Қаратөбе, кейіннен Жанқала аупарткомының хатшысы. 12.09.38 жылы тұтқындалып, 1938 жылы ақпанда атылған) және Обком комсомолдың бірінші хатшысы Қожахметовтер пленум мүшелігінен босатылып, партия қатарынан шығарылады.

«Правда» газетінде жарық көрген К. Пуховтың мақаласы ҚК(б)П Орталық Комитетінің тамыз айында өткен партия активі жиналысының қорытындысы бойынша жазылып, Республика басшылары Л. Мирзоян, Ұ. Құлымбетов, С. Есқараев, С. Нұрпеисов және Алматы облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Ж. Садуақасовтардың атына қатаң партиялық сын айтылды. Мақаланың түйіні «Қазақстандағы өзара сынның осындай жағдайы басшылыққа араласып кеткен жауларды әшкерелеуге кедергі келтіруде» деп түйінделген. Мақала жарық көрген уақытта Л. Мирзоян мақта жинау науқанына байланысты Оңтүстік Қазақстан облысында іс-сапарда жүрген болатын. Мақаланы шамшылдықпен қабылдаған Мирзоян Мәскеуге жіберуге дайындаған жеделхатында «Пухов кем дегенде 70 пайызға өтірік айтады, өйткені оның көптеген дәйектері шындыққа сай келмейді» деп жазды. Ол автордың шынайылығына қатысты 29 қыркүйек күнгі Пуховтың мақаласын талқылаған ҚК(б)П ОК бюро мәжілісінде

«мақаланың 70 пайызы өтірік» деп мәлімдеп, онда көтерілген мәселелерге айқындық береді. Дегенмен, Орталық Комитетінің баспасөз органы ретінде «Правда» газетінде бұндай мақаланың жариялануы партия ұйымдарының белсенділігін арттыруы, өзара сынды өрістетугі тиіс деген баға беруге мәжбүр болады. Осы мәжілісте Мирзоян буржуазиялық-ұлтшылдықпен күресу бұрыннан қолға алынғанын айта келіп, «Я не знаю, многи ли было таких организации в национальных республиках, где бы так остро ставили вопросы борьбы с националистами, как у нас» деп тоқмейілсіді. Мирзоянның сөз саптауымен айтқанда бұл 100 пайыз шындық болатын! Ал «Правда» газетіндегі аталмыш мақала республикадағы саяси қуғындау шараларын еселеп күшейтуге итермелейтін факторға айналды. Мақаланы талқылау бойынша қабылданған қаулыда ҚК(б)П ОК революцияға қарсы ұлтшылдарды әшкерелеуде және аластауда кешігіп қалғандығы атап айтылды.

Осы жерде назар аударатын бір мәселе бар. ҚК(б)П ОК бюро мәжілістеріндегі талқылауларда қабылданған қаулыларда, айыпталушылар мен әшкереленушілердің қатарында С. Сапарбековтың есімі мүлдем аталмайды. Соған қарап, оның халық жауы аталып, тұтқынға алынуы аяқ астынан болған оқиға деп санауға болмайды. Бұл сөзімізге мына құжаттың деректері дәйек болады. Л. Мирзоян 1937 жылы 30 шілдеде И. Сталинге «Ұлтшыл-фашистік ұйымның әшкереленген және қамауға алынған мүшелері туралы» жазған хабраламасында республикалық, облыстық деңгейде қызмет істейтін 14 қайраткердің қамауға алынғандығын және кейбір тұтқындардың көрсетулерінде Алматы обкомының қазіргі хатшысы Садуақасов пен БҚО обкомының хатшысы Сапарбековтердің есімдері аталатындығы, қазір осы екі хатшыға қатысты материалдардың растығы тексерілуде екендігін хабарлайды. Демек, Садықбекке қатысты НКВД органдарының тіміскі әрекеті ол тұтқынға алынғаннан екі айдан астам уақыт бұрын басталған. Батыс Қазақстан облысында кең өріс алған Сапарбековке қарсы сынды қайдан шығып жатқандығы осыдан белгілі. Мирзоянның орынсыз сын айтушылар әрекетін «арпылдады» (лаялса) деп бағалайтыны бар. Демек, ол «арпылдаушыларды» керек кезінде өз қажетіне пайдаланып отырған. Ондай китүрқы саясат ұстанбаса БК(б)П Орталық Комитетінің кеңеске қарсыларға қуғын-сүргін шараларын қолдануда бекіткен жоспарын азырканып, қудаланушылардың санын арттыруды сұраған жоспарын іске асыруы қиын болар еді. БК(б)П ОК Саяси бюросының 1937 жылғы 4 қазандағы мәжілісінде «Принять предложение ЦК КПК(б) Казахстана об увеличении количества репрессированных по 1-й категории по Казахской ССР дополнительно на 350 человек. Секретарь ЦК» деген шешім қабылдаған болса, 15 желтоқсандағы мәжілісте ҚК(б)П Орталық комитетінің бірінші категория бойынша 900, екінші категория бойынша 3500, барлығы 4400 адамға ұлғайту туралы ұсынысы мақұлданған (Гинзбург А.Я. Феномен «революционной социалистической» законности. Мифы и факты: правовой аспект. (52-68 с.) (С.57) // Саяси қуғын-сүргіндер және оның зардаптары. - Алматы, 2009.-158 б).

Осы саяси қуғын-сүргіннің шырқау шыңына жеткен кезеңдегі Л. Мирзоянның саяси әрекеті өте күрделі сипат алды. Бір жағынан партия-кеңес және шаруашылық басшыларының жүздеп тұтқынға алынуына келісім беріп жатса, екінші жағынан өзіне тағылатын айыптаулардан тайсалмай кейбіреулерге шырылдап араша түсу, қуғын-сүргіннің негізсіздігін біле тұрып, қуғындалушылардың санын арттыру туралы жоғары басшылыққа ұсыныс жасауы Мирзоянның тұлға ретінде қарама-қайшылықты келбетін қоюландыра түседі. Бұндайды «Қарғайын десем жалғызым, қарғамайын десем жалмауызым» деп түйіндеген халқымыз оны «Мырзажан» деп төбесіне көтергені де рас.

Өзара сын – партия қайраткерінің өзін-өзі әшкерелеуге берілген «мүмкіндігі». Ағынан ақтарылған қызметкердің айтқандары көбіне өзін айыптауға дәйек береді. Партия қайраткерлері бұл тәсілді жақсы білген, содан да лажы болса өзіне қатысты сынды айналып өтуге тырысқан. Орал қалалық партия комитетінің 1937 жылғы 7-14 мамырында өткен III пленумында сөз сөйлеген С. Сапарбеков Құрамысовты өткір сынға алады.

Басына бұлт үйірілген Құрамысовқа айтылған С. Сапарбековтың бұл сыны барынша сыпайы, партиялық этикаға сай айтылған еді. Бұл сын сол кезде партиялық-мемлекеттік номенклатура арасында сын мен өзара сынды өрбіту арқылы партияның ұйымдық бірлігіне, шаруашылық міндеттерді іске асыруға болады деген саяси иллюзияның типтік көрінісі сияқты қабылдануы мүмкін. Ал Құрамысовтың Голо-

шекинмен бірлесіп жол берген асыра сілтеушілігін жақсы білетін С. Сапарбеков партияға сөз тигізбей оның өзін сынап өтті. Құрамысовқа сын айтқандардың бәрі де осындай ұстанымда еді.

Құрамысовқа тағылған кінәлердің бірі – оны мектептерде мұғалім кадрлардың жетіспеуіне байланысты «Басқа көзқарастағы» мұғалімдерді жұмыстан қумау туралы облаткомға тапсырма беруі болды. Облыстық партия комитеті бюросының 10 қазан күнгі мәжілісінде «Облыс мұғалімдерін аттестациялау барысы туралы» мәселе қаралып, онда осындай «басқаша көзқарастағы» алашордашыл Таңқытаев, Букин, Исмағанбетов пен поптың қызы Пикано аталады.

Қазақстандағы ширығып тұрған саяси ахуалды 1937 жылдың 21 қыркүйегінде «Правда» газетінде жариялаған «На поведу у буржуазных националистов» атты мақала мүлдем ушықтырып жіберді. Осы мақалада көтерілген мәселелерді ҚК(б)П Орталық комитетінің бюросы 29 қыркүйек күнгі мәжілісінде талқылап, арнайы қаулы қабылдайды. Ал 4 қараша күні Орталық комитеттің осы қаулысынан туындайтын міндеттер туралы облыстық партия комитеті бюросының жабық мәжілісінде С. Сапарбеков баяндама жасаған. Баяндама бойынша сөйлеген Сизов «Казахстанская правда» газетінің бас мақаласында біздің кемшіліктер дұрыс көрсетілген, бірақ халық жауларын әшкерелеуде біз қол қусырып қарап отырғанымыз жоқ. «Соңғы кезде 31 халық жауын ортамыздан сүйреп шығардық. Біздің кемшілігіміз ол туралы баспасөзде жарияламағанымыз» деді. Ал облыстық «Прикаспийская правда» газетінің редакторы Медведьев «біздің алдымызда Құрамысовты әшкерелеу міндеті тұрды, пленумда, баспасөз бетінде де біз бұлай жасағанымыз жоқ. Біз құрамысовшылыққа да, орымбаевшылыққа да лайықты тойтарыс бермедік. Құрамысовтың құйтұрқылықтарын да әшкерелемедік» – деп ағынан жарылды.

Ал, Воробьев деген «Ипмағанбетовтың (Ипмағамбетов Әмірғали Сәрсенұлы (1904-1992) – БҚО Шыңғырлау ауданында туған, 1936 ж. ақпанынан Жәнібек аупарткомының бірінші хатшысы) әкесі – алашордашыл. Оны аупартком хатшысы етіп қалдыруға болмайды» – деді. Мәселеге барынша салмақты қарауға тырысқан Андреев «Қалалық ұйымда сын мен өзара сын өрбімей отыр. Өзіміздің партия ұйымының кемшіліктерін айтудың орнына Мирзоянды, Нұрпейсовті, обкомның бұрынғы басшыларын ғана сынаймыз» деген уәж айтады.

Бюро мәжілісі күн тәртібіндегі мәселе бойынша қабылдаған қаулысында обкомға қатысты айтылған сынды толығымен мойындап, тездету жұмыстарын жүргізгенімен 3 жыл бойы облыстың басшы партия және кеңес аппаратына шпиондар мен бүлдіргіштерді енгізген ұлтшыл-фашист, антұрған Құрамысовты көзден таса еткені, обком және оның бірінші хатшысы Сапарбековтың тарапынан жол берілген сылбырлықтан, саяси қамсыздықтан Құлымбетовтың, Құрамысовтың халық жаулары бандасының Батыс Қазақстанда кең өрістеуіне жол бергендігі атап көрсетілді. Сол сияқты осы қаулыда «Правда» газетіндегі мақаладан және ҚК(б)П ОК қаулысынан соң Құрамысовтың ұлтшыл-фашистік тобының мүшелері Құлшурин (облплан), Өсербаев пен Дәулетов (ауылшаруашылық мектебі), Есенқұлов (облвноторг), Бекжанов (окрФО), Қалебаев (консерві заводы) және т.б. әшкереленгенін, партия қатарынан шығарылғандығы мәлімделді.

«Казахстанская правда» газетінде аты аталғандардың бірі Қоцанов 10 қазан күнгі бюро мәжілісінде обком аппаратындағы қызметінен босатылды. Нұрымов (Бөрлі ауданы), Құрманбаев (облатком төрағасының орынбасары) партия қатарынан шығарылады.

Облыстағы саяси ахуал күн өткен сайын шиеленісе түсті. 1937 ж. 10 қазан күні өткен Батыс Қазақстан обкомы бюросының мәжілісінде Гурьев активі жөніндегі мәселе бойынша сөйлеген сөзінде С. Сапарбеков өзінің тарапына айтылған сынға жауап беріп, ақталуға мәжбүр болды. Осы бюро мәжілісінде Өтеғұлов оны Орымбаев, Нұрсейітов, Ақботин (Ақботин Халид Сейітқалиұлы (1902-1938) – Бөкей ордасында туған. 1933-1936 жж. Гурьев округкомының бірінші хатшысы, 1936-1937 жж. ҚК(б)П БҚО ауылшаруашылығы бөлімінің меңгерушісі. 08.03.1939 ж. атылған), Аманиязов (Аманиязов Қошбай (1900-?) Маңғыстау ауданында туған. 1933-1937 жж. Еспол аупарткомының бірінші хатшысы, 1937 ж. БҚО обкомының үшінші хатшысы), Ибраев, Жиенбаев, Мендібаевтарға қамқорлық жасап, құрамысовшыларды қорғаштайды деп айыптайды. Бұл айыптауды обком бюросы мүшелігіне кандидат Кеслер іліп алып кетеді.

Дегенмен, осы мәжілісте Сапарбековты жаладан арашалауға тырысқандар да болды. «Прикаспийская правда» газетінің редакторы Медведьев обком бюросы және Сапарбековтың қателіктерді түзетуге бағыт алғаны көрініп тұр. Сондықтан «Сапарбековты кіналауды доғарайық» деген ұсыныс жасады. Партия қызметкері Будкии де осы бағытта сөз сөйлеп «Сапарбековтың қызметіне күмән келтіруге болмайды» – дейді.

Бюро мүшесі Сидоров Сапарбековты сын мен өзара сынды тұншықтырып отыр, сөйлеген сөзінде ағынан жарылмады дей келіп «Наш актив ставит вопрос – сумеет ли Сафарбеков возглавить борьбу с врагом народа. Мы считаем, что пока этого нет... Мне кажется тов. Сафарбекову трудно будет исправлять свои ошибки, ведь он политически себя скомпрометировал и сейчас мы имеем сигналы политического недоверия к Обкому. И после этого т.Сафарбеков должен сделать себе вывод» деген сын айтады. Өзіне тағылған айыптар мен айтылған сынға жауап беру үшін С. Сапарбеков қорытынды сөз сөйлеп, «ұлтшылдықпен күресте кешігіп қалғанымыз рас, бұндай кемшілік өзге облыстарда да кездеседі, кемшіліліктерді түзетуге біздің күшіміз жетеді» деп ақталуға мәжбүр болады.

Облыстық партия комитеті бюросының 16 қазан 1937 ж. мәжілісінде қызу талқылауға негіз болған обкомның үшінші хатшысы Алманиязов партиялық топшылдыққа қатысқаны үшін қызметінен, бюро мүшелігінен алынып, ісі облыстық партиялық коллегияға тапсырылады; Қазталов аупарткомының хатшысы Айтмағамбетов, Фурманов аупарткомының хатшысы Әубәкіров (Әубәкіров Мұхсин Илеуұлы (1903-?) Теңіз ауданында туған. 1935-1937 жж. Фурманов аупарткомының бірінші хатшысы), Шыңғырлау аупарткомының хатшысы Қазиев (Қазиев Орынтай (1901-1938) Жәнібек ауданында туған. 1937 ж. Шыңғырлау аупарткомының бірінші хатшысы. 13.11.1938 ж. ату жазасына кесілген), Орда ауаткомының төрағасы Құлтасов, ал 19 қазан күнгі мәжілісте Теңіз аупарткомының хатшысы Шолақовтар (Шолақов Жылыбай Қойлығұлұлы (1897-1938) Маңғыстау ауданында туған. 13.12.1938 ж. ату жазасына кесілген) қызметтерінен босатылып, партиялық мәселесін қарау тиісті органдарға тапсырылады.

Облыстық, қалалық партия ұйымдарындағы бұл саяси пікірталасты облыстық «Прикаспийская правда» және «Екпінді құрылыс» газеттері үлкен даңғазаға айналдырды. «Правда және «Казахстанская правда» газеттерінде жарық көрген мақалалардан соң іле-шала 27 қыркүйек күні «Прикаспийская правда» газетінде «Выкорчевывать всех национал-фашистов, разоблачить их приспешников» деген көлемді мақала жарық көрді. Бұл мақалада негізінен сынның бәрі бұрынғы обком хатшысы І. Құрамысовты әшкерелеуге бағытталғанымен обкомның қазіргі хатшылары Сапарбеков пен Курылов және өзге бюро мүшелерінің қызметі де сын мен өзара сынды өрістеткен белсенділердің назарынан тыс қалмады. Осы мақалада облатком төрағасы Спириин Сапарбеков пен Курыловты мамыр айындағы конференциядан кейін ұзақ уақыт бойы ұлтшыл-фашистермен күрес жүргізбей келді, бұл жағдай халық жауы Құрамысовтың дұшпандық әрекетін дер кезінде әшкерелеуді кешіктірді деп айыптады.

Батыс Қазақстанда кең тамыр жайған мендешовшілдіктің бүлдіргіш әрекетіне соңғы үш жыл бойы осы «шылықтың» басшысы Құрамысов жетекшілік жасап келді деген сияқты нақты дәлелі мен дәйегі жоқ саяси айыптаулар республикада көтерілген дүрбелеңге үн қосудан өзге нәтиже берген жоқ.

Осы газетте 30 қыркүйекте жарияланған «Выкорчевывать остатки национал-фашистской банды» атты мақала (авторы Н.Сельников) Құрамысовпен қызметтес болған партия-кеңес кадрларының арасынан оның «құйыршықтарын» әшкерелеуге арналды. Онда НКВД қамауына алынған Өсербаев, Дәулетов, Балғаниязов, Ишанкуловтардың жаулық әрекеттері әшкереленеді. Ал 16 қазанда жарияланған «Коммунисты районных парторганизации разоблачают буржуазных националистов» атты мақалада Батыс Қазақстан облысы аудандарындағы ұлтшыл-фашистерді әшкерелей келіп Сапарбеков пен Курылев сын мен өзара сынды өрістете алмады деп айыптаса, артынша Орал қалалық партия активі жиналысының есебі ретінде жазылған «Уральский партактив обсуждает статью «Правды» «На поводе у буржуазных националистов» («Прикаспийская правда» 20 октября 1937 г.)» атты мақалада обкомның бюросы және оның хатшысы С. Сапарбеков өз қателіктерін түзетіп, халық жауларын қуып шығуға партия ұйымдарын жұмылдыруға және сын мен өзара сынды өрістетуге қабілеті жетеді деген пікірді жария етті. Әйтсе де келесі күні жарық көрген «Уральской городской партийный актив правильно критикует ошибки обкома,

выражают политическое недоверие т.т.Сапарбекову и Курылеву» (21 октябрь 1937 г.) атты мақала Садықбектің саяси карьерасына нүкте қойды. Облыстық партколлегияның хатшысы Воробьев былай деді: «Мне не понравилось выступление Сапарбекова. В его выступлении не было откровенности, не было большевистской критики собственных ошибок. Врага народа Нурсеитова Т. Сафарбеков знал 9 лет, работал с ним, но это не помешало ему продвигать его на ответственную работу и высшие парторганы. Точно так же обстоит дело и с Орумбаевым, Ибраевым, Жиенбаевым, с которыми Сафарбеков работал, которых знал, но их не проверял и не прислушивался к имеющимся сигналам о них». НКВД органдарымен қоян-қолтық жұмыс істейтін орган басшысының бұл айыптауының ресми салмағы ауыр болды.

Садықбек Сапарбеков ҚК(б)П Батыс Қазақстан облыстық комитетінің бюро мәжілісіне 19 қазан күні соңғы рет төрағалық жасады. Ал 23 қазан күнгі мәжілісте С. Сапарбековты қызметтен босатып, Орталық комитеттің қарауына жіберу туралы шешім қабылданған. Ал 31 қазан күнгі бюро мәжілісінде ҚК(б)П Орталық комитетінің обком хатшысы туралы шешім талқыланып, Шәріп Өтепов бірінші хатшысы міндетін атқарушы болып бекітілді.

Батыс Қазақстан облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Садықбек Сапарбековты айыптауға байланысты мәжіліс хаттамалары мен баспасөзде жарияланған мақалаларға талдау жасағанда оған тағылған ең басты айып І. Құрамысовты әшкерелеу жұмысына партиялық басшылық жасамады, халық жауларына қатысты саяси қырағылық танытпады дегенге келіп саяды. НКВД органдарының қолында оның ұлтшылдыққа қатыстылығын айғақтайтын дәлел-дәйек болмағандықтан, екінші жағынан обкомның бірінші хатшысы Орталық Комитеттің номенклатуралық тізімінде болғандықтан да оны Орал қаласында бірден тұтқынға алмай, саяси қуғын-сүргіннің ошағына айналған Орталық Комитеттің қарауына жіберілді.

Алматыға келген С. Сапарбеков «Кеңестер үйі» қонақ үйіне орналасады. 1937 жылдың 18 қарашада осы қонақ үйде тұтқынға алынады. КСРО Жоғарғы Соты Әскери коллегиясының 28 ақпан 1938 жылғы үкімімен ату жазасына кесілді.

С. Сапарбековтың ісі КСРО Жоғарғы Соты Әскери коллегиясының сотында қаралуына И. Сталиннің, Молотовтың, Кагановичтің өздері келісім беріп қол қойған!!! Әрине, жалғыз өзіне емес. 3 қаңтар 1938 ж. КСРО Ішкі Істер Халкомы Мемлекеттік қауіпсіздік Бас басқармасы 8-бөлімінің бастығы мемлекеттік қауіпсіздіктің аға майоры Цесарскийдің биліктің ең жоғары инстанциясына ұсынған тізімінде Алматы облысы бойынша 38, Шығыс Қазақстан облысы бойынша 8, Алматы-Түркістан-Сібір темір жолы бөлімі бойынша 71 қайраткердің аты-жөні келтірілген. Осы тізім бойынша С. Сапарбековпен бірге Сәкен Сейфуллин, Қайсар Тәштитов, Сейітқали Меңдешов, Мұқаш Орымбаев, Қазмұхамбет Күлетов, Ізмұхан Құрамысов, Нарзулла Рүстемов, Мұхтар Саматов, Сейітбек Кенбаев сияқты үзеңгілес, идеялас жолдастары да бар еді.

Республикалық «Әділет» қоғамының тікелей араласуымен Алматы қаласының жанындағы Жаңалық ауылына жақын жерден аты жоқ жаппай жерлеу орныны анықталды. Құқықтық құрылымдардың араласуымен зиратқа қазба жұмысы жүргізіліп, мүрделерге сот-медициналық сараптама жасалды. Нәтижесінде прокуратураның «Жаңалық – 1937-1938 жж. атылғандарды жерлеген орын» деген қорытындысы дүниеге келді. Алматыдағы НКВД ғимаратының жертелесінде атылған 3,5 мың адамның мүрдесі құпия түрде осында жерленген екен. 1938 ж. С. Сапарбеков те өзімен бірге атылғандармен осы зираттан мәңгілікке орын тепті.

1937-1938 жж. еліміздің халықшаруашылығы салалары барлық көрсеткіштер бойынша кері кеткен кезең болды. Ел тізгінін ұстаған партиялық-мемлекеттік номенклатураның халықтың игілігіне жұмсалатын қажыр-қайратын саяси қуғын-сүргіннің толқыны жұтып қойды. Үлкен облысты басқарған С. Сапарбеков те өңірді дамытуда ойға алған жұмыстарын іске асырып үлгермеді. Осылайша күш-қуаты кемеліне келген кезінде бойдағы бар қайратын ел игілігіне жұмсай алмай тұтас бір буынның қасіретіне айналды.

Осындай қасіреттен ел рухын жанитын қасиет іздеуіміз керек-ау. Тарихтың сабағы деген осы болса керек!

Алпысбес Махсат Алпысбесұлы
т.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ профессоры
E-mail: alpysbes@gmail.com

Есқалиев Самат Амангельдинович
т.ғ.к., ҰБА «Қазақстан тарихы» зертхана меңгерушісі
E-mail: samat.eskaliev@mail.ru

Исахан Ғазиза Тұрмағанбетқызы
Нұр-Сұлтан қаласы мемлекеттік архивінің ҒЗБ басшысы
E-mail: isakhang@bk.ru

ХАЛЫҚТАРДЫ ҚАЗАҚСТАНҒА ЖЕР АУДАРУ: НҰР-СҰЛТАН ҚАЛАСЫ АРХИВІНІҢ КЕЙБІР ДЕРЕКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада «Қазақстан Республикасына күштеп депортацияланған халықтар мен арнайы қоныс аударушылар контингентін оңалту мәселелері жөніндегі өтініштер туралы мәліметтер» семинары барысында талқыланған деректер берілген. Бұл құжаттар Нұр-Сұлтан қаласы Мемлекеттік архивінің құжаттары негізінде талдауға алынып, қарастырылады. Мақаланың ғылыми мақсаты – күштеп жер аударылғандардың мәліметтерін талдауға алу, қорытындылар жасау. Сонымен қатар, бұл мәселе сталинизм террорынан жапа шеккен құрбандар, өткен ғасырдың 1939-1945 жылдары фашистік Германия, Финляндия және басқа да Еуропа елдерінің тұтқынында қалған әскери тұтқын қазақстандықтар, «Түркістан легионында» уақытша болған қазақстандық әскери тұтқындардың мәселелерін зерттеу тақырыптарына да қатысты екенін байқаймыз. Бұрынғы Ақмола, қазіргі Нұр-Сұлтан қаласы және оның төңірегі бойынша Солтүстік Кавказ өңірінен өз туған жерінен Қазақстанға күштеп жер аударылған шешен, ингуш, қарашай, балкар халықтары туралы мұрағаттарда сақталған кейбір мәліметтерді жария ету және бұл тақырыпқа қатысты ұстанымды тұжырымдау. Сталинизм қылмыстары белең алған шақта совет халқына жасалған қиянаттарды сөйлету әркімнің парызы. Өз кезінде ғалымдар халықты қырған он алты мемлекетті атаған болатын, олар жалпы алғанда, шамамен 100 миллионнан астам адамды жер бетінен жойған. Әлгі он алты мемлекеттің ішінде адам өмірін ойыншыққа айналдырғандардың көш басында Кеңес Одағының өкіметі тұрды. Сол өкіметтің жүргізген жауыздық саясаттың кесірінен миллиондаған адам бақилық болғаны адамзатқа жасалған зұлымдық деп бағалануы тиіс. Мысалы, қолдан ұйымдастырылған ашаршылықтан, саяси қуғын-сүргіндерден, күштеп депортацияланған, идеологиялық себептен орын алған соғыс салдарынан, барлығы шамамен 60 млн. совет азаматы қырғынға ұшырады. Тарихты халық жадынан ешқашан шығармау қажет десек мемлекеттердің архиві де жабылмауы тиіс. Қуғын-сүргін құрбандарын, күштеп жер аударуға ұшырағандардың тарихы хатталып отыруы қажет.

Түйін сөздер: халықтарды депортациялау, арнайы қоныстанушылар, жер аудару, сталинизм, Берия, шешен, ингуш, Ақмола, тарих.

Кіріспе

Архив құжаттарымен жұмыс жасауда біздің алдымызға түскен сауалдың біршамасы ең алдымен жер аударылған халық өкілдерінен ақтауды қажет ететін тұлғаларға назар аударып, соларға қатысты мәселенің қайта қойылуы тұрғысынан талдау болды. Алайда КСРО сияқты отыз жыл бойы жоқ мемлекеттің құқықтық шешімдеріне ақтау, немесе реабилитация жасау ісін өзге мемлекеттің өз құзырына алуының қаншалықты құқықтық шынайылығы бар деген мәселе де шығуы мүмкін. Өйткені, тарих бетінен өшіп кеткен мемлекеттің шығарылған заңсыз, немесе тіпті заңды да шешімдерін қайта қарауда да белгілі бір ұстанымдар жасалуы қажет.

Еліміздің қазіргі Елордасы – Нұр-Сұлтан қаласы өткен XX ғасырдың 1930-1940-шы жылдары Ақмола қаласы және Ақмола облысы орталығы болып тұрған кезде, бұл өлкеге көптеп жер аударылған, депортацияға ұшыраған халықтар қатарынан алдымен поляктар, немістер, шешен-ингуштер мен балқарлар, қарашайлар, қырым-татар қатарлары болды. Депортацияланған халықтар геноцидтік қысым көрген этностар ретінде қарастырылуы тиіс. Олардың тағдырына жауаптылық тікелей тоталитарлық жүйе мойнында.

Әдіснама және дерек қоры

Тоталитарлық жүйелердің жазалау аппаратын зерттеу мәселесіне орай әлеуметтану, құқықтану, деректану, психология, юриспруденция, ауызша тарих салаларының арнайы ғылыми әдіс-тәсілдері қолданылады. Біздің бұл мақалада негізінен тарихи сипаттау әдісі қолданылады. Тарих ғылымы қалыптастырған тарихи деректерге деректік сын талдау жасау амалдары мұрағат құжаттарының құқықтық актілер, өмірбаян, ресми құжаттар, жеке құжаттар, фотоқұжаттар, хат алысу, статистикалық мәліметтер, естеліктер ретінде қарастырылады.

Пайдаланылған дереккөздер (мұрағат және басқа дерек көздерді келтірер болсақ), олардың қатарынан Нұр-Сұлтан қаласы мемлекеттік архивінен – 504-і қор [1]; 430-шы қор [2]; 424-ші қор [3]; 430-шы қор [4]; 501-ші қор [5] тізбелері, істері бар. Бұл архивте негізінен азаматтық істер сақталған. Мысалы, 504-ші қорда – заңсыз қуғын-сүргін құрбандары Ассоциацияның жетекшісі В.М. Гриневтің жеке құжаттары; 424 қордың 6 тізімдемесінде Астана қаласының «Видергебурт» неміс қоғамы құжаттары, және т.б. сақталған.

Талқылаулар

КСРО-ның халықтарды жер аудару саясатын тоталитарлық режимнің ауыр қылмысы ретінде бағалаған Қ. Алдажұманов, Ю. Романов, М. Хасанаевтың зерттеулерінде айтылды [6, 7, 8]. Қазақстанның этникалық топ өкілдерінің қатарынан шыққан зерттеушілер Г. Хаң, Г. Ким, Г. Кан, К. Эрлих, Л. В. Кригер, А. Фризен, және т.б. жазды [9, 10, 11]. Бұл зерттеулер архив құжаттарының көпшілікке қолжетімді болып, архивтік қорлардың ашылуымен ғана дәйектеле жазылады. 1990-жылдардың ортасынан бастап архивтік құжаттар құпиясы кеңінен мәлім болуынан, Қазақстан Республикасы Президенті архиві немістер мен поляктардың жер аударылу тарихы туралы құжаттардың екі жинақтары жарыққа шықты.

Нұр-Сұлтан, бұрынғы Ақмолаға күштеп жер аударылған халықтар: 1) немістер, отбасымен; 2) шешендер, отбасымен – (50 481 адам Ақмола обл – 17.03.1944 г.); 3) балқарлар, отбасымен; 4) ингуштар, отбасымен; 5) поляктар бар. Архив мұрағаттарында депортацияланған этникалық топтардың жер аударылуына қатысты құжаттар көп болғанымен, олардың қорлары ашық немесе құпия деп танылған қоймаларда сақталуы мүмкін. Көптеген құжаттар өзінің құпиялылық статусынан шыққан болса да, олардың көпшілігі ғылыми айналымға түспеген. Күштеп жер аудару процесіне ұшыраған, депортацияланған халықтардың мәселесі бір жағынан тарихи контексте ғана қаралса, екінші жағынан оның құқықтық аспектілері де бар. Бірақ теория-методологиялық тұрғыда оны халықаралық құқық және мемлекеттің құқықтық-нормативтік құжаттары негізінде қарастыруға болатыны анық мәселе.

Архив құжаттарының мазмұны әрқилы. Солардың ішінде жиі кездесетіні Ақмола облыстық кеңесі атқару комитетінің арнайы қоныстандырылғандарға қатысты деректер сақтайтын ресми құжаттар. Мысалы 1944 жылдың 3 қарашасындағы №25/2 шешімде «арнайы қоныстандырылғандар қатарынан біліктілігі жоқтарды фабрик-зауыт оқуына жіберу» туралы, және с.с.т.б. Архивтік құжаттарда «жер аудару» сөзі мүлде кездеспейді. «Көшіру», «еңбек қонысы», «арнайы қоныстандыру» сөздерімен қатар науқандардың тізбегі сияқты өтіп жатқан оқиғалардың мәнін дәл беретін «операция» сөзі қолданылады.

Нұр-Сұлтан қаласы Мемлекеттік архивінің қорларында Ресей Федерациясы мемлекеттік архивінен (РФМА) Ингушетия мемлекеттік архивіне берілген құжаттардың көшірмелері сақтаулы. РФМА-ның Р-9479 қоры 1-ші тізімдеме 182-ші істе сақталған Л. Берияның И. Сталин мен В. Молотовқа жолданған құпия хатында Қазақстан аумағына 477 809 адам, ал Қырғызстанға 124 384 адам Солтүстік Кавказ аймақтарынан халықтар, оның ішінде барлығы, шешен мен ингуш – 496 460, қарашай – 68 327, балкар – 37 406 адам жер аударуы жоспарланғаны айтылады. РФМА-ның Р-9479 қоры 1-ші тізімдеме 182-ші істің 56-58-ші парақтарында: «Ақмола облысында 60 мың шешен және ингуш қоныстандырылады. Оның ішінде, Ақмола ауданына 5300, Вишневка станциясында 4800, Еркіншілік станциясында 2200, Шортанды станциясы 4800, Колутон станциясы 2000 депортацияланған шешен және ингуш өкілдері. Осы істің 228-ші парағында: 15 наурыз күні 19 эшелон, 52 945 адам келіп, оның 4 эшелоны, 10 681 адамы Қырғызстанға жөнелтілген [12].

Біздің зерттеу тобымыз тарапынан арнайы орналастырылғандар (спецпоселение) саны жайында мәліметтер әлі нақтылануда. Олардың жер аударылуы қылмыстық тәртіппен іске асырылған. Айыптаулар көбіне РСФСР ҚК 58 бабының тарауларына сәйкес болған. Бұл мәселе де әлі зерттелу үстінде. Архив құжаттарымен жұмыс жасаған тұлғалардың зерттеу нысанына объективтілік көзқарас тұрғысынан келу талаптары да аса маңызды. Мысалы, депортациялау саясатын жүргізген КСРО мемлекет ретінде халықаралық саяси-құқықтық кеңістікте қазір жоқ. КСРО жойылумен бірге оның тарапынан жасалған құжаттарында да ешқандай құпиялылық статусы сақталмауы тиіс еді. Өйткені құқық сақтаушы субъектінің өзі де жоқ. Ендеше жер аударылғандарға қатысты құжаттардың өзі де бірден архивтің ашық қорларына ауысуы тиіс еді деп ойлаймыз (ҚР Орталық мемлекеттік архиві, ҚР Президентінің архиві және арнайы архивтер жөнінде айтып отырмыз). Оның құпиялылық сыр ретінде қорғап ұстаудың өзі, тарих сахнасынан кеткен совет мемлекеті өмірін жалғастыру ісіне ұқсайды. Сонымен бірге, архивтік құжаттар, оның жазылудағы айыптау стилінің өзі зерттеушілерді өз ыңғайына түсіріп алуы да байқалуы мүмкін.

Зерттеу тобымыз Нұр-Сұлтан қаласы мемлекеттік архив қоры құжатымен жұмыс жасау барысында Қазақстан аумағына халықтарды күштеп қоныс аудару мәселелері негізінен ұлттық-мәдени орталықтар жұмысы барысында да хатталатынын байқатты. Неміс, ингуш, шешен, балкар, қарашай және т.б. бұрынғы совет халықтарын Қазақстанға жер аударып депортациялау тарихын ғалымдар жақсы қарастырған [13, 14, 15, 16]. Қазіргі таңда да бұл көзқарастар ұлттық мүдде ұстанымда болуы тиіс. 1930 жж. соңынан бастап Қазақстан «сталиндік халықтар абақтысына» айналды (М.Қ. Қозыбаев). Қазақстанның әрбір бесінші тұрғыны әлеуметтік, сондай-ақ саяси себептермен жер аударылған арнайы қоныстандырылған адам болды. Күштеп қоныс аударту НКВД басшылығымен жүргізілді.

Әкімшілік тәртіппен депортацияланған «саяси баптар» бойынша сотталғандардың саны нақтылау үшін зерттелуде. Қылмыстық тәртіппен арнайы қоныстанушылардың «саяси баптары» бойынша сотталғандардың санын анықтау үшін тиісті құжаттарға талдау жасалынатын болады. Әкімшілік тәртіппен қоныстанушылардың «саяси баптары» бойынша сотталғандардың саны анықталған деректер жоқ, Сотталғандар санын толық анықтау үшін қорлармен жү-

мыс жүргізу қажет. Қазақстанға күшпен қоныс аударылған халықтар мен арнайы қоныс аударушылар өлімінің динамикасы жайында мәліметтер бар. Мысалы, 471 мың 971 арнайы жер аударылған шешен-ингуш халық өкілдерінен 646 адам жолда қайтыс болғандарға жатады.

Депортацияланған халық және арнайы қоныс аударылғандардың сақталып қалған ғимараттары, аумақтары, болу (жерлеу) естелік орындары туралы мәліметтерге келетін болсақ, қазіргі Нұр-Сұлтан қаласының «Бейбітшілік сарайы төңірегінде» арнайы қоныс аударылғандардың кішігірім қорымдары қайта жерленіп, ол жерге кейін қалалық құрылыс салынып кеткен, және 40-шы станция төңірегінде бұл қорымдар болуы тиіс. Осыған байланысты естеліктер жинастырып, архивке өткізу қажет.

Соғыс қарсаңында және соғыс жылдары жер аударылған халықтарды Қазақстанда орналастыру, күштеп қоныс аудару себептерінің құқықтық мәртебесі, жайғастыру және жұмысқа пайдалану қарастыруды қажет етеді. Күштеп көшіру, жер аудару тарихын соғыс тарихымен байланыстырса да, бұл мәселенің мән-жайын ашпайды. Себебі, әлеуметтік, таптық және ұлттық азшылық пен этностық топ белгілері бойынша көшіру соғысқа дейін де болды. Оқиғаның себептері одан терең жатыр. Жаппай жер аудару туралы шешімнің негізінде бізге әлі белгісіз болып келе жатқан аса терең себептер бар [17, 18, 19, 20].

Қазақстанға жер аударылып әкелінген халықтарды, арнайы қоныс аударушыларды оналту мәселелері жөніндегі өтініштер туралы мәліметтер туралы архив қорларының материалдарына ғылыми талдау жасалуда. Бұлардың қатарында күшпен қоныс аударылған, арнайы қоныстандырылған, саяси негізде жер аударылған халықтарды ақтау мәселесі жеке тұлғаға қатысты мәселе емес, тұтас бір этникалық топқа қатысты іс. Жеке тұлға істері болса, сол күштеп көшірілген этностардың өкілдеріне қатысты болған күннің өзінде олардың барлығы совет халқы өкілдері санатында, совет азаматтары ретінде танылды. Сондықтан, бұл мәселенің жеке құқықтық аспектілері бар. Ақталған халықтарға құқықтары бірден толық қайтарылған жоқ. Халықтарды жер аударумен қатар құжаттарда ұнамсыз элементтерден тазарту шаралары қатар жүргізілген.

Қорытынды

Қуғын-сүргін құрбандары – Қазақстанға күштеп жер аударылған халықтар мен арнайы қоныс аударылғандар туралы жұмысты жетілдіру үшін архив материалдарын талдау жасау кеңестік органдар Қазақстан аумағына арнайы қоныстандырылғандарды қабылдау мен орналастыруға дайындық алдын ала басталғанын көрсетеді. Сталиндік саясат оларды еңбек әлеуетін жетіспеуі, яғни жұмыс істейтін тегін жұмысшы қажет мақсаттарға бағыттады деп бағалаған болса, сонымен қатар қазақ халқын өз жерінде азшылық қатарына ұшыратып, еліміздің тарихи қалыптасқан унитарлы сипатын жоюға бағытталды. Алдағы уақытта қуғын-сүргін құрбандарын – Қазақстанға күштеп жер аударылған халықтар мен арнайы қоныс аударушылардың Нұр-Сұлтан (Ақмола) өңірі деректерін кеңінен жариялау қажет. Нұр-Сұлтан (Ақмола қаласы) өңіріне күштеп жер аударылған халықтар мен арнайы қоныс аударылғандар құжаттарынан музей ұйымдастыруды, қазақ жеріне күштеп жер аударылған этностар мен арнайы қоныс аударылғандар мәселесін зерттеуге тарихшы-архивист ғылыми кадрларды даярлау ісін қолға алуды қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Нұр-Сұлтан қаласының мемлекеттік архиві. 504-ші қор.
- 2 Нұр-Сұлтан қаласының мемлекеттік архиві. 430-шы қор.
- 3 Нұр-Сұлтан қаласының мемлекеттік архиві. 424-ші қор.
- 4 Нұр-Сұлтан қаласының мемлекеттік архиві. 501-ші қор.

- 5 Алдажуманов К.С., Алдажуманов Е.К. Депортация народов – преступление тоталитарного режима. – Алма-Ата: 1997. –16 с.
- 6 Белая книга (Из истории выселения чеченцев-ингушей 1944-1957 гг.) / Сост. и отв. ред. Яхьяев Л. – Грозный – А.; 1991. –235 с.
- 7 Л. Берия – И. Сталину: Согласно Вашему указанию... –М., 1995.
- 8 Калыбекова М.Ч. История депортированных народов Казахстана (1937-1956 гг.). – Алматы: ТОО «Издательство JEM», 2008. – 188 с.
- 9 Кан Г.В. Корейцы Казахстана: Исторический очерк. – Алматы: Казахстан, 1994. –240 с.
- 10 Бугай Н.Ф. К вопросу о депортации народов СССР в 30-40 годах // История СССР. 1986, №6.
- 11 Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. / сост. Анес Г. – Алматы: «Арыс»-«Казахстан», 1998. – 428 с.
- 12 Ресей Федерациясы мемлекеттік архиві. Р-9479-шы қор.
- 13 Хасанаев М. «Для расселения выделить районы Казахстана.» (Архивные документы о депортации народов в Казахстан) // Депортация народов и проблема прав человека. Материалы семинара. – Алматы, 12 июня 1997. – С.31
- 14 Гунашев А. Ичкерия: месть истории. – Алматы: 2001. –45 с.
- 15 Правда о депортации чеченского и ингушского народов // Вопросы истории, 1990, №7.
- 16 Қалыбекова М.Ч. Жазаланған халықтар: қазақ жеріне халықтарды депортациялау тарихы // Электронды ғылыми журнал. № 2 (22). - 2020 - <https://edu.e-history.kz/ru/publications/view/1492>
- 17 Некрич А. Наказанные народы // Нева. 1993. № 10
- 18 Уралов А. (Авторханов А.). Народоубийство – убийство чечено-ингушского народа. – М.: 1991. – 79 с.
- 19 Филькин В.И. Чечено-Ингушская карательная организация в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. Грозный, 1960. С.43.
- 20 Шахбиев З. Судьба чечено-ингушского народа. – М.: «Россия молодая», 1996. – 479 с.

Алпысбес М.А., Есқалиев С.А., Исахан Г.Т.

**ДЕПОРТАЦИЯ НАРОДОВ В КАЗАХСТАН: НЕКОТОРЫЕ ДАННЫЕ АРХИВА
Г. НУР-СУЛТАН**

Аннотация. В статье приведены данные, представленные на семинаре «Материалы по обращениям на реабилитацию лиц, депортированных и спецпереселенцев в Казахстан в 1940-е гг.». Исторические данные рассматриваются на основе документов Государственного архива г. Нур-Султан. Статья нацелена на анализ данных по депортированным народам для научно-теоретических изысканий. Отметим, что данный вопрос, кроме того, касается жертв сталинского террора, казахстанских военнопленных из фашистской Германии, Финляндии и других стран Европы в 1939-1945 гг., казахстанских военнопленных в составе Туркестанского легиона. Хранящихся в фондах архива насильственно депортированных в Казахстан с территорий Северного Кавказа, а именно балкарского, карачаевского, чеченского, ингушского народов, а именно переселенные в город Акмолинск, ныне город Нур-Султан и его окрестности. Раскрытие некоторых сведений позволяет сформулировать определенные выводы по этому вопросу. Долг каждого - сказать о насилии и зверствах, совершенных против советского народа в годы сталинизма. Ученые назвали 16 стран в XX-м веке, в которых было уничтожено деятельностью антинародных правительств этих стран в совокупности более 100 млн человек. В числе этих 16 государств Советский Союз был в авангарде превращения человеческой жизни и судеб в игрушку собственной идеологии. Увековечение миллионов людей в результате жестокой политики этого правительства следует принимать за зверства против всего человечества. Например, в результате организованного голода, политических репрессий, насильственных депортаций и идеологических войн всего было убито около 60 млн советских граждан. Если мы говорим, что история никогда не должна быть забыта, то и архивы государств не должны закрываться. История жертв репрессий и насильственных депортаций должна быть четко зафиксирована.

Ключевые слова: спецпереселенцы, депортация, сталинизм, Берия, чеченцы, ингуши, Акмолинск, история.

Alpysbes M.A., Eskaliev S.A., Issakhan G.T.

DEPORTATION OF PEOPLES TO KAZAKHSTAN: SOME SOURCES FROM THE ARCHIVE
OF THE CITY OF NURSULTAN

Abstract. *This article provides the data presented at the seminar «Materials on applications for the rehabilitation of persons deported and special settlers to Kazakhstan in the 1940s.» Historical data are considered based on copies of documents from the State Archives of Nur-Sultan. The article is aimed to analyze data on deported peoples for scientific and theoretical research. Note that this issue, in addition, concerns the victims of the Stalinist terror, Kazakh prisoners of war from Nazi Germany, Finland and other European countries in 1939-1945, Kazakh prisoners of war in the Turkestan Legion. Stored in the archive funds forcibly deported to Kazakhstan from the territories of the North Caucasus, namely the Balkar, Karachai, Chechen, Ingush peoples, namely those resettled in the city of Akmolinsk, now the city of Nur-Sultan and its environs. The disclosure of some information allows us to formulate certain conclusions on this issue. Everyone's duty is to speak about the violence and atrocities committed against the Soviet people during the years of Stalinism. Scientists have named 16 countries in the twentieth century, in which more than 100 million people were destroyed by the activities of the anti-people governments of those countries. Among these 16 states, the Soviet Union was at the forefront of turning human life and destinies into the plaything of its own ideology. The perpetuation of millions of people in a result of the cruel policies of this government must be taken as atrocities against all mankind. For example, in a result of organized famine, political repression, forced deportations and ideological wars, about 60 million Soviet citizens were killed in total. If we say that history should never be forgotten, then the archives of states should not be closed either. The history of the victims of repressions and forced deportations must be clearly recorded.*

Keywords: *special settlers, deportation, Stalinism, Beria, Chechens, Ingush, Akmolinsk, history.*

References

- 1 Nur-Sultan қаласынын мемлекеттік архиви. 504-ші қор.
- 2 Nur-Sultan қаласынын мемлекеттік архиви. 430-шы қор.
- 3 Nur-Sultan қаласынын мемлекеттік архиви. 424-ші қор.
- 4 Nur-Sultan қаласынын мемлекеттік архиви. 501-ші қор.
- 5 Aldazhumanov K.S., Aldazhumanov E.K. Deportaciya narodov – prestuplenie totalitarnogo rezhima. – Alma-Ata, 1997. –16 s.
- 6 Belaya kniga (Iz istorii vyseleniya chechencev-ingushej 1944-1957 gg.) / Sost. i otv. red. YAh»yaev L. – Groznyj – A.-A., 1991. –235 s.
- 7 L.Beriya – I.Stalinu: Soglasno Vashemu ukazaniyu... –M., 1995.
- 8 Kalybekova M.CH. 2008. Istoriya deportirovannyh narodov Kazahstana (1937-1956 gg.). – Almaty, TOO «Izdatel'stvo JEM», 2008. 188s.
- 9 Kan G.V. 1994. Korejcy Kazahstana: Istoricheskij ocherk. –Almaty: Kazahstan, 1994. –240 s.
- 10 Bugaj N.F. K voprosu o deportacii narodov SSSR v 30-40 godah // Istoriya SSSR. 1986, №6.
- 11 Deportirovannye v Kazahstan narody: vremya i sud'by. / sost. Anes G. –Almaty: «Arys»-«Kazahstan», 1998. – 428 s.
- 12 Resej Federacijasy мемлекеттік архиви. R-9479-шы қор.
- 13 Hasanaev M. «Dlya rasseleniya vydelit' rajony Kazahstana...» (Arhivnye dokumenty o deportacii narodov v Kazahstan) // Deportaciya narodov i problema prav cheloveka. Materialy seminaru.–Almaty, 12 iyunya 1997. –S.31
- 14 Gunashev A. 2001. Ichkeriya: mest' istorii. –Almaty, 2001. –45 s.
- 15 Pravda o deportacii chechenskogo i ingushskogo narodov // Voprosy istorii, 1990, №7.
- 16 Kalybekova M.CH. ZHazalanfan halyqtar: qazaq zherine halyqtardy deportacijalau tarihy // Elektronnyy ғылыми zhurnal. № 2 (22). - 2020 - <https://edu.e-history.kz/ru/publications/view/1492>
- 17 Nekrich A. 1993. Nakazannye narody // Neva. 1993. № 10
- 18 Uralov A. (Avtorhanov A.). 1991. Narodoubijstvo – ubijstvo checheno-ingushskogo naroda. –M., 1991. –79 s.
- 19 Fil'kin V.I. Checheno-Ingushskaya karatel'naya organizaciya v gody Velikoj Otechestvennoj vojny Sovetskogo Soyuza. Groznyj, 1960. S.43.
- 20 SHahbiev Z. Sud'ba checheno-ingushskogo naroda. M.: «Rossiya molodaya», 1996. – 479 s.

Джиеналиев Ерлан Курмашевич

Докторант 1 курса
Евразийский национальный университет
имени Л.Н.Гумилева
erlan.77@inbox.ru

ПРОЦЕССЫ АДАПТАЦИИ ДЕПОРТИРОВАННЫХ НАРОДОВ В КАЗАХСТАН

Аннотация. Данная статья посвящена истории одной из самых тяжких преступлений сталинского режима – депортации народов в Казахстан в 30-начале 50 гг. XX века. Данный процесс привел к формированию многонационального состава населения. Приводятся данные об этапах переселения, о численности депортированных, о местах их расселения, об отношениях с казахским населением. Статья содержит данные об историографии данной проблемы, приводится источниковедческий материал. Рассматриваются особенности депортации народов в предвоенный период, в годы Великой Отечественной войны, численность депортированных народов, места их расселения. Особенность данной работы является то, что наряду с историей насильственного переселения корейцев, поляков, немцев Поволжья, чеченцев, ингушей, турков-месхетинцев, греков и других народов, предпринята попытка изучения процесса их хозяйственной, социальной и культурной адаптации в казахстанском обществе. Идет сравнение опыта адаптации корейцев, чеченцев, немцев, турков-месхетинцев и греков в предвоенные годы и годы Великой Отечественной войны. Особое значение придается изучению их отношений к коренным казахским населением, подчеркивается толерантное отношение автохтонов к депортированным народам. В заключении представлен вывод о том, что, несмотря на преступную политику сталинского режима, представители депортированных народов смогли адаптироваться и активно включиться в созидательный труд по развитию Казахстана. Каждая из них вносит свой вклад в развитие нашей страны. За годы независимости этносы стали надежной опорой стабильности и прочности республики, живым мостом народной дипломатии между Казахстаном и их исторической родиной.

Ключевые слова: Казахстан, Великая Отечественная война, Депортация, Адаптация, Спецпереселенцы, Указники, Спецпоселенцы, Осадники, Кулачество, Насильственное переселение, Автохтоны.

Введение

С момента обретения независимости в 1991 году Казахстану удалось построить уникальную модель межнационального согласия в полиэтническом обществе. Здесь действует уникальный орган - Ассамблея народа Казахстана, где представлены все диаспоры республики, которым предоставлена возможность развивать свои языки, обычаи, традиции и культуру.

Но несмотря на эти достижения, проблема сохранения межнационального согласия стоит остро, в свете ухудшения международной обстановки, главной причиной которого является обострение конфликты на этнической почве. Одним из путей сохранения Казахстана как «островка стабильности» является уникального опыта адаптации этносов, в том числе и в период депортации народов.

История депортаций и адаптаций «наказанных» народов в местах расселения, географически и этнически кардинально отличавшихся от исторической родины, актуальна и в наши дни. Формирование новых гражданских наций в постсоветских государствах и проблемы массовых миграций требуют внимательного изучения факторов успешности адаптаций иноэтнических групп населения в новых этнических средах, выявления факторов «выталкивания» вынужденных или добровольных мигрантов местным населением. Еще со времен депортаций поляков и корейцев в Казахстан прослеживаются определенные стратегии адаптации в новых условиях. Либо это была практика налаживания взаимоуважительных партнерских отношений с местным населением, либо культивирование установок на культурное превосходство и групповую солидарность по отношению к коренному населению, в нашем случае по отношению к казахам и русским.

Методы и методология

В ходе изучения представленной проблемы мы опирались на законодательные документы, изучив которые смогли проследить переселенческую политику царизма на территории Казахстана. Важными источниками для нас стали архивные материалы, опубликованные в различных сборниках документов, а также интернет-ресурсы, где имеются большой пласт информации об истории переселения казаков и крестьян в XIX-начале XX века на земли Казахстана. При подготовке данной публикации использовались следующие методы научного исследования: кейс-стади (метод конкретных ситуаций), включающий анализ и синтез информации, выявляющий закономерность, взаимосвязь и взаимообусловленность процессов; а также метод аналогии, требующий установление сходства в некоторых сторонах, свойствах и отношениях, между нетождественными объектами исследования, на основании чего нами делался соответствующий вывод - умозаключение по аналогии; кроме того, метод индукции и дедукции позволил нам оценить полученные выводы. Так же применялись и библиометрические количественные методы, с помощью которых изучаются структура, динамика и взаимосвязи различных явлений в сфере библиотечно-информационной и документационной деятельности. В состав библиометрических методов входят метод подсчета количества публикаций, метод анализа цитирования литературы («цитат-индекс»), тезаурусный, контент-анализ.

Обсуждение

Сегодня депортация народов является одной из центральных тем исторической науки Казахстана. Истории депортированных народов посвящено большое количество как общих, так и специальных трудов. В работах М.К. Козыбаева, К.С. Алдажуманова, Е.К. Алдажуманова впервые в историографии Казахстана была дана оценка депортации как тягчайшего преступления тоталитарного режима [1], [2], [3].

Основное внимание в первые годы независимости республики было уделено вопросам депортации немецкого народа на территорию региона. Одной из первых заниматься историческими изысканиями в этой области стала Л.А. Бургард, которая исследовала эти проблемы в региональном аспекте, выделив Восточно-Казахстанскую область как «место наибольшей концентрации депортированного немецкого народа» [4].

В работах К.Алдажуманова, К.Сакенова, В.Иванова освящается история немцев Казахстана, в том числе приводятся примеры этнической адаптации.

В статьях М. Хасанаева, Ю.И. Романова, М. Козыбаева, К.С. Алдажуманова, М. Баймаханова, содержались данные о том, откуда прибывали депортированные немцы, как и где их размещали, какие были нормативы расходов на переселенцев, как осуществлялся процесс возвращения сданного на местах выселения имущества и т.д. [5], [7], [8], [9].

Из трудов, посвященной изучению польской диаспоры Казахстана следует отметить исследовательскую работу Волкова А. Поляки Казахстана и Михайловой Л.А. В степи далекой. Поляки в Казахстане [10], [11].

Литература по истории корейского этноса в Казахстане многочисленна. Еще в советское время был защищен ряд диссертаций по истории социально-культурного развития корейцев Казахстана (В. Цой, Г. Ким).

Издаваемые многие годы «Известия корееведения в Центральной Азии» - серьезное научное издание, демонстрирующее развитие корееведения в одном из регионов с самой многочисленной корейской группой.

Работы Г.Н. Кима, Р.К. Ана, В.Н. Хана, П.М. Черныша, Б.В. Ли и других авторов посвящены вопросам истории корейцев Казахстана, развитию просвещения, традициям и обычаям корейского народа [12], [13], [14], [15].

Большой вклад в изучение истории корейцев Казахстана внес доктор наук Г.В. Кан. Его перу принадлежат как общие очерки по истории корейского народа в Казахстане, так и учебные пособия, книги предназначенные для молодого поколения [16].

Истории евреев Казахстана посвящен ряд работ И.Э. Гринберга и А.Машкевича [17].

О жизни евреев Восточного Казахстана повествует работа Н.В.Крутовой [18].

В работе А.А. Гунашева нашли отражение вопросы истории чеченцев, их появления на земле Казахстана, современном состоянии этнической культуры [19].

Результаты (основная часть статьи)

В 1-й половине 30-х годов началась первая волна депортации народов в Казахстан. Это был пробный шар, обоснованный необходимостью борьбы с кулачеством.

А. Айсфельд утверждает, что во время первой волны депортации в казахские замели было переселено около 2 млн. человек и делит депортированных на три категории:

до 1934 г. – спецпереселенцы;

1934-1944 гг. – трудовые поселенцы;

1944 г. – спецпоселенцы [20].

Со второй половины 30-х гг. стала проводиться политика насильственного переселения людей по этническому признаку. Первыми геноциду подверглись поляки. В 1936 г. они были высланы по постановлению СНК СССР от 28 апреля 1936 г. из пограничных районов Украинской ССР.

А.Л. Михайлова приводит следующие данные: «Всего было переселено 35 820 поляков из них 35 739 (99,8 %) – в Казахстан, в основном в северные области республики. В 1940 – начале 1941 г. в восточные районы СССР были высланы, по постановлению от 10 апреля 1940 г., так называемые «польские осадники». Так называли переселенцев из Польши, получивших в 20-30-х гг. земли в Западной Украине и Западной Белоруссии. Когда эти территории были захвачены советскими войсками в 1939 г началось выселение «польских осадников». На первом этапе из Западной Украины и Западной Белоруссии в Казахстан было выслано 5307 польских осадников, а всего их в Казахстан было переселено 60 667 человек. Накануне войны жителями республики стали 102 тысяч депортированных поляков. В ноябре 1942 г. из Саратовской области в Казахстан было вывезено 2014 поляков» [21, с.61].

Подписанное в августе 1937 г. постановление Совета Народных Комиссаров и ЦК ВКП (б) «О выселении корейского населения» привело к тому, что в 1937 г. в Казахстан и Среднюю Азию из пограничных районов Дальне-восточного края было депортировано корейское население.

Согласно сведениям Г. Кана «в 20-х гг. в Приамурье их насчитывалось около 200 тыс. человек. На территорию Казахстана прибыла 20 141 семья корейцев, или 95 421 человек, по другим дан-

ным – 98 454 корейца. Размещены они были в следующих областях: Алма-Атинской – 1721 семья; Южно-Казахстанской – 8693; Актюбинской 1874; Кустанайской – 877; Западно-Казахстанской – 1839; Северо-Казахстанской – 2702 и Карагандинской – 2425 семей. И если по переписи 1926 г. в Казахстане проживало всего 42 корейца, то в 1939 г. – уже 96 453 человек» [22, с. 61].

Огромный след в этнодемографической истории Казахстана оставила Великая Отечественная война. Из 7,6 млн. человек населения, включая спецпереселенцев и эвакуированных, на защиту Отечества встали 1200 тыс. человек. Из них погибли в годы войны 410 тыс. и пропали без вести 125 тыс. человек. За годы войны в Казахстан было также эвакуировано свыше 1 млн. человек из района военных действий и прифронтовых регионов.

В ходе войны перманентно продолжалась депортация многих народов на территорию Казахстана. Началась она в предвоенный период.

М.П. Лайгер приводит следующую статистику: «В 1941–1942 гг. в СССР было переселено 1 209 430 немцев. В Казахстане их насчитывалось 444 005 человек. Немцы явились самой крупной национальной группой из всех перечисленных наций, и их судьба с этого момента во многом разнится с участью других народов. В республику, из запланированных к переселению 472 174 немцев, в 1941 году прибыли в 105 эшелонах и переселились 243904 человек. 1 ноября 1941 года в связи с направлением в Казахстан 113 тысяч эвакуированных, не имевших теплой одежды, план расселения немцев по решению ЦК ВКП(б) Казахстана был изменен. С южных областей Казахстана (Алма-Атинская, Кызылординская, Джамбульская и Южно-Казахстанская) было снято 50 тысяч человек. Они были размещены в Кустанайской, Петропавловской и Акмолинской областях по 10 тысяч человек; в Павлодарской и Семипалатинской – по 7500 человек; в Карагандинской – 6 тысяч человек и Актюбинской – 5 тысяч человек. Все переселенные были размещены в колхозах, совхозах, МТС и частично в райцентрах. Хорошо и организованно прошло расселение первой партии немцев в количестве 30590 человек в Акмолинской области и 21146 человек в Павлодарской области в 1941 году. В частности, в Павлодарской области в свободный жилищный фонд переселенческого управления размещены 4190 человек, в совхозы – 3150 человек, и 13800 человек вселены в порядке уплотнения в дома колхозников. Осенью 1941 года в КазССР были высланы еще 361 тысяча немцев Поволжья» [23, с. 270].

В мае 1944 г. Государственный комитет обороны принял постановление «О выселении всех крымских татар с территории полуострова». Решение мотивировалось сотрудничеством части населения с фашистскими оккупантами. В большинстве своем крымские татары были переселены в Узбекскую ССР, часть попала в Казахстан.

Уралов А.С. приводит следующие данные о депортации народов в Казахстан в период Великой Отечественной войны: «В декабре 1943 г. была ликвидирована Калмыцкая АССР. После ее упразднения 91 919 калмыков были переселены в другие регионы СССР. Из них в Казахстане оказались 2268 человек. В марте 1944 г. переселению подверглись балкарцы. В Казахской ССР их было размещено 18 219 человек. Немного ранее, в ноябре 1943 г., подобная участь постигла карачаевцев. Поводом к этому послужили измена Советской власти некоторых карачаевцев. Репрессии обрушились на весь народ. Было переселено 62 842 карачаевца. В Казахскую ССР попали 36 309 человек. В 1944 г. была ликвидирована Чечено-Ингушская АССР. В феврале было выселено 310 630 чеченцев и 78 479 ингушей. В марте того же года в Казахстан прибыло 344 589 человек. В Джамбульской области было расселено 16 565 человек, в Алма-Атинской – 29 089, в Восточно-Казахстанской – 34 167, в Южно-Казахстанской – 39 542, в Актюбинской – 20 309, в Семипалатинской – 31 236, в Павлодарской – 41 230, в Карагандинской – 37 938 человек. К этим переселенцам прибавились тысячи чеченцев и ингушей, уволенных из рядов Красной Армии после февраля 1944 г. Всего в Казахстан их прибыло свыше 60 тыс. человек. В 1943-1944 годы проведено насильственное выселение в Казахстан 507 тысяч представителей народов Се-

верного Кавказа и других национальностей. В ноябре 1944 года республики Средней Азии и Казахстан приняли свыше 110 тысяч человек из 220 населенных пунктов Месхетии (Грузинская ССР)» [24, с.113].

Трагическая судьба постигла и греков, издавна проживавших на юге СССР. «В мае 1942 г. из Краснодарского края Ростовской области, Крымской АССР, Армении, Азербайджана и Грузии в общей сложности было выселено 24 670 греков, многие из которых были расселены в Северном и Западном Казахстане. В августе 1944 г. было принято решение о выселении из Грузии в Казахстан и Киргизию турок, в Узбекистан – турок, курдов и хемшидов. Было выселено 45 516 турок, 8694 курда, 1385 хемшидов и 29 505 представителей других этнических групп» [25, с.137].

Общую цифру депортированных в Казахстане назвать очень сложно, она почти ежегодно менялась. К.С. Алдажуманов и Е.К. Алдажуманов приводят следующие данные: «На 1 января 1949 г. в республике насчитывалось 820 165 спецпоселенцев. На 1 июля 1952 г. на учете состояло уже 974 469 человек. Из них в Акмолинской области было размещено 117 183 человек, в Актюбинской – 31 618, в Алма-Атинской – 55 587, в Восточно-Казахстанской – 45 055, в Гурьевской – 8128, в Джамбульской – 68 581, в Западно-Казахстанской – 1335, в Карагандинской – 133 017, в Кызыл-Ординской – 25 225, в Кокчетавской – 98 128, в Кустанайской – 81 091, в Павлодарской – 66 680, в Северо-Казахстанской – 47 343, в Семипалатинской – 52 517, в Талды-Курганской – 38 115, в Южно-Казахстанской – 104 866 человек» [26, с. 117].

Продолжалось выселение отдельных групп населения из освобожденных территорий. Помимо немцев в конце войны из территории Западной Украины подверглись переселению ОУ-Новцы (Организация украинских националистов) и члены их семей, «указники» (по Указу от 2 июня 1948 года об ответственности за уклонение от общественно-полезного труда и аналогичному указу от 23 июня 1951 года). Депортации подверглись кабардинцы, прибалтийцы, калмыки и другие народы.

Менее чем через полгода, к 1 января 1953 г., в Казахстане находилось всего 988 373 спецпоселенца, что составило 35,9 % общего числа депортированных, находившихся на всей территории СССР, – 2 753 356 человек. По данным НКВД, на начало Великой Отечественной войны всего состояло на учете 175831 человек (45620 семей) спецпереселенцев, которые были расселены, за исключением Западно-Казахстанской области, по 10 областям: Алма-Атинской, Джамбульской, Южно-Казахстанской, Кызыл-Ординской, Семипалатинской, Павлодарской, Восточно-Казахстанской, Северной, Карагандинской и Акмолинской [27].

Абылхожин Ж.Б. приводит следующие данные: «В период войны в Казахстане находилось на спецпоселении от 900 тысяч до 1 миллиона 209 тысяч человек, а по данным НКВД КазССР на 1 января 1945 года состояло на учете 815319 человек (232593 семей) (не считая корейцев), из них: бывшие кулаки – 135308 человек; немцы – 243722 человек; чечено-ингуши – 360405 человек; кабардино-балкарцы – 20288 человек; депортированные из Молдавии и Прибалтики – 8064 человек; калмыки – 2541 человек; карачаевцы – 40767 человек; крымчане – 4224 человек, которые были расселены по всем областям, за исключением Западно-Казахстанской области, таким образом: Алма-Атинская – 23676 человек; Карагандинская – 104591 человек; Семипалатинская – 51605 человек; Актюбинская – 2200 человек; Акмолинская – 105780 человек; Восточно-Казахстанская область – 44872 человек; Гурьевская – 6528 человек; Джамбульская – 54061 человек; Западно-Казахстанская область 244 человек, (бывшие кулаки); Кустанайская – 73483 человек; Кокчетавская – 102511 человек; Кызыл-ординская – 28866 человек; Павлодарская – 6084 человек; Северо-Казахстанская область – 43246 человек; Талды-Курганская – 32353 человек; и Южно-Казахстанская область – 59962 человек» [28, с. 132].

Сложно проходил процесс адаптации представителей депортированных этносов в Казахстане. Разбросанные по обширной территории и ограниченные в контактах с соотечествен-

никами, спецпоселенцы подвергались опасности этнокультурной ассимиляции с местным населением. На новых местах поселения очень острой была жилищная проблема. Стоит отметить, что в рассматриваемый период не только спецпереселенцы, но и местное население испытывало острую нужду в продовольствии и товарах. Из-за слабого материального положения, крайней нехватки продовольственных запасов, теплой одежды, обуви процесс адаптации к условиям жизни на спецпоселении и к работе проходил сложно.

Советское государство предпринимало небезуспешные попытки социализации депортированных в местах их нового проживания. Одной из задач этой деятельности было предотвращение их физического вымирания, главным образом от болезней, неустроенности и голода. Власти содействовали тому, чтобы спецпоселенцы самостоятельно могли зарабатывать себе на пропитание и кров. Постепенно уровень жизни депортированных народов стал возрастать. В целом чеченцы по структуре занятий и в социальном плане были сельскими жителями. Оказавшись по ложному обвинению советских вождей, в ссылке среди людей разных национальностей – казахов, поляков, немцев, крымских татар, кавказских народов, калмыков, греков, украинцев, русских и др. чеченцы работали в угольном бассейне, участвовали в строительстве жилья и промышленных предприятий, благоустройстве городов и поселков. Представители депортированных народов через общественно полезный труд в колхозах и на производственных предприятиях обрели социальный статус.

Корейцы, которые были депортированы в Казахстан еще до войны, были одними из первых, кто перенес процесс адаптации. С первых дней задания на них возлагались достаточно напряженные. Корейцы должны были основать 100 новых поселков из расчета 150 семей на каждый поселок с постройкой всей социальной инфраструктуры, медицинских и детских учреждений, школ, торговой сети, административных зданий. Каждая корейская семья, размещаемая в сельском хозяйстве должна была обрабатывать 3 га поливной земли, а весной 1938 г. она должна была возделывать не менее 1,5 га. Таким образом, силами корейцев должно было возделываться в Казахстане 43800 га. поливной пашни, из них уже в первую весну до пребывания 21900 га [29].

Все это прежде всего дало возможность значительно увеличить сельскохозяйственное производство Казахстана.

28 марта 1938 г. Совнарком Каз ССР принял постановление «О плане весеннего сева в корейских колхозах на 1938 г.». В нем утверждался план весеннего сева в корейских переселенческих колхозах в количестве 26860 га, кроме того, соответственно увеличивались посевные площади колхозов, куда были переселены корейцы [30].

13 корейских рыболовецких колхозов внесли существенный вклад в развитие рыболовства.

В 1940 г. только три корейских рыболовецких колхоза с символическими названиями «Посыет», «Новый путь» и «Достижение», в которых было 300 рыбаков, выловили на озере Балхаш 20366 ц рыбы. Колхоз «Посыет» имел один из самых высоких показателей добычи рыбы на одного рыбака-99 ц. «благодаря хорошо поставленной организации труда, и умелому использованию орудий лова и флота» [31].

Казахская и ССР, и республики Средней Азии, принявшие за годы войны депортированные народы и эвакуированное население, столкнулись с большими проблемами по их хозяйственно-бытовому устройству. Вся тяжесть по обеспечению спецпереселенцев жильем и работой обрушилась на местные колхозы и предприятия. Подготовительные работы по приему и размещению депортированных чеченцев и ингушей начали проводиться с середины января 1944 г., к 16 февралю необходимо было подготовить все пустующие жилые помещения к размещению их. За отсутствием пустующих зданий проблему решили за счет уплотнения в домах колхозников, рабочих, служащих. Проведенное в суровую зиму 1944 г. вынужденное переселение

горцев крайне осложняло возможность для создания приемлемых условий на новых местах проживания.

Как анализирует, российский историк-исследователь политических репрессий в Советском Союзе В.Н. Земсков: «В первые годы жизни на спецпоселении из-за высокой смертности численность выселенных с Северного Кавказа значительно уменьшилась. С момента вселения и до 1 октября 1948 г. умерло 146892, а родилось только 28120 человек, т.е. смертность была выше рождаемости в 5,2 раза» [32, с. 344].

К 1946 г. напряженность в решении проблем размещения и трудоустройства чеченцев в местах спецпоселения ослабла, хотя многие из проблем оставались. Крайне неудовлетворительно выполнялись планы жилищного строительства и постройки домов для спецпереселенцев. Совершенно не организованно проводилась вербовка и прием рабочих и их семей. В течение декабря 1946-го и января 1947 года они неделями не получали хлебопродуктовые карточки.

На заседании бюро обкома КП (б) Казахстана 15 октября 1947 года указывалось на грубые ошибки при приеме на работу новых рабочих, в числе которых были чеченцы: «Спецпереселенцы не могли трудоустроиться по специальности и желанию, а только по приказу органов власти. Образование детей и подростков осуществлялось не на родном языке. Для устранения этих недостатков принимались соответствующие меры. Послевоенный период принес некоторое облегчение в положении спецпереселенцев. Улучшилось снабжение переселенцев продуктами и товарами первой необходимости. Многие семьи построили дома, приобрели в личное пользование скот. Постановлениями СНК предусматривалось охватить детей переселенцев школьным обучением и яслями. Однако в решении этого вопроса также было много трудностей. При отдаленности школ создавались общежития и интернаты для детей» [33, с. 170-173].

Таким образом, адаптация чеченцев в первое время расселения проходила трудно. Несомненно, одним из сложных в разрешении оказался вопрос жилищно-бытового обустройства. При подготовке к депортации предусматривался целый комплекс мероприятий, направленных на хозяйственное обустройство переселяемых семей. Однако реализовать эти меры на местах оказалось сложно в силу как объективных, так и субъективных причин. Депортированные чеченцы на спецпоселении испытывали проблемы с обеспечением жильем, работой, медицинским обслуживанием, оформлением детей в школы и т.д. В основной массе они самоотверженно трудились в сельском хозяйстве, в угледобыче, на лесоповале, нефтепромыслах, стройках и добивались определенных успехов во всесоюзном движении за досрочное выполнение заданий первых пятилеток. Послевоенный период принес некоторое облегчение в положении спецпереселенцев. Улучшилось снабжение переселенцев продуктами и товарами первой необходимости.

Сами чеченцы относились более лояльно к казахам и киргизам. По утверждению чеченского историка Д. Гакаева, чеченцы «научили казахов и киргизов строить дома, печь хлеб в каменных печах, выращивать овощи и еще многим полезным вещам, о которых местное население до этого не знало» [34, с. 97].

Более сложно проходил процесс адаптации у других народов Кавказа, в частности балкарцев, который был разбросан на огромных просторах Средней Азии и Казахстана. Местные власти провели достаточно активную деятельность по приему, расселению и материальному обеспечению спецпереселенцев. Однако часто по объективным причинам она не приводила к желаемым результатам. В новых местах жительства проявлялся весь спектр поведенческих реакций и доминант социокультурного характера. Процесс обустройства балкарцев в местах поселения, время относительной их хозяйственной стабилизации составило примерно 8 лет. Этот отрезок времени можно отнести к периоду особенного бедствования народа и повышен-

ного страдания, прежде всего детей, женщин, стариков. Люди с трудом адаптировались к новым климатическим условиям, им приходилось осваивать новые виды хозяйственной деятельности, другую культуру и язык.

По мнению Х.А. Сабанчиева «из-за бесчеловечного характера самой транспортировки и крайне тяжелых условий жизни в ссылке балкарский народ объективно был под угрозой исчезновения как этнос» [35, с. 80].

Иной путь адаптации к новым условиям жизни был избран месхетинскими турками, отправленными в Казахстан и Среднюю Азию согласно Постановлению Государственного Комитета Оборона ГОКО № 6279сс от 31 июля 1944 г. о выселении 86 тыс. турок, курдов, хемшинов из пограничных районов Грузии и отправке их в Казахстан, Узбекистан и Киргизию. Всего из Грузии в Казахстан было отправлено 6435 турецких семей (27,6 тыс. чел.), расселенных в Алма-Атинской, Джамбульской и Южно-Казахстанской областях [36].

Новоприбывшие турки в Джамбульской области получили помощь местного населения. По воспоминаниям турок, казахское население разбирало по домам семьи переселенцев, прибывших глубокой осенью (конец ноября). Многие турецкие дети из многодетных голодающих семей переселенцев были взяты в казахские семьи. Впоследствии они считали родными приютивших их казахских отцов и матерей. Месхетинские турки благодаря знанию казахского языка и усвоению национальных традиций казахов, своему трудолюбию и деловой этике быстро завоевали уважение и доверие местного населения. Турки передали местным казахам навыки эффективного огородничества. 2 июня 1944 г. выходит постановление ГКО № 5984 сс о выселении с территории Крыма греков, болгар и армян, обвиненных в сотрудничестве с немецкими оккупационными властями.

Греческая диаспора формировалась в Южно-Казахстанской и Джамбульской областях, где с мая 1949 г. размещалась часть депортированных на восток понтийских греков.

Абылхожин Ж.Б., Козыбаев М.К., Татимов М.Б. считают что «греки сыграли большую роль в строительстве металлургических предприятий Южного Казахстана, они составили значительную часть строителей города Кентау. Большой вклад греки внесли в развитие табаководства и виноградарства в южных районах» [37, с.45].

Очень сложно прошла адаптация у поляков. Одной из наиболее трудных проблем, с которыми с самого начала столкнулись депортированные, было приспособление к суровому климату. Много хлопот было с добычей топлива. Поначалу это была только береза, которую покупали у казахов. Со временем, следуя примеру местных жителей, поляки научились изготавливать кизяк, т.е. коровий кизяк, т.е. коровий навоз, который собирали зимой, а весной формировали в брикет и сушили. В течение более десятка лет это было основное топливо деревенских жителей. Зерно долгое время мололи привезенными с Украины ручными жерновами. Те, кто не взял их с собой, вынуждены были на месте раздобыть камни и приспособить их для помола.

В первые годы жилось им очень трудно. Продержались только благодаря гигантской закалке духа и помощи казахов. Еще сегодня многие казахстанские поляки, как писал в начале девяностых годов Петр Биконт, вспоминают, что казахи, это добрые люди, в большой степени благодаря им те, которых загнало сюда сумашествие истории, пережили, и даже смогли найти для себя спокойную пристань. В этих трудных условиях казахи, сами подвергнутые трудным испытаниям Советской власти, служили им советом, продавали необходимые для жизни продукты. Именно от них поляки и немцы покупали саженцы картофеля и семена многих овощей».

Более успешную адаптацию продемонстрировали депортированные немцы Поволжья. Немецкое население продемонстрировало высокий уровень приспособляемости к новым условиям, заслужило уважение местного населения своим трудолюбием, бесконфликтностью и

уважением к традициям и обычаям казахов. Немцы, расселенные в казахских аулах, быстро выучили казахский язык. В селе Кировка Северо-Казахстанской области у всех местных немцев казахский язык стал вторым родным языком. Немцы перенимали у казахов навыки животноводства, особенно коневодства. В свою очередь казахи и русские многое заимствовали у немцев в приемах рационального ведения хозяйства и обустройства жилья. У казахов северных регионов сложилась уважительная по отношению к немцам поговорка: «Если хочешь жить в достатке, женись на немке». Немки, выходя замуж за казахских мужчин, строго соблюдали народные традиции казахов. В послевоенное время немцы были надежными социальными партнерами для казахов и казахстанских русских [38].

Таким образом, депортированные народы жили в условиях казарменно – режимного положения. Они испытали на себе совокупность репрессий, о которых говорится в Законе Республики Казахстан от 14 апреля 1993 года «О реабилитации жертв массовых политических репрессий». В частности, это различные меры принуждения, применяемые государством по политическим мотивам в виде лишения свободы, высылка на спецпоселение, привлечение к принудительному труду, лишение и ограничение прав и свобод. Всего в СССР в годы массовых репрессий было депортировано более 3 млн. чел. Местами их спецпоселений стал Казахстан, территория которого оказалась наиболее заселённой спецпоселенцами, и в данном случае она была сравнима только с Сибирью.

Только после смерти И.В.Сталина в 1953 году и XX съезда КПСС в 1956 году многим депортированным народам разрешили вернуться на историческую родину. Но немцы Поволжья, крымские татары и представители ряда народов так и не смогли вернуться на прежние места проживания. Многие представители депортированных народов приняли решение остаться в Казахстане, который стал их новой Родиной.

Сейчас, после стольких лет, можно только представить, как тяжело было обустроить такое множество прибывших людей. Официальная власть характеризовала переселенцев не иначе как пособников японского империализма, к которым нельзя относиться доверительно. В этой душливой атмосфере презрения, отверженности и гонений людям приходилось одновременно бороться с голодом, холодом и болезнями. Тяжелое положение усугублялось слабым знанием языка, обычаям коренного населения. Тем не менее, Казахстан принял депортированных. Благодаря помощи и поддержке казахов сотни тысяч переселенцев, перенесших столько горя, страданий, унижений, выстояли.

Заключение

Неизмеримы страдания тех, кто пережил стресс насильственного переселения. На местах прежнего места жительства ими было брошено всё. Депортированных везли в скотных и товарных вагонах. Среди спецпоселенцев свирепствовали различные болезни. Резкая смена климата, бытовая неустроенность несли потери среди депортированных. Несмотря на все испытания, депортированные народы нашли в Казахстане Родину. Они не только выжили, сохранились как этносы, но и заняли достойное место в многонациональном Казахстане.

Эти этнические группы сегодня являются неотъемлемой частью единого народа Казахстана. Каждая из них вносит свой вклад в развитие нашей страны. За годы независимости этносы стали надежной опорой стабильности и прочности республики, живым мостом народной дипломатии между Казахстаном и их исторической родиной.

Казахстан прошел долгий путь исторического развития и формирования современного полиэтничного общества, в котором создан и успешно функционирует механизм реализации государственной политики, межэтнического и межконфессионального диалога. За период независимости и государственного суверенитета наработан уникальный опыт сохранения мира, межконфессионального согласия, межэтнического диалога.

Список литературы

- 1 Козыбаев М.К., Алдажуманов К.С. Тоталитарный социализм: реальность и последствия. – Алматы: Адилет, 1997. – с.28.
- 2 Алдажуманов К.С., Алдажуманов Е.К. Депортация народов – преступление тоталитарного режима. – Алматы: 1997. – с.16.
- 3 Козыбаев М. Некоторые аспекты изучения истории депортированных народов // Депортация народов и проблема прав человека. – Алматы: Адилет, 1998. – сс.150-155.
- 4 Бургард Л.А., Немцы в Восточном Казахстане в 1941–1956 гг.: депортация и жизнь в условиях режима спецпоселения. – Усть-Каменогорск: 1997. – с. 87.
- 5 Алдажуманов К.С. Расселение депортированных немцев в Казахстане в 1941–1945 гг. // История немцев Центральной Азии, 1998. – с. 271.
- 6 Романов Ю.И. История политических репрессий и депортаций немцев в Казахстан в исторических исследованиях // История немцев Центральной Азии, 1998. – с. 281.
- 7 Сакенова К.А. Характерные особенности этнокультурного облика сельских немцев Казахстана в местах дисперсного расселения (на материалах этносоциологического обследования Алматинской области) // История немцев Центральной Азии, 200. – 171-187 сс.
- 8 Иванов В.А. Традиционные конфессии немцев в Казахстане: история и современность // Роль религиозных конфессий в жизни немцев Центральной Азии. – Алматы: Ассоциация общественных объединений немцев Казахстана «Возрождение», 2002. – 203-205 сс.
- 9 Козыбаев М. Некоторые аспекты изучения истории депортированных народов // Депортация народов и проблема прав человека. – Алматы: 1998. – 155 с.
- 10 Волков А.В. Поляки Казахстана. – Алматы: 2007. – 189 с.
- 11 Михайлова Л.А. В степи далекой. Поляки в Казахстане. – Алматы: 2006. –201 с.
- 12 История просвещения корейцев России и Казахстана. Вторая половина XIX в. - 2000 г. / Ким, Герман Николаевич, Сим, Енг Соб. – Алматы: Қазақуниверситеті, 2000. – 51 с.
- 13 Корейцы Костанайской области / Хан, В.Н., Черныш, П.М. – Костанай: 2000. – 57 с.
- 14 Ан Р.К. Социально-экономическое развитие корейцев в Семиречье (1937-2003 гг. Исторический аспект). – Алматы: 2004. – 56 с.
- 15 Познай богатство корейских традиций: [Историко-познавательное издание] / Ли, Б.В. - Алматы: [Б. и.], 2008. – 64 с.
- 16 Кан Г.В. История корейцев Казахстана. – Алматы: Ғылым, 1995. – 210 с.
- 17 Евреи в Алма-Ате: краткий исторический очерк / Гринберг, И.Э. – Алматы: Искандер, 2005. – 181 с.
- 18 Евреи и мир. В 2-х кн. / Машкевич, А. – Алматы: Дом Печати Эдельвейс, 2006. – 151 с.
- 19 Чеченцы в Казахстане / Гунашев А. А. – Алматы: Дәуір, 2003. – 178 с.
- 20 Айсфельд А. Депортация, спецпоселения, трудовая армия. – Алматы: 2003. – 286 с.
- 21 Михайлова Л.А. В степи далекой. Поляки в Казахстане. – Алматы: 2006. –61 с.
- 22 Кан Г.В. История корейцев Казахстана. – Алматы: Ғылым, 1995. – 207 с.
- 23 Лайгер М.П. Из истории немцев Казахстана: уроки истории. – Алматы, 2003. – с. 344.
- 24 Уралов А.С. Народоубийство – убийство чечено-ингушского народа. – М.: 2003. – 256 с.
- 25 Габдуллина А.Ж. Социально – культурное развитие турецкой диаспоры в Казахстане (1944-2000). – Алматы: 2008. – 137 с.
- 26 Алдажуманов К.С., Алдажуманов Е.К. Депортация народов – преступление тоталитарного режима. – Алматы: 2000. – 250 с.
- 27 Земсков В.Н. Спецпоселенцы (по документам НКВД – МВД СССР). Социологические исследования, 1990. – 234 с.
- 28 Абылхожин Ж.Б. Очерки социально-экономической истории Казахстана XX века. – Алматы, 1997. – 360 с.

- 29 Кан Г.В. История корейцев Казахстана. – Алматы: Ғылым, 1995. – 109 с.
- 30 Центральный Государственный Архив РК. Ф.1490, Пп.1. Д.8, Л.236. – 52 с.
- 31 Кан Г.В. История корейцев Казахстана. – Алматы: Ғылым, 1995. – 114 с.
- 32 Дильманов С.Д. Исправительно-трудовые лагеря на территории Казахстана (1930-1956 гг.). – Алматы: 2006. – 344 с.
- 33 К вопросу об адаптации чеченцев в первые годы вынужденного переселения в Казахстане. / Алгириева Л.Б. – Грозный, 2005. – 173 с.
- 34 Ермекбаев Ж.А. Чеченцы и ингуши в Казахстане. – Алматы: 2009. – 125 с.
- 35 Сабанчиев Х. А. Депортация, жизнь в ссылке и реабилитация балкарского народа: 1940-е – начало XXI в. – Нальчик, 2007. – 88 с.
- 36 Михайлова Л.А. В степи далекой. Поляки в Казахстане. – Алматы, 2006. – 61 с.
- 37 Абылхожин Ж. Б., Козыбаев М. К., Татимов М. Б. Казахстанская трагедия Вопросы истории. 1989. № 7. – с. 45.
- 38 Алексеенко А. Н. Население Казахстана. 1920-1990 гг. – Алматы, 1993.

Джиеналиев Ерлан Құрмашұлы

1 курс докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

ДЕПОРТАЦИЯЛАНҒАН ХАЛЫҚТАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАНҒА БЕЙІМДЕЛУ ПРОЦЕСІ

Аңдатпа. Бұл мақала Сталиндік режимдегі ең ауыр қылмыстардың бірі – XX ғасырдың 20-30 жылдары халықтарды Қазақстанға депортациялау тарихына арналған. Бұл процесс халықтың көпұлтты құрамының қалыптасуына әкелді. Қоныс аудару кезеңдері туралы, депортацияланғандардың саны туралы, оларды қоныстандыру орындары туралы, қазақ халқымен қатынастар туралы деректер келтіріледі. Мақалада осы мәселенің тарихнамасы туралы мәліметтер бар, деректанулық материалдар келтірілген. Соғыс қарсаңындағы кезеңде, Ұлы Отан соғысы жылдарында халықтарды депортациялау ерекшеліктері, депортацияланған халықтардың саны, оларды қоныстандыру орындары қарастырылады. Бұл жұмыстың ерекшелігі сол, корейлерді, поляктарды, Еділ бойындағы немістерді, шешендерді, ингуштарды, месхетин түріктерін, гректерді және басқа да халықтарды күштеп көшіру тарихымен қатар олардың қазақстандық қоғамдағы шаруашылық, әлеуметтік және мәдени бейімделу процесін зерделеуге талпыныс жасалды. Олардың байырғы қазақ халқымен қарым-қатынасын зерттеуге ерекше мән беріледі, депортацияланған халықтарға автохтондардың толерантты қатынасы атап өтіледі. Қорытындыда Сталиндік режимнің қылмыстық саясатына қарамастан, депортацияланған халықтардың өкілдері Қазақстанды дамыту жөніндегі жасампаз еңбекке бейімделіп, белсене араласа алды деген тұжырым келтірілген. Олардың әрқайсысы еліміздің дамуына өз үлесін қосады. Тәуелсіздік жылдарында этностар республиканың тұрақтылығы мен беріктігінің сенімді тірегіне, Қазақстан мен олардың тарихи отаны арасындағы халықтық дипломатияның жанды көпіріне айналды.

Түйін сөздер: Қазақстан, Ұлы Отан соғысы, депортация, бейімделу, арнайы қоныс аударушылар, арнайы тұрғындар, кулактар, күштеп қоныс аудару, автохтон.

Zhiyenaliyev Yerlan

1-st year doctoral student L.N.Gumilyov Eurasian National University

PROCESSES OF ADAPTATION OF DEPORTED PEOPLES TO KAZAKHSTAN

Abstract. This article is devoted to the history of one of the most serious crimes of the Stalinist regime -the deportation of peoples to Kazakhstan in 20-30 years. XX century. This process has led to the formation of a multinational population. The data on the stages of resettlement, on the number of deportees, on their places of settlement, on relations with the Kazakh population are given. The article contains data on the historiography of this problem, provides source material. The features of the deportation

of peoples in the pre-war period, during the Great Patriotic War, the number of deported peoples, their places of settlement are considered. The peculiarity of this work is that along with the history of forced resettlement of Koreans, Poles, Volga Germans, Chechens, Ingush, Meskhetian Turks, Greeks and other peoples, an attempt has been made to study the process of their economic, social and cultural adaptation in Kazakh society. In particular, adaptation to the climate, local economic complex and other types of socialization, including language, cultural, housing and household and solving employment problems. Special importance is attached to the study of their relations to the indigenous Kazakh population, the tolerant attitude of the autochthons to the deported peoples is emphasized. In conclusion, the conclusion is presented that, despite the criminal policy of the Stalinist regime, representatives of the deported peoples were able to adapt and actively engage in creative work for the development of Kazakhstan. Each of them contributes to the development of our country. Over the years of independence, ethnic groups have become a reliable pillar of stability and strength of the republic, a living bridge of people's diplomacy between Kazakhstan and their historical homeland.

Keywords: Kazakhstan, World War II, deportation, adaptation, intergration, special settlers, rulaks, forced resettlement, autochthon.

References

- 1 Kozybaev M.K., Aldazhumanov K.S. Totalitarnyj socializm: real'nost' i posledstviya. – Almaty: Adilet, 1997. – s.28.
- 2 Aldazhumanov K.S., Aldazhumanov E.K. Deportaciya narodov – prestuplenie totalitarnogo rezhima. – Almaty: 1997. – s.16.
- 3 Kozybaev M. Nekotorye aspekty izucheniya istorii deportirovannyh narodov // Deportaciya narodov i problema prav cheloveka. – Almaty: Adilet, 1998. – ss.150-155.
- 4 Burgard L.A., Nemcy v Vostochnom Kazahstane v 1941–1956 gg.: deportaciya i zhizn' v usloviyah rezhima specposeleniya. – Ust'-Kamenogorsk: 1997. – s. 87.
- 5 Aldazhumanov K.S. Rasselenie deportirovannyh nemcev v Kazahstane v 1941–1945 gg. // Istoriya nemcev Central'noj Azii, 1998. – s. 271.
- 6 Romanov YU.I. Istoriya politicheskikh repressij i deportacij nemcev v Kazahstan v istoricheskikh issledovaniyah // Istoriya nemcev Central'noj Azii, 1998. – s. 281.
- 7 Sakenova K.A. Harakternye osobennosti etnokul'turnogo oblika sel'skikh nemcev Kazahstana v mestah dispersnogo rasseleniya (na materialah etnosociologicheskogo obsledovaniya Almatinskoy oblasti) // Istoriya nemcev Central'noj Azii, 200. – 171-187 ss.
- 8 Ivanov V.A. Tradicionnye konfessii nemcev v Kazahstane: istoriya i sovremennost' // Rol' religioznyh konfessij v zhizni nemcev Central'noj Azii. – Almaty: Associaciya obshchestvennyh ob»edinenij nemcev Kazahstana «Vozrozhdenie», 2002. – 203-205 ss.
- 9 Kozybaev M. Nekotorye aspekty izucheniya istorii deportirovannyh narodov // Deportaciya narodov i problema prav cheloveka. – Almaty: 1998. – 155 s.
- 10 Volkov A.V. Polyaki Kazahstana. – Almaty: 2007. – 189 s.
- 11 Mihajlova L.A. V stepi dalekoj. Polyaki v Kazahstane. – Almaty: 2006. –201 s.
- 12 storiya prosveshcheniya korejcev Rossii i Kazahstana. Vtoraya polovina XIX v. - 2000 g. / Kim, German Nikolaevich, Sim, Eng Sob. – Almaty: Kazakuniversiteti, 2000. – 51 s.
- 13 Korejcy Kostanajskoj oblasti / Han, V.N., CHernysh, P.M. – Kostanaj: [B. i.], 2000. – 57 s.
- 14 An R.K. Social'no-ekonomicheskoe razvitie korejcev v Semirech'e (1937-2003 gg. Istoricheskii aspekt). – Almaty: 2004. – 56 s.
- 15 Poznaj bogatstvo korejskikh tradicij: [Istoriko-poznavatel'noe izdanie] / Li, B.V. - Almaty: [B. i.], 2008. – 64 s.
- 16 Kan G.V. Istoriya korejcev Kazahstana. – Almaty: Fylym, 1995. – 210 s.
- 17 Evrei v Alma-Ate: kratkij istoricheskij ocherk / Grinberg, I.E. – Almaty: Iskander, 2005. – 181 s.
- 18 Evrei i mir. V 2-h kn. / Mashkevich, A. – Almaty: Dom Pechati Edel'vejs, 2006. – 151 s.

- 19 СHechency v Kazahstane / Gunashev A. A. – Almaty: Dәuir, 2003. – 178 s.
- 20 Ajsfel'd A. Deportaciya, specposeleniya, trudovaya armiya. – Almaty: 2003. – 286 s.
- 21 Mihajlova L.A. V stepi dalekoj. Polyaki v Kazahstane. – Almaty: 2006. –61 s.
- 22 Kan G.V. Istoriya korejcev Kazahstana. – Almaty: Fylym, 1995. – 207 s.
- 23 Lajger M.P. Iz istorii nemcev Kazahstana: uroki istorii. – Almaty, 2003. – s. 344.
- 24 Uralov A.S. Narodoubijstvo – ubijstvo checheno-ingushskogo naroda. – M.: 2003. – 256 s.
- 25 Gabdullina A.ZH. Social'no – kul'turnoe razvitie tureckoj diaspory v Kazahstane (1944-2000). – Almaty: 2008. – 137 s.
- 26 Aldazhumanov K.S., Aldazhumanov E.K. Deportaciya narodov – prestuplenie totalitarnogo rezhima. – Almaty: 2000. – 250 s.
- 27 Zemskov V.N. Specposelency (po dokumentam NKVD – MVD SSSR). Sociologicheskie issledovaniya, 1990. – 234 s.
- 28 Abylhozhin ZH.B. Ocherki social'no-ekonomicheskoy istorii Kazahstana XX veka. – Almaty, 1997. – 360 s.
- 29 Kan G.V. Istoriya korejcev Kazahstana. – Almaty: Fylym, 1995. – 109 s.
- 30 Central'nyj Gosudarstvennyj Arhiv RK. F.1490, Pp.1. D.8, L.236. – 52 s.
- 31 Kan G.V. Istoriya korejcev Kazahstana. – Almaty: Fylym, 1995. – 114 s.
- 32 Dil'manov S.D. Ispravitel'no-trudovye lagerya na territorii Kazahstana (1930-1956 gg.). – Almaty: 2006. – 344 s.
- 33 K voprosu ob adaptacii chehencev v pervye gody vynuzhdenno go pereseleniya v Kazahstane. / Algirieva L.B. – Groznyj, 2005. – 173 s.
- 34 Ermekbaev ZH.A. СHechency i ingushi v Kazahstane. – Almaty: 2009. – 125 s.
- 35 Sabanchiev H. A. Deportaciya, zhizn' v ssylke i rehabilitaciya balkarskogo naroda: 1940-e – nachalo XXI v. – Nał'chik, 2007. – 88 s.
- 36 Mihajlova L.A. V stepi dalekoj. Polyaki v Kazahstane. – Almaty, 2006. – 61 s.
- 37 Abylhozhin ZH. B., Kozybaev M. K., Tatimov M. B. Kazahstanskaya tragediya Voprosy istorii. 1989. № 7. – s. 45.
- 38 Alekseenko A. N. Naselenie Kazahstana. 1920-1990 gg. – Almaty, 1993.

МРНТИ 03.61.91

Исалова Айсұлу

заместитель директора
Государственного архива г. Алматы
isalova.a@mail.ru

АЛМА-АТИНСКИЙ ЛИКЕРО-ВОДОЧНЫЙ ЗАВОД: ИЗ СТРАНЫ СОВЕТОВ В
РЫНОЧНЫЙ КАЗАХСТАН
О взлетах и падениях одной компании в двух эпохах

Аннотация. Экономический кризис 1990-х крайне неблагоприятно отразился на производстве в целом, и пищевой промышленности в частности. Среди крупных отечественных предприятий, дислоцировавшихся в Алма-Ате – Алма-Атинский хлопчатобумажный комбинат, Алма-Атинская ковровая фабрика им. В. Терешковой, Алма-Атинский домостроительный комбинат или Алма-Атинский электротехнический завод – краса и гордость Казахстана, оказались в самом тяжелом положении именно те, которые и до кризиса едва сводили концы с концами. Наиболее уязвимыми в первую очередь стали те заводы, продукция которых имела серьезную конкуренцию в виде импортных машин и оборудования, но не превосходящую по качеству Страны Советов образцы.

Ключевые слова: винокуренный завод, кондитерская фабрика, ликеро-водочный завод, алко-, безалкогольная продукция, ассортимент.

Из истории винокуренного производства г. Верного

Одним из самых доходных занятий в прошлые века было винокурение. В своем Словаре русского языка С.И. Ожегов дает такое толкование слова «винокурение»: «кустарное производство спирта, водки из сахаристых и крахмалистых продуктов (хлебных злаков, картофеля, свёклы). Исключением не было и винокурение в г. Верном – одного из старейших промыслов, основанном еще до Октябрьской революции 1917 года знатным купцом, заводовладельцем Семиречья – Никитой Пугасовым.

Из письма члена-секретаря статистического комитета при Семиреченском областном правлении В.Е. Недземского Францу де Паулю Шрекенфуксу «... Фирма Пугасова – самая солидная во всем Туркестанском крае. Обороты ее достигают нескольких миллионов рублей... Он имеет в Семиречье два винокуренных, два водочных и один кожевенный завод. В Верном он владеет большими недвижимостями, имеет три лучших в городе магазина с разными товарами и, кроме этого, 16 магазинами в разных местах области» [1].

Н. Пугасов был не единственным владельцем винокуренного завода в Семиречье. Так, в «Семиреченских ведомостях» 1879 года одним из хозяев винокуренного завода значится и купец Кузнецов [2].

Как и сейчас отпуск спиртных напитков строго контролировался правительством и подлежал налогообложению. Так, в 7 номере «Семиреченских ведомостей» от 14 февраля 1887 года было опубликовано Указание Правительством Сената за 1886–1887 годы «О дозволении отпустить в винные лавки и из винных лавок вино и спирт в посуде емкостью до 1/100 ведра» [3]. В Смете же доходов по г. Верному за 1895 год сбор с патентов на торговлю спиртом и вином составлял 20% [4].

В опубликованном списке по промышленным заведениям в Семиреченской области, утвержденном журналом Общего присутствия Семиреченского областного правления от 24–28 октября 1914 года № 173, значились: «2. Гор. Верный – спиртоочистительный завод»; «2. Лепсинский уезд – винокуренный завод наследников купца Пугасова»; Верненский уезд (на земле казаков станицы Софийской) 4. – винокуренный завод Торгового дома Пугасов»; «6. Тургенский № 48 винокуренный завод наследников коммерции советника Иванова (на местности Карикерим, Верхне-Тургенской волости)» [5].

Как высшее достижение в экономической и культурной жизни в г. Верном проводятся выставки. В тех же «Семиреченских ведомостях» от 13 ноября 1901 года № 91 опубликована «Программа I сельскохозяйственной и промышленной выставки», где в отделе IX «Произведения фабричной и заводской промышленности» представлены «...спирты, водки, пиво». Плодовые, ягодные и виноградные вина и квасы значатся в отделе X «Питательные продукты» [6].

Проведение же Областной сельскохозяйственной и промышленной выставки в г. Верном в 1902 году ставило цель расширения географии присутствия и участия в ней всех представителей Семиреченской области, в которую входили не только территория современной Алматинской области, но и почти вся нынешняя Киргизия с Пишпекским и Пржевальским уездами. Итоги таких выставок публиковались в местных и областных газетах. Так, в «Семиреченских ведомостях» от 18 января 1902 года № 84 в рубрике «Награды, присужденные на Первой областной сельскохозяйственной и промышленной выставке в г. Верном в 1902 году, в списке Малые серебряные медали Министерства земледелия и Государственных имуществ значатся: «2. урядник Георгий Гутов за разведенный им близ города Верного значительный виноградник и за выставленный им сорт винограда высокого качества...». Малой серебряной медалью Российского плодоводства награжден «п. 2 Крестьянин села Георгиевского Пишпекского уезда Х. Штифаненко – за разведение значительного винограда...» [7].

Так было до 1917 года. В октябре 1917 года в г. Верном объявлено военное положение. В этой связи в «Семиреченских ведомостях» от 15 октября 1917 года № 230 публикуется «Обязательное постановление командующего войсками Семиреченской области и начальника гарнизона г. Верного для жителей города: «4. Воспрещается тайное винокурение, изготовление хмельных напитков, а равно и хранение в городах и станицах Большой и Малой Алма-Атинских крепких напитков [...] 5. Воспрещается продажа спиртных напитков вообще [...]» [8].

Так заканчивается история винокурения в Верном. Но истории главных действующих лиц – владельцев заводов и их потомков – имели свое продолжение.

Заводу быть ...

С 1931 по 1941 годы Алма-Атинский ликероводочный завод действовал как Алма-Атинский спиртоводочный завод Всесоюзного объединения спиртовой монополии [9].

По приказу Народного Комиссариата пищевой промышленности Казахской ССР «Об организации в г. Алма-Ате карамельного производства, дрожжевого завода, цеха выработки дуновых и трубочных табаков» от 17 марта 1942 года на базе оборудования эвакуированного

опытного цеха Московской кондитерской фабрики им. Бабаева и «РотФронт» была организована Алма-Атинская кондитерская фабрика. Она разместилась в корпусах на территории ликероводочного завода, завод вошел в состав фабрики на правах цеха [10].

Второе рождение завода как отдельного производителя ликероводочной продукции произошло в 1959 году. Согласно распоряжению Совнархоза Алма-Атинского экономического административного района от 3 декабря 1958 года № 743 и приказу Управления пищевой промышленности от 5 января 1959 года № 4 Ликероводочный завод был объявлен самостоятельным предприятием с подчинением вышеназванного управления Алма-Атинского Совнархоза [11].

Фото. 1

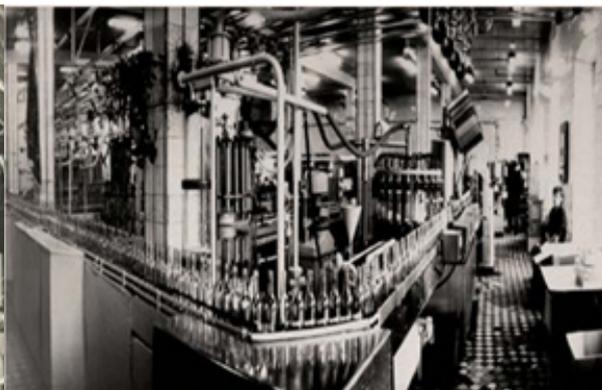

Фото. 2

В январе 1959 года Алма-Атинский ликероводочный завод, образованный на базе Винодельческого завода (Дачная улица, 78), начинает работы по реконструкции. Проводятся демонтаж оборудования розливомоечного цеха, работы по монтажу и испытанию по розливу водки на двух линиях. С 13 января запускается третья линия.

В то же время Винодельческий завод из Управления винодельческой промышленности передается Алма-Атинской кондитерской фабрике [12].

Производственная мощность вновь организованного завода предполагалась на 700 тыс. дкл ликероводочных изделий. Занимаемая площадь территории завода составила 18 000 м² [13].

В марте 1959 года завод выпускает первую линию своей продукции: «Ликер золотистый», напиток «Барбарисовый», ликеры «Шартрез» и «Венедиктин» [14]. А к концу 1959 года в выпускаемом ассортименте значатся: водка 40% двух видов и «Особая московская», 7 видов ликера: «Абрикосовый», «Вишневый», «Ванильный», «Мятный», «Розовый» и др., 7 видов наливки: «Малиновая», «Алычевая», «Запеканка», «Спотыкач» и др., 8 видов сладких и горьких настоек: «Облепиховая», «Тминная» (40%), «Анисовая», «Перцовка» (35%), Плодоягодное вино и др [15].

Если в 1959 году завод насчитывал 28 наименований алко- и безалкогольной продукции, то в 1960 году количество продукции завода составляло уже 38 наименований [16]. Из Заключения Алма-Атинского горфинотдела по результатам анализа финансово-хозяйственной деятельности Ликероводочного завода за 1960 год: «В результате хозяйственной деятельности план по выпуску валовой продукции в оптовых ценах выполнен на 106,8% при плане на 29 300 тыс. руб. выполнено 31 285 тыс. руб.; в натуральном выражении план выпуска ликероводочных изделий – 789 тыс. дкл, выполнение составило 846,1 тыс. дкл [...] Финансовое состояние завода устойчивое [...] Доведенный на 1960 год план прибыли в 2892 тыс. руб. выполнен на 3282 тыс. руб. – 113» [17].

Форсированная индустриализация первых пятилеток рассматривалась как основное средство быстрого «построения социализма». В целях автоматизации работы в 1962 году завод обо-

рудуют 2-мя автоматическими линиями мойки, розлива и оформления готовой продукции. С развитием и внедрением новой техники рост производительности труда возрастает на 1,5% [18]. К ассортименту выпускаемой заводом продукции в 1962 году добавляются: водка «Столичная», ликеры «Кофейный», «Ванильный», «Розовый», «Мятный»; Пунш «Винный», настойка «Рябина на коньяке» и пр. [19]. Десертные напитки «Чайный» и «Старка» признаны лучшими в республике [20].

С целью освоения виноградных вин в 1965 году на заводе построен винный цех. Для увеличения мощностей по одновременному хранению спирта на самом заводе сдается в эксплуатацию спиртохранилище [21]. В этот период ассортимент ликероводочных изделий составил 51 наименование. Ассортимент расширен за счет освоенных новых 15 видов слабоградусных изделий [22]. Так, к примеру, возрастает ассортимент выпускаемых видов ликеров, наливок, настоек, пунша и пр. [23].

К 1 января 1967 года производственная мощность завода составила 1224 тыс. дкл, в том числе ликероналивочных изделий 135 тыс. дкл. Увеличение выработки ликероводочных изделий в 1967 году до 1474 тыс. дкл стало возможным за счет внедрения ряда организационно-технических мероприятий по ликерному, очистному, разливному и посудотарному отделениям. План по увеличению производительности 3-х линий розлива вырос с 3000 бутылок в час до 6000.

Закономерным в производстве завода было не только увеличение производственных показателей по выпуску как алкогольной, так и безалкогольной продукции, но и решения по улучшению ее качества и оформления. В 1967 году 5 наименований ликероводочных изделий выпускаются в подарочных коробках в количестве 2000 штук, в фигурной фарфоровой посуде – 10. Расширяется и ассортимент, выпускаемый заводом, появляются водка «Алма-Атинская», настойки «Казахстанская Юбилейная» и «Зайлийский январь» [24].

Это официальные, документально подтвержденные факты развития производства алко- и безалкогольной продукции, выпускаемой некогда существовавшим заводом-гигантом. Но, как зачастую происходит, документы 70-х вплоть до 1995 года заводом, вследствие его приватизации, были безвозвратно утеряны.

История болезни

1990-е годы свели на нет все успехи и достижения завода. С переходом Казахстана к рыночной экономике в 1995 году Алматинский ликероводочный завод сменил форму собственности и был переименован в Открытое акционерное общество (далее – АО) «Жансая». Результаты аудиторской проверки финансово-хозяйственной деятельности за 1995-1996 годы констатировали ухудшение финансового состояния завода [25]. В 1996 году Правлением АО «Жансая» был утвержден план мероприятий по углублению реформ и выходу из кризиса на 1996–1998 годы [26].

Желая вернуть забытое имя и былую статусность на рынке алкогольной и безалкогольной продукции, в мае 1997 года АО «Жансая» переименовано в Акционерное общество (далее – АО) «Алматинский ликероводочный завод». Несмотря на критичность ситуации, завод продолжал производственную деятельность – дегустационной комиссией утверждены к производству водка «Ак сункар» и «Эверест 97» [27].

В 1998 году комиссией «Казсертико», Санэпидуправления», «Центра защиты прав потребителей» и ТОО «Акцепт» одобрены рецептуры водки «Алматинская широта» и настойки горькой «Горная» [28]. В ассортимент выпускаемой заводом продукции входило 10 наименований водочной продукции: «Елшілік», «Жетысу», «Золотое кольцо» и др., 3 настойки горькие – «Алтау», «Самал жел» и «Перцовая» и джин «Темир 45» [29]. Однако уже в сентябре 1998 года на заводе был введен 4-х часовой рабочий день в связи с приостановлением его деятельности [30].

Курс на восстановление

Вероятно, в этот период акции завода приобретаются АО «Нукер» и продиктовано это «[...] стратегическими целями [...]». По предложению АО «Нукер», являющегося основным держателем акций завода, общим собранием акционеров в апреле 2000 года было принято решение о добровольной реорганизации путем объединения с ОАО «Айдабулский спиртзавод», ОАО «Талгар-спирт», ОАО «Тараз» и ОАО «Шарап» [31]. В результате этого ребрединга в июле того же года завод увеличил объем и ассортимент выпускаемой продукции. Введены в производство новые виды напитков – коньяк «Алатау», «Ак сункар», бренди «Тараз», портвейн «Талас» [32].

В 2003 году провели капитальное перевооружение производственных мощностей завода. Завершили строительство купажного цеха, что дало возможность производить сортировку (водноспиртовой смеси) в больших количествах, т. е. увеличить производительность завода, сократить время перехода между сортами, производить несколько сортов водки разной крепости одновременно. Установили новое оборудование по купажированию, изготовленное из высококачественной немецкой нержавеющей стали. Модернизировали в соответствии с новыми требованиями к производству турецкую линию розлива водки, установленную в 1998 году.

В 2005 году завод начал вывод на казахстанский рынок новых торговых марок под «брендом» «Русский концерт». Новые бренды заметно отличались от ранее выпускаемых и аналогов, производимых за рубежом как качественными характеристиками, так и оформлением.

В 2006 году завод, к уже имеющимся 13 видам водочных изделий, запустил в производство и на реализацию новые бренды – водку «Черный ворон» с добавлением настоя чернослива, «Русская народная ржаная», «Особая», «Русская народная пшеничная», «Русская народная, на березовых почках» и др. На них появился спрос на рынке Казахстана, что повысило реализацию выпускаемой продукции [33]. Продолжался выпуск коньячной линии – «Казахстанский коньяк», «Дар Востока» и «Наурыз» [34].

В 2007 году ассортимент выпускаемой алкогольной продукции достиг 26 видов, среди которых были «Наркомовская норма хлебная», «Вот это! Graduss». «Пітница», «Особая» и др. [35].

Поверженный

Антикризисные меры, принятые акционерами и руководством завода, действенных результатов не дали. В 2009 году «[...] в связи с тяжелым финансовым положением (мировым экономическим кризисом) и падением спроса на продукцию...» в отношении завода возбуждено банкротное производство. В соответствии с определением специализированного межрайонного экономического суда г. Алматы от 16 февраля 2009 года один из крупнейших заводов Казахстана в марте 2009 года прекратил свою деятельность [36].

Заключение

Перестройка изменила жизнь советских предприятий до неузнаваемости. Их перевели на хозрасчет и самоокупаемость. Социальные программы свернули, поскольку на них уже не хватало средств. На рынок хлынул ширпотреб. Конечно, кто-то смог перестроиться, но многих потопила конкуренция. В нулевые необратимый процесс деградации производства уже нельзя было остановить. В пустующих цехах заводов, продукция которых была узнаваема по брендам, сегодня «красуются» бизнес-центры и бизнес-кварталы. И даже Алматинскому ликероводочному заводу, долгое время сохранявшему статус «локомотива» отрасли, по разным причинам не нашлось места в современной промышленности республики.

Список литературы

- 1 Букетова Н. Купцы Семиречья – Никита Пугасов // Вестник архивной службы города Алматы. – Алматы, 2008. №1. с.47
- 2 Государственный архив г.Алматы. Ф.390. Оп.9-с и 4-м. Д.42. Л. 25
- 3 Государственный архив г.Алматы. Ф.390. Оп.9-с и 4-м. Д.86. Л. 41
- 4 Государственный архив г.Алматы. Ф.390. Оп.9-с и 4-м. Д.135. Л.38
- 5 Государственный архив г.Алматы. Ф.390. Оп.9-с и 4-м. Д.237. Л. 105
- 6 Государственный архив г.Алматы. Ф.390. Оп.9-с и 4-м. Д.169. Л. 93
- 7 Государственный архив г.Алматы. Ф.390. Оп.9-с и 4-м. Д.178. Л. 16
- 8 Государственный архив г.Алматы. Ф.390. Оп.9-с и 4-м. Д.246. Л. 103
- 9 Государственный архив г.Алматы. Ф.390. Оп.9с. Д.178. Л. 61
- 10 Государственный архив г.Алматы. Ф.61. Оп.1. Л.1. Оп.1. Д.61. Л.5
- 11 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.1. Л.1,5
- 12 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.1. Л.1. Д.6. Л.3
- 13 Государственный архив г.Алматы. Д.ф.32. Л.3
- 14 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.1. Л.13,16
- 15 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.9. Л.47,56
- 16 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.22, Л.3-4
- 17 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.25. Л.53, 55
- 18 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.58. Л.73, 103
- 19 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.58. Л.34, 37
- 20 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Л.4
- 21 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.14. Л.1-2
- 22 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.90. Л.1
- 23 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.39. Л.94-99
- 24 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.126а. Л.1,4
- 25 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.4. Л.26,40
- 26 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.4. Л.1
- 27 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.7, 8
- 28 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.9. Л.8
- 29 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.9. Л.73
- 30 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.9. Л.68
- 31 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.17. Л.11
- 32 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.18. Л.15
- 33 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.53. Л.6
- 34 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.52. Л.54
- 35 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.58. Л.4
- 36 Государственный архив г.Алматы. Ф.32. Оп.1. Д.1. Л.118

Исалова Айсулу

Алматы қаласы мемлекеттік архиві директорының орынбасары

АЛМАТЫ ЛИКЕР-АРАҚ ЗАУЫТЫ: ЕКІ ДӘУІРДЕГІ БІР КОМПАНИЯНЫҢ ӨРЛЕУІ МЕН ҚҰЛДЫРАУЫ

Аңдатпа. Мақалада ХХ ғасырдың соңында орын алған өнеркәсіптегі посткеңестік жағдай талқыланады. 1990 жылдардағы экономикалық дағдарыс жалпы өндіріске, әсіресе тамақ өнеркәсібіне кері әсер етті. Алматыда орналасқан

ірі отандық кәсіпорындардың қатарында Алматы мақта-мата комбинаты, В. Терешков атындағы Алматы кілем фабрикасы, Алма-Ата үй құрылысы комбинаты немесе Алматы электротехникалық зауыты болды. Қазақстанның мақтаншы болған, дағдарысқа дейін де күнкөрістерін әрең тауып жүрген кәсіпорындар өте қиын жағдайға тап болды. Өнімдері импорттық машиналар мен құрал-жабдықтар түрінде елеулі бәсекеге қабілетті болған, бірақ сапасы жағынан Кеңес Одағы елдерінің үлгілерінен асып түспеген зауыттар ең осал болды.

Түйін сөздер: шарап зауыты, кондитерлік фабрика, ликер-арақ зауыты, алкогольді-алкогольсіз өнім, ассортименті.

Isalova Aysulu

Associate director State Archive of Almaty

ALMA-ATA DISTILLERY: FROM THE LAND OF THE SOVIETS TO MARKET KAZAKHSTAN

Abstract. This article discusses the post-soviet situation in industry in the end of XX century. The economic crisis of the 1990s had an extremely unfavorable impact on production in general, and the food industry in particular. Among the large domestic enterprises stationed in Alma-Ata are the Alma-Ata cotton mill, the Alma-Ata carpet factory named after V. Tereshkova and Alma-Ata house-building plant or Alma-Ata electrical engineering plant. It was difficult for the companies which were pride of Kazakhstan who could barely make ends meet even before the crisis. The most sensitive were those plants where products have serious competition in the form of imported machinery and equipment, but do not exceed the quality of the Soviet countries are consumed.

Key words: wine factory, confectionery factory, liquor-vodka distillery, alcoholic and non-alcoholic products, range.

References

- 1 Buketova N. Kuptsy Semirech'ya – Nikita Pugasov // Vestnik arkhivnoy sluzhby goroda Almaty. – Almaty6 2008. №1. s.47
- 2 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.390. Op.9-с и 4-м. D.42. L.25.
- 3 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.390. - Op.9-с и 4-м. - D.86 L.41
- 4 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.390. - Op.9-с и 4-м. - D.135 L.38
- 5 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.390. - Op.9-с и 4-м. - D.237 L.105
- 6 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.390. - Op.9-с и 4-м. - D.169 L.93
- 7 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.390. - Op.9-с и 4-м. - D.178 L.16
- 8 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.390. - Op.9-с и 4-м. - D.246 L.103
- 9 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.390. - Op.9-с. - D.178 L.61
- 10 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.61. - Op.1. – D.61 L.1 - Op.1. - D.61 L.50
- 11 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. - D.1 L.1,5
- 12 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. - D.1 L.1 - D.6. L.3
- 13 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - DF.32. L.3
- 14 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. - D.1 L.13,16
- 15 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. - D.9 L.47,56
- 16 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. - D.22 L.3-4
- 17 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. - D.25 L.53, 55
- 18 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.58 L.73, 103
- 19 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.58 L.34, 37
- 20 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.58 L.4
- 21 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.14 L.1-2
- 22 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.90 L.1

- 23 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.39 L.94-99
- 24 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.126a L.1,4
- 25 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.4 L.26,40
- 26 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.4 L.1
- 27 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.7 L.8
- 28 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.9 L.8
- 29 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.9 L.73
- 30 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.9 L.68
- 31 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.17 L.11
- 32 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.18 L.15
- 33 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.53 L.6
- 34 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.52 L.54
- 35 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.58 L.4.
- 36 Gosudarstvennyj arhiv goroda Almaty - F.32. - Op.1. – D.1 L.118.

Ибраева Дария Махатжановна

КГУ «Государственный архив
Карагандинской области по
научно-технической документации»
dariya060891@gmail.comУЧЕННЫЕ СЕЛЕКЦИОНЕРЫ КАРАГАНДИНСКОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ
ОПЫТНОЙ СТАНЦИИ ПО РАСТЕНИЕВОДСТВУ

Аннотация. На сегодняшний день возрастает значение исторической публицистики. Особое место при изучении проблемы источниковедения истории Казахстана занимают архивные документы. Обогащается источниковая база исторической науки, облегчается доступ исследователей к архивным документам, в государственных архивах продолжают работы по комплектованию, учету и обеспечению сохранности дел. Данная статья посвящена исследованию жизни и деятельности, научных достижений репрессированных ученых селекционеров Карагандинской сельскохозяйственной опытной станции при управлении Карагандинского исправительно-трудового лагеря (КарЛАГа) НКВД. При написании статьи использовались фонды государственного архива Карагандинской области по научно-технической документации, опубликованные научные публикации и журналы, электронные ресурсы. Дальнейшее изучение проблемы истории жизни и деятельности, научных достижений ученых селекционеров Карагандинской сельскохозяйственной опытной станции зависит по растениеводству от профессионализма исследователей. При написании статьи использовались фонды государственного архива Карагандинской области по научно-технической документации, опубликованные научные публикации и журналы, электронные ресурсы.

Ключевые слова: Карагандинский исправительно-трудовой лагерь, КарЛАГ, ГУЛАГ, наука, репрессия, история, исследование, ученые селекционеры, Карагандинская сельскохозяйственная опытная станция, интеллигенция.

В истории Казахстана особое место занимает Карагандинский исправительно-трудовой лагерь (КарЛАГ). История его возникновения неразрывно связана с историей политических репрессий в СССР и Главного управления лагерей (ГУЛАГа). В КарЛАГе отбывали срок многие научные работники, попавшие в разряд «врагов народа». Но они не просто отбывали свой срок. Благодаря их труду в лагере были созданы научно-исследовательские центры.

При управлении КарЛАГа были организованы Сельскохозяйственная опытная станция по растениеводству (СХОС) и Научно-исследовательская станция по животноводству (НИС), которые были крупными научно-исследовательскими учреждениями, накопившими исключительно ценный опыт работы в деле освоения пустынных степей Центрального Казахстана.

Имена выдающихся деятелей науки, которые оставили значительный след в истории Карлага своими открытиями в сельском хозяйстве, не были известны широкому кругу общественности. Исследование материалов Карагандинского архива по научно-технической документации, а также опубликованных работ историков, журналистов дали возможность детального

рассмотрения деятельности специалистов сельского хозяйства, отбывавших сроки в КарЛАГе [1, с.18].

Архивные материалы по вопросам истории образования и развития лаборатории по растениеводству Государственного архив Карагандинской области по научно-технической документации в основном это делопроизводственные материалы: отчеты, протоколы, докладные записки, различные схемы и многое другое.

С начала образования совхоза «Гигант» на территории КарЛАГа НКВД сотрудники Сельскохозяйственной опытной станции приступили к изучению площади хозяйства. Были проведены топографические, гидротехнические, почвенные, ботанические, метеорологические наблюдения. Отрядом почвоведов и геоботаников руководил известный советский морфолог, профессор С.А. Захаров. Геоботаническими работами занимался Николай Константинович Магницкий.

В составе его группы был профессор, доктор сельскохозяйственных наук, ботаник, растениевод и селекционер Леонид Адольфович Пельцих. Леонид Адольфович родился в 1885 году в местечке Свислочь Гродненской губернии Белоруссии. В 1909 году окончил Московский сельскохозяйственный институт. До 1917 работал преподавателем в гимназии и сельскохозяйственной школе, после революции - в Воронежском и Азербайджанском сельскохозяйственных институтах, являлся сотрудником научно-исследовательских учреждений. Был директором Азербайджанского Института прикладной ботаники, профессор. Леонид Адольфович проживал в городе Баку, где был арестован 13 декабря 1930 года ОГПУ по ЦЧО и обвинен Коллегией ОГПУ 18 февраля 1931 как участник группы ТКП в Тамбовском окрЗУ, пропагандировал идеи ТКП и практически осуществлял ее установки, статьи 58-7, 10, 11. Был приговорен к заключению в концлагере на 5 лет с конфискацией имущества и высылкой семьи в КарЛАГ. Семья: Его жена Надежда Ивановна Пельцих (1900-1982 гг.) и сын Игорь. Они были реабилитированы 28 мая 1957 года Военным трибуналом Воронежского военного округа. Основанием послужило отмена Постановления Коллегии ОГПУ от 18 февраля 1931 года, дело было прекращено с полной реабилитацией.

Леонид Адольфович Пельцих написал первый печатный труд в истории Карлага, который назывался «Растительный покров Тельманского и Жана-Аркинского районов Карагандинской области». Он был опубликован в книге «Труды научно-исследовательской лаборатории Карлага» том I. Казахский институт экономики сельского хозяйства [2].

С 1937 года Леонид Адольфович работал в Чувашском сельскохозяйственном институте. С 1937 по 1959 годы беспрерывно руководил кафедрой растениеводства. В 1949 защитил докторскую диссертацию на тему «Картофель в Чувашской АССР». Разработал комплексные темы по агротехнике возделывания сахарной свеклы, масличных и крупяных культур, конопли и льна, по улучшению лугов и пастбищ. Вывел и передал в производство сорта кукурузы «Чакинская жемчужина» (1957), проса «Чакинское серое», озимой вики «Чебоксарка» (1964), яровой вики «Бархатная» (1971), озимой вики «Юбилейная» (1978). Автор 130 научных работ. Умер 30 июля 1971 года в городе Чебоксары.

Его сын, Пельцих Игорь Леонидович, кандидат сельскохозяйственных наук, доцент, был специалистом в области селекции и семеноводства. Участник Великой Отечественной войны (1941-1945). С 1963 по 1997 работал доцентом в Чувашском государственном педагогическом институте и был заведующим кафедрой ботаники и физиологии сельскохозяйственных растений в Чувашской государственной сельскохозяйственной академии. Вывел и передал в производство сорта яровой пшеницы Лютесценс-278 (1958), озимой вишни Юбилейная (1978), Приволжская (1981), сорта Волжская (1992). Автор около 130 научных работ. Заслуженный работник высшей школы Чувашской АССР (1981). Награжден орденом Отечественной войны 1-й степени и медалями [3].

Одним из выдающихся ученых КарЛАГа являлся профессор А. М. Диомидов, до ареста читавший лекции в Харьковском сельскохозяйственном институте, автор учебника «Разведение сельскохозяйственных животных». В КарЛАГе он был главным инспектором по племенному делу. Занимался зоотехнической и племенной работой, в хозяйствах, подготовкой зоотехнических кадров в Долинском учебном комбинате [1, с.7].

К числу таких ученых можно отнести профессора Колычева Александра Ивановича. Он работал в научно-исследовательском институте по изготовлению биопрепаратов. Длительное время был начальником ветчасти Джартасского отделения КарЛАГа. Спас многих заключенных дистрофиков и пеллагриков, прибывших из северных лагерей. Как лечебное средство широко использовал, кроме трав, источники (родники) фермы «Зеленые ключи» совхоза «Коксунский», ныне это территория Абайского района Карагандинской области [4, с.387].

Василий Степанович Пустовойт закончил Харьковское земледельческое училище, по окончании которого его направили на Кубань в казачью сельскохозяйственную школу. В 1930 году на В.С.Пустовойта обрушивается ложный донос. Василий Степанович Пустовойт создал более 30 сортов подсолнечника, из них около десяти в КарЛАГе. После освобождения из лагеря и возвращения на Кубань он не изменил своей стезе, за успехи в области селекции сельскохозяйственных культур он был дважды отмечен Золотой Звездой Героя Социалистического Труда, стал академиком, лауреатом Государственной премии СССР [5].

С.А. Архангельский заведующий отделом овощеводства автор статьи «Перспективные сорта картофеля». Им отмечается, что с 1946 года перспективные сорта картофеля находились в производственном испытании на значительных площадях. Предварительная оценка показала большие преимущества их по болезнеустойчивости и урожайности в сравнении с широко распространенным сортом Эпикур и другими сортами картофеля. В своей статье он дает характеристику трех лучших сортов проделанной селекции: № 580, 958 и 1211.

№ 580 был выведен индивидуальным отбором из семян от самоопыления южно-американского картофеля разновидности Лонгибаккатум и Андигенум. По урожайности он близок к Эпикуру и Ранней Розе. На богарном фоне показывает повышенную засухоустойчивость. Вместе с тем № 580 отзывчив и на высокую агротехнику: на Станции были получены урожай участков этого сорта – в 1942 году 531 центнер с гектара (130% от урожая сорта Эпикур на том же участке) и в 1943 году – 457 центнер с гектара.

Этот сорт отличается весьма высокими вкусовыми качествами, превосходя в этом отношении Раннюю Розу. Клубни его округлые, выровненные по форме и размеру, белые (при хранении розовеющие), кожура гладкая, залегание глазков поверхностное, мякоть желтая.

№ 580 был устойчив к гнилям, вирусам и парше и обладал очень хорошей лежкоспособностью, что означало способность картофеля к длительному хранению или просто к хранению в какое-то определенное время. Своеобразной особенностью сорта являлось обильное образование ягод во все годы – до 15-20 центнер с гектара [6, с.19].

№ 958 и 1211 были выведены в 1939 году из сложных популяций, № 958 был получен путем скрещивания южно-американского картофеля Розеум (мать) с сеянцем № 556. В свою очередь сеянцы 568 и 556 гибридного происхождения от скрещивания сорта Центифолия с видом Андигентум.

По урожайности эти сорта систематически повышали сорт Эпикур.

№ 1211 имел красные округло-плоские клубни, гладкую кожуру, малое количество неглубоких глазков окрашенных темнее основного фона, слабо выраженную бровь и светло-желтую мякоть.

№ 958 имел овально-длинные клубни, гладкую кожуру, поверхностные глазки, средне-выраженную бровь и белую мякоть.

Оба сорта характеризовались высокой устойчивостью к поражению от черной ножки и

кольцевой гнилью; железистой пятнистостью клубни их или совсем не болели или заболели в очень слабой степени, к парше они устойчивы. Из вирусных заболеваний отмечалось поражение крапчатой мозаикой; лежкоспособность обоих сортов хорошая [6, с.20].

В КарЛАГе был получен новый сорт яровой пшеницы – Карвель. Об этом пишет Вертелецкий П.А. старший научный сотрудник. Яровая пшеница в Центральном Казахстане является основной зерновой культурой, занимавшей здесь ранее около 2/3 всей посевной площади, однако, урожаи ее в богарных условиях недостаточно устойчивы.

Я.К. Бычек создал три сорта пшеницы – «алабасская», «кызылбасская», «карагандинская-2». Он стал создателем нового сорта эспарцет, назвав его «улучшенный долинский». В 1936 году обучался на агробиологическом факультете Нежинского педагогического института им. Н.В. Гоголя. Предстояли государственные экзамены. Но неожиданно был исключен из института как сын кулака, а затем арестован за «антисоветскую агитацию». Завистники припомнили его дискуссии с преподавателями на лекциях по поводу методов повышения урожайности. Суд постановил: осудить на пять лет, с последующим поражением в правах на два года. 15 сентября 1936 года в Яков Кондратьевич Бычек прибыл на станцию Карабас. Отсюда его переправили в Долинку, где закрепился на поливном опытном поле. В сельскохозяйственной опытной станции изучал акклиматизацию и занимался выведением новых сельскохозяйственных культур. Яков Кондратьевич работал вместе с С.П. Сорокиным, С.А. Брушинским, С.А. Архангельским, А.А. Корниловым, затем с более молодым поколением в лице лауреата Ленинской премии А.А. Зайцевой, А.А. Гудзенко, С.Т. Бубенцова, Д.И. Новогрудского, К.Д. Постолякова, А.Н. Казанского, П.А. Вертелецкого, Д.С. Певнева, М.Ф. Синепол, А.П. Рейнгард и других [7].

Среди ученых Сельскохозяйственной опытной станции КарЛАГа можно отметить Руденко Галину Ивановну, по происхождению украинку. Она была агрономом по выращиванию бахчевых культур. Большое количество производимой в лагере продукции шло на продажу в город Акмолинск. Галина Ивановна спроектировала оросительную систему, которая функционирует до сих пор [4, с.500].

Деятельность выдающихся ученых-селекционеров, научных работников, работавших в опытных лабораториях КарЛАГа не была достаточно изучена до настоящего времени. В архивных материалах указываются только инициалы ученых фамилия, что усложняет поиск биографических данных. Среди научных сотрудников Сельскохозяйственной опытной станции совхоза «Гигант», были люди с мировыми именами, которые оставили весомый вклад в развитие сельского хозяйства Карагандинской области.

Список литературы

1 Государственный архив Карагандинской области по научно-технической документации (далее ГАКО по НТД). Ф.26. Оп.3-1. Д.10. 26 л.

2 Попов Ю. За коммунистический труд. – 1991. 14 февраля. – с. 4. - URL: <https://www.docme.su/doc/91806/s-uchenymi-ro-karlagu>. (дата обращения: 23.05.2022).

3 Пельчих Леонид Адольфович – профессор ботаник, репрессирован. – URL: <http://www.ourbaku.com/index.php5> (дата обращения: 23.05.2022).

4 Карлаг // Альбом. – Караганды: 2012. – 576 с.

5 ГАКО по НТД. Ф. 26. Оп.3-1. Д.271. 2. л.

6 Могильницкий В. Подсолнухи Пустовойта. Индустриальная Караганда: 2011. 18 авг. (№ 93). – с.4. URL:http://old-site.karlib.kz/saryarka/karaganda/krg_history_rus/Podsolnuchi%20Pustovoita.pdf. (дата обращения: 23.05.2022).

7 ГАКО по НТД. Ф.26. Оп.3-1. Д.357. 41 л.

Ибраева Дария Махатжановна

Қарағанды облысының ғылыми-техникалық құжаттама жөніндегі мемлекеттік архиві

**ҚАРАҒАНДЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ТӘЖІРИБЕ СТАНЦИЯСЫНЫҢ СЕЛЕКЦИОНЕР ҒАЛЫМДАРЫ
ӨСІМДІК ШАРУАШЫЛЫҒЫ БОЙЫНША**

Аңдатпа. Бүгінгі таңда тарихи публицистиканың маңызы артып келеді. Қазақстан тарихының деректану мәселелерін зерттеуде мұрағат құжаттары ерекше орын алады. Тарих ғылымының дереккөз базасы байытылуда, зерттеушілердің архив құжаттарына қол жеткізуі жеңілдетілуде, мемлекеттік архивтерде жинақтау, есепке алу және істердің сақталуын қамтамасыз ету бойынша жұмыстар жалғастырылуда. Бұл мақала НКВД Қарағанды еңбекпен түзету лагерінің (Карлаг) басқармасы жанындағы Қарағанды ауыл шаруашылық тәжірибе станциясының репрессияланған селекционер ғалымдардың өмірі мен қызметін, ғылыми жетістіктерін зерттеуге арналған. Мақала жазу барысында Қарағанды облысының мемлекеттік архивінің ғылыми-техникалық құжаттама қорлары, жарияланған ғылыми жарияланымдар мен журналдар, электрондық ресурстар пайдаланылды. Қарағанды ауылшаруашылық тәжірибе станциясы селекционерлерінің өмірі мен қызметінің тарихы, ғылыми жетістіктері мәселелерін одан әрі зерттеу Өсімдік шаруашылығы бойынша зерттеушілердің кәсіптік деңгейіне байланысты. Мақала жазу барысында Қарағанды облысының мемлекеттік архивінің ғылыми-техникалық құжаттама қорлары, жарияланған ғылыми жарияланымдар мен журналдар, электрондық ресурстар пайдаланылды.

Түйін сөздер: Қарағанды еңбекпен түзету лагері, КарЛАГ, ГУЛАГ, ғылым, қуғын-сүргін, тарих, зерттеу, селекционер ғалымдар, Қарағанды ауылшаруашылық тәжірибе станциясы, интеллигенция.

Ibraeva Darya

State Archive Karaganda region on scientific and technical documentation

BREEDER-SCIENTISTS OF THE KARAGANDA AGRICULTURAL EXPERIMENTAL PLANT BREEDING STATION

Abstract. Today, the importance of historical journalism is increasing. Archival documents occupy a special place in the study of the problem of source studies of the history of Kazakhstan. The source base of historical science is being enriched, researchers' access to archival documents is being facilitated, and work continues in the state archives to complete, record and ensure the safety of cases. This article is devoted to the study of the life and activities, scientific achievements of repressed scientists breeders of the Karaganda agricultural experimental station under the administration of the Karaganda correctional labor camp (KARLAG) of the NKVD. When writing the article, the funds of the State archive of the Karaganda region for scientific and technical documentation, published scientific publications and journals, electronic resources were used. Further study of the problem of the history of life and activity, scientific achievements of scientists breeders of the Karaganda agricultural experimental station depends on the professionalism of the researchers in crop production. When writing the article, the funds of the State archive of the Karaganda region for scientific and technical documentation, published scientific publications and journals, electronic resources were used.

Keywords: Karaganda correctional labor camp, KarLAG, GULAG, science, repression, history, research, breeder-scientists, Karaganda agricultural experimental station, intellectuals.

References

- 1 Gosudarstvennyj arhiv Karagandinskoj oblasti po nauchno-tehnicheskoy dokumentacii (dalee GAKO po NTD). F.26. Op.3-1. D.10. 26 l.
- 2 Popov YU. Za kommunisticheskij trud. – 1991. 14 fevralya. – s. 4. - URL: <https://www.docme.su/doc/91806/suchenymi-po-karlagu>. (data obrashcheniya: 23.05.2022).
- 3 Pel'cih Leonid Adol'fovich – professor botanik, repressirovan. – URL: <http://www.ourbaku.com/index.php5> (data obrashcheniya:23.05.2022).
- 4 Karlag // Al'bom. – Karagandy: 2012. – 576 s.
- 5 GAKO po NTD. F. 26. Op.3-1. D.271. 2. l.
- 6 Mogil'nickij V. Podsolnuhi Pustovoita. Industrial'naya Karaganda: 2011. 18 avg. (№ 93). – s.4. URL:http://old-site.karlib.kz/saryarka/karaganda/kr_g_history_rus/Podsolnuchi%20Pustovoita.pdf. (data obrashcheniya:23.05.2022).
- 7 GAKO po NTD. F.26. Op.3-1. D.357. 41 l.

Жылгелдинов Мухаммед

руководитель Учебно-методического центра
Архива Президента Республики Казахстан
mzhylgeldinov@mail.ru

КАЗАХСТАН И ООН: ИЗ ИСТОРИИ СОТРУДНИЧЕСТВА

Аннотация. В данной публикации на основе документов Архива Президента Республики Казахстан освещены основные этапы становления и развития отношений Казахстана с ООН. Через документы личного фонда ветерана дипломатической службы Казахстана А.Х. Арыстанбековой в подробностях раскрыта история начала формирования сотрудничества Казахстана с ООН.

Ключевые слова: Казахстан, Независимость, международные отношения, ООН, Архив Президента РК, личный фонд, А.Х. Арыстанбекова.

В этом году наша страна отмечает 30-летие вступления в Организацию Объединенных Наций. С момента обретения независимости Казахстан придает огромное значение сотрудничеству с ООН. Закрепив за собой право принимать активное участие не только в обсуждении, но и в разрешении общемировых проблем, Казахстан стал полноправным членом сообщества наций. С момента вступления в ООН в 1992 г. наша страна зарекомендовала себя в качестве надежного партнера, добросовестно исполняющего возложенные на него обязательства в политической, экономической, социальной, научной, гуманитарной и других важнейших сферах межгосударственного взаимодействия.

В фондах Архива Президента РК хранится комплекс документов, отражающих историю вступления Казахстана в ООН. Среди них переписка Президента страны с Генеральным секретарем ООН, заявление Республики Казахстан о приеме в члены ООН, резолюция Совета Безопасности ООН, в которой дается «рекомендация Генеральной Ассамблее принять Республику Казахстан в члены Организации Объединенных Наций», декларация выполнения Республикой Казахстан обязательств, содержащихся в Уставе ООН и др.

С 2001 г. Архив Президента РК активно занимается комплектованием фондов личного происхождения представителей дипломатической службы Казахстана с целью создания источниковой базы по истории отечественной дипломатии и деятельности Министерства иностранных дел РК, о личном вкладе казахстанских дипломатов в процесс формирования внешнеполитического ведомства республики и определения статуса страны в мировом сообществе [1, с. 7].

Для исследователей наряду с официальными документами, касающимися истории вступления Казахстана в ООН, особый интерес представляют документы фонда личного происхождения Акмарал Хайдаровны Арыстанбековой – первого Постоянного Представителя Республики Казахстан при ООН.

В данной публикации на основе архивных документов и мемуаров А.Х. Арыстанбековой освещены ключевые этапы становления и развития отношений Казахстана с ООН, раскрыта

история начала формирования того высокого уровня взаимного сотрудничества с универсальной международной организацией, которое казахстанцы могут наблюдать за прошедшие три десятилетия.

Обретению Республикой Казахстан независимости в 1991 г. предшествовали важнейшие для новейшей истории страны события. Формально республика еще находилась в составе Советского Союза, но фактически уже начинала строить свою государственность [2, с. 8].

Первым законодательным актом, закрепляющим формирование нового Казахстана и подтверждающая намерение Казахстана стать самостоятельным и независимым государством, стала Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР, принятая Верховным Советом Республики 25 октября 1990 г. Ее историческое значение состоит, прежде всего, в том, что она определила Казахстан как субъект международного права, придав реальное содержание суверенитету через декларирование трех фундаментальных правовых норм, одной из которых является право Казахстана «выступать самостоятельным субъектом международных отношений, определять внешнюю политику в своих интересах, обмениваться дипломатическими и консульскими представительствами, участвовать в деятельности международных организаций, в том числе ООН и ее специализированных учреждениях» [3].

16 декабря 1991 г. Верховный Совет Республики Казахстан принял Конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан», где отмечалось, что «Казахстан обладает всей полнотой власти на своей территории, самостоятельно определяет и проводит свою внутреннюю и внешнюю политику». Развивая ключевые идеи Декларации о государственном суверенитете, Закон четко зафиксировал основные направления экономического, правового, социально-культурного и политического развития республики. Для защиты независимости и территориальной целостности страны Законом предусматривалось создание собственных силовых структур – Вооруженных сил, Республиканской гвардии, внутренних и пограничных войск. Также в нем было заявлено, что «Республика Казахстан является субъектом международного права, обменивается дипломатическими и консульскими представительствами, может входить в международные организации, системы коллективной безопасности и участвовать в их деятельности» [4].

Подтверждением серьезности намерения Казахстана вступить в члены главной международной организации можно считать факт направления специального представителя в декабре 1991 г., главной задачей которого была подготовка вступления Республики в члены ООН, продвижение ее интересов в политической, экономической, экологической, гуманитарно-правовой и других сферах деятельности ООН [5].

31 декабря 1991 г. представителем Казахстана А.Х. Арыстанбековой было передано Генеральному секретарю ООН Заявление Республики Казахстан о приеме в члены ООН [6]. В своей книге «Объединенные Нации и Казахстан» А.Х. Арыстанбекова пишет: «... 31 декабря утром я получила по факсу письмо Президента Республики Казахстан и Заявление о приеме в члены ООН, подписанные Н.А. Назарбаевым 31 декабря 1991 г. на имя Генерального Секретаря ООН Переса де Куэльяра. Я тут же передала эти документы Генеральному Секретарю ООН, и они были зарегистрированы в Секретариате в тот же день» [7, с. 8–9].

3 января 1992 г. Заявление Казахстана о приеме в члены ООН было опубликовано в качестве документа Генеральной Ассамблеи и Совета безопасности. В соответствии с правилами процедуры оно было направлено Генеральным секретарем для рассмотрения в Совет Безопасности, заседание которого состоялось 16 января 1992 г. На основании правил процедуры Совет Безопасности своим решением направил его на рассмотрение Комитету по приему новых членов.

При обсуждении кандидатуры Казахстана государства-члены Совета Безопасности поднимали вопрос об отношении Казахстана к проблеме нераспространения ядерного оружия, при-

соединении к Договору о нераспространении, о мерах, касающихся стратегических ядерных вооружений страны в переходный период.

В целях обеспечения политической поддержки приему республики в члены Организации и ознакомления с политикой нового независимого государства представитель Казахстана А.Х. Арыстанбекова встретила с послами США, Китая, Франции, Великобритании, Японии, Германии, Индии, Бельгии, Египта, Нигерии, Бразилии, которые выразили положительное отношение к намерению суверенного государства. Состоялись встречи с Генеральным секретарем ООН, Председателем Генеральной Ассамблеи, которые, проявив искренний интерес к истории и современной жизни Казахстана, поддержали вступление нового независимого государства в члены ООН и выразили надежду на плодотворное сотрудничество с ним в будущем [8, с. 14].

23 января 1992 г. Совет Безопасности рассмотрел вопрос «Доклад Комитета по приему новых членов относительно заявления Республики Казахстан о приеме в члены Организации Объединенных Наций» и рекомендовал принять Республику Казахстан в члены ООН.

А.Х. Арыстанбекова, участвовавшая на данном заседании Совета Безопасности вспоминает: «... Председатель Совета, Постпред Великобритании сэр Д. Хэннэй, открыв заседание, сказал: «Сейчас Совет переходит к рассмотрению доклада Комитета по приему новых членов относительно заявления Республики Казахстан о приеме ее в члены Организации Объединенных Наций, который содержится в документе S/23456.

... В пункте 4 своего доклада Комитет рекомендует Совету Безопасности принять проект резолюции относительно заявления Республики Казахстан о принятии ее в члены Организации Объединенных Наций. Я хотел бы поздравить Комитет с его единодушным решением рекомендовать принять Республику Казахстан в члены Организации Объединенных Наций. На основании взаимопонимания, достигнутого между членами Совета в ходе предшествовавших заседанию консультаций, я предлагаю Совету одобрить проект резолюции, содержащийся в пункте 4 доклада Комитета по приему новых членов, без согласования. Поскольку возражений нет, решение принимается» [7, с. 53].

2 марта 1992 г. Генеральная Ассамблея на своей 46-й сессии рассмотрела пункт 20 своей повестки дня «Прием новых членов в Организацию Объединенных Наций», а именно, 8-и бывших республик СССР, ставших независимыми государствами – Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменистан, Молдова, Азербайджан, Армения, а также Республики Сан-Марино.

В проекте резолюции относительно приема Казахстана в члены ООН, соавторами которой стали 119 государств-членов со всех континентов мира, «Генеральная Ассамблея, получив рекомендацию Совета Безопасности от 23 января 1992 г. о приеме Республики Казахстан в члены Организации Объединенных Наций, рассмотрев заявление Республики Казахстан о приеме в члены Организации, постановляет принять Республику Казахстан в члены Организации Объединенных Наций» [9].

Таким образом, состоялось международное признание государственного суверенитета и независимости страны. На карте мира появилось новое суверенное государство – Республика Казахстан, ставшее 168-м членом ООН. Вступление Казахстана в ООН означало осуществление вековых устремлений народа к независимости и свободе, подтвердило признание его вклада в развитие мировой цивилизации. Став полноправным участником универсального международного форума, Казахстан получил возможность полноценного интегрирования в мировое сообщество в качестве достойного партнера в международных отношениях.

15 апреля 1992 г. Указом Президента РК А.Х. Арыстанбекова была назначена первым Постоянным Представителем Казахстана при ООН [10]. 5 июня 1992 г. был подписан Указ Президента о создании Постоянного Представительства Республики Казахстан при ООН [11]. С

этого момента у страны появилась возможность на концептуальном мировом уровне не только заявить о себе, но и активно приобщиться к решению общечеловеческих проблем.

Определяющее значение для восприятия мировым сообществом степени самоидентификации и собственного позиционирования молодого независимого государства имело первое выступление в ООН Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, состоявшееся 5 октября 1992 г. на 47-й сессии Генеральной Ассамблеи.

В начале своего выступления Президент Н.А. Назарбаев от имени народа Казахстана выразил глубокую благодарность за единодушное принятие страны в члены ООН. Он заявил, что «Республика Казахстан как миролюбивое государство способно в полной мере выполнять обязательства, содержащиеся в Уставе Организации Объединенных Наций, вносить конструктивный вклад во все сферы деятельности этой авторитетной организации» [8, с. 20]. В выступлении была отмечена исключительная важность превентивной дипломатии для предотвращения конфликтов, подчеркнута необходимость определения четких критериев права на самоопределение, не допуская нарушения государственной целостности любой страны.

Особое внимание Президент Казахстана уделил проблеме мира и безопасности в Азии, Евразии. Казахстанский лидер предложил создать на азиатском континенте структуру коллективной безопасности по типу СБСЕ в Европе – Совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА) и очертил основные этапы этого процесса.

Сегодня в республике работают представительства 16 специальных учреждений, фондов и программ системы ООН, большинство из которых имеют региональный и субрегиональный статус.

Казахстан успешно интегрировался в международное сообщество государств и занял в нем заметное место. Важным свидетельством этого является тот факт, что Генеральная Ассамблея ООН по инициативе Казахстана приняла резолюцию об объявлении даты закрытия Семипалатинского полигона 29 августа – Международным днем действий против ядерных испытаний. Это высокая и справедливая оценка казахстанского вклада в дело разоружения и нераспространения ядерного оружия.

В своем выступлении на Мероприятии высокого уровня в ознаменование 75-летия ООН Президент Республики Казахстан К.К. Токаев отметил, что «за последние три десятилетия Казахстан участвовал в работе всех ключевых органов ООН, включая Совет Безопасности, с целью продвижения таких приоритетов, как урегулирование конфликтов, ядерное нераспространение и разоружение, борьба с терроризмом, межконфессиональный и межэтнический диалог, защита интересов развивающихся стран, не имеющих выхода к морю. Казахстан подтверждает свою твердую приверженность миссии и Уставу ООН, а также общему стремлению создать более стабильный, справедливый и процветающий мир. Убежден, Организация Объединенных Наций, как единственная универсальная и наиболее представительная международная организация, остается по-настоящему безальтернативной» [12].

Список литературы

- 1 Справочник по архивным фондам личного происхождения // Сост. Ш.О. Тулеуова / Под общей редакцией Д.Ю. Абдукадыровой. Издание 4-е, дополненное. – Алматы: Издательство «Арыс», 2021. – 360 с.
- 2 Казахстан: 20 лет независимости: Монография / Под. общ. ред. Б.К. Султанова. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011. – 408 с.
- 3 О Декларации о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики [электронный ресурс] // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/B900001700_ (дата обращения 1.03.2022).

4 Конституционный Закон Республики Казахстан «О государственной независимости Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 18 декабря 1991 г.

5 Архив Президента РК. Ф.5-Н. Оп.1. Д.290. Л.47.

6 Архив Президента РК. Ф.5-Н. Оп.1. Д.1340. Л.6.

7 Арыстанбекова А.Х. Объединенные Нации и Казахстан. – Алматы: Дайк-пресс, 2002. – 432 с. + вкл. 24 с.

8 Арыстанбекова А.Х. Казахстан в ООН: история и перспективы. – Алматы: Дайк-пресс, 2004. – 434 с.

9 Архив Президента РК. Ф.5-Н. Оп.1. Д.1340. Л.35, 35 об.

10 Архив Президента РК. Ф.5-Н. Оп.1. Д.11. Л.186,187.

11 Архив Президента РК. Ф.5-Н. Оп.1. Д.19. Л.13–14.

12 Выступление Президента Казахстана Касым-Жомарта Токаева на Мероприятии высокого уровня в ознаменование 75-летия ООН [электронный ресурс] // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-kasym-zhomarta-tokaeva-na-meropriyatii-vysokogo-urovnya-v-oznamenovanie-75-letiya-oon (дата обращения 1.03.2022).

Жылгелдинов Мұхаммед

Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің оқу-әдістемелік орталығының басшысы

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ БҰҰ: ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ТАРИХЫНАН

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің құжаттары негізінде Қазақстанның БҰҰ-мен қарым-қатынасының қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері туралы мәліметтер берілген. Қазақстанның дипломатиялық қызметінің ардагері А.Х. Арыстанбекованың жеке қорының құжаттары арқылы Қазақстан мен БҰҰ-ның ынтымақтастығының қалыптасу тарихы баяндалған.

Түйін сөздер: Қазақстан, тәуелсіздік, халықаралық қатынастар, БҰҰ, ҚР Президенті Архиві, жеке қор, А.Х. Арыстанбекова.

Zhilgeldinov Muhammed

The head of the Educational and Methodological Center Archive of the President of the Republic of Kazakhstan

KAZAKHSTAN AND THE UN: FROM THE HISTORY OF COOPERATION

Abstract. This article based on the documents of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, highlights the main stages in the formation and development of Kazakhstan's relations with the UN. Through the documents of the personal fund of a veteran of the diplomatic service of Kazakhstan, A.Kh. Arystanbekova, the history of the beginning of the formation of cooperation between Kazakhstan and the UN is revealed in detail.

Key words: Kazakhstan, Independence, international relations, UN, Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, personal fund, A.Kh. Arystanbekova.

References

1 Spravochnik po arhivnym fondam lichnogo proiskhozhdeniya [List of archival funds of persons] // Sost. SH.O. Tuleuova / Pod obshchey redakciej D.YU. Abdukadyrovoj. Izdanie 4-e, dopolnennoe. Almaty: Izdatel'stvo «Arys», 2021. – 360 s.

2 Kazakhstan: 20 let nezavisimosti: Monografiya [Kazakhstan: 20 years of Independence] / Pod. obshch. red. B.K. Sultanova. – Almaty: KISI pri Prezidente RK, 2011. – 408 s.

3 О Декларации о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики [elektronnyj resurs] [The Declaration on State Sovereignty of the Kazakh Soviet Socialist Republic] // Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Әділет». – Rezhim dostupa: https://adilet.zan.kz/rus/docs/B900001700_ (дата обращения 1.03.2022).

4 Konstitucionnyj Zakon Respubliki Kazahstan «O gosudarstvennoj nezavisimosti Respubliki Kazahstan» [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan «On State Independence of the Republic of Kazakhstan»] // Kazahstanskaya pravda. – 18 dekabrya 1991 g.

5 Arhiv Prezidenta RK. [Archive of the President of the Republic of Kazakhstan] F.5-N. Op.1. D.290. L.47.

6 Arhiv Prezidenta RK. [Archive of the President of the Republic of Kazakhstan] F.5-N. Op.1. D.1340. L.6.

7 Arystanbekova A.H. Obedinennye Nacii i Kazahstan. [United Nations and Kazakhstan] – Almaty: Dajk-press, 2002. – 432 s. + vkl. 24 s.

8 Arystanbekova A.H. Kazahstan v OON: istoriya i perspektivy. [Kazakhstan in the UN: history and prospects] – Almaty: Dajk-press, 2004. – 434 s.

9 Arhiv Prezidenta RK. [Archive of the President of the Republic of Kazakhstan] F.5-N. Op.1. D.1340. L.35, 35 ob.

10 Arhiv Prezidenta RK. [Archive of the President of the Republic of Kazakhstan] F.5-N. Op.1. D.11. L.186,187.

11 Arhiv Prezidenta RK. [Archive of the President of the Republic of Kazakhstan] F.5-N. Op.1. D.19. L.13–14.

12 Vystuplenie Prezidenta Kazahstana Kasym-ZHomarta Tokaeva na Meropriyatii vysokogo urovnya v oznamenovanie 75-letiya OON [elektronnyj resurs] [Statement by President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev at the High-Level Meeting to commemorate the 75th Anniversary of the United Nations] // Oficial'nyj sayt Prezidenta Respubliki Kazahstan. – Rezhim dostupa: https://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-kasym-zhomarta-tokaeva-na-meropriyatii-vysokogo-urovnya-v-oznamenovanie-75-letiya-oon (data obrashcheniya 01.03.2022).

Годовова Елена Викторовна

доктор исторических наук, доцент,
профессор кафедры истории России
Оренбургского государственного
педагогического университета
E-mail: godovova@mail.ru

СТРАНИЦЫ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ КАЗАЧЬИХ ОФИЦЕРОВ
В ПОРЕФОРМЕННОЙ РОССИИ

Аннотация. *Состав казачества был неоднородным. В сословном отношении казаки делились на дворян – офицеров и чиновников, торговых и простых казаков. Целью данной работы является характеристика повседневной жизни казачьих офицеров во второй половине XIX века. Анализ источников позволил автору сделать вывод, что материальное положение основной массы казачьего офицерства было тяжелым, а введение льготы еще больше ухудшило их положение. В станичной повседневной жизни простые казаки, чувствуя себя хозяевами, не выслуживались перед офицерами и с уважением относились лишь к тем казакам, кто этого заслуживал независимо от чина.*

Ключевые слова: *Российская империя, казачество, повседневная жизнь, казачьи офицеры, «льготный офицер».*

В дореволюционной России казачьи войска находились на особом, исключительном и только им свойственном положении по обязанностям в отношении к правительству, условиям жизни и правам каждого члена казачьего общества.

Казачество делилось на дворян – офицеров и чиновников, торговых и простых казаков – нижних чинов, солдат и сельских поселян-земледельцев в одном лице [1, Л.9, 11]. В рамках данной статьи остановимся на особенностях повседневной жизни казаков-офицеров. После принятия Положения 1875 года все юноши казачьего сословия независимо от происхождения имели право стать офицерами.

Офицер, выросший в станице, выучившийся грамоте в школе среди казачат, воспитанный в духе воинских традиций, причем не по книгам, а по устным рассказам участников походов и боев, живых носителей славы русского оружия, был своим, родным начальником и командиром станичников, истинным специалистом своего дела, а не дилетантом. Такому офицеру не могла прийти в голову мысль сменить свое любимое строевое дело на канцелярское, а отслужив, выгодно пристроиться к чему-либо или к кому-либо; и хозяйство и земля вполне удовлетворяли его материальным и нравственным запросам; не развивалась в нем и погоня за чинами и орденами. И пусть он несколько неуклюж на светских мероприятиях, зато этот человек – индивидуальность. Именно о таких казаках сложили пословицу: «Хорош на гумне, хорош и на войне» [2, с.738].

Дослужиться до первого офицерского чина – хорунжего – было нелегко. Сначала нужно было 8 – 9 лет прослужить юнкером. С.А. Венеровский в своих воспоминаниях о том, как он

стал хорунжим, пишет: «Памятно тем, что величают Ваше благородие, да и рационы на 25 коп. больше. В «охране» рационы 45 коп. на лошадь, причем хорунжий и сотник получают на 3 лошади, есаул на 4, а войсковой старшина на 5 лошадей» [3, с.7]. Следует отметить, что С.А. Венеровский был выходцем из обеспеченной семьи, не испытывал финансовых проблем и, вероятно, поэтому, считал такую прибавку стоящей.

Вообще, жизнь офицера из богатой семьи во время службы была достаточно беспечной. Получая из дома материальную поддержку, такие казаки могли позволить себе проводить свободное время в пирушках с употреблением алкоголя. Кроме этого, они ездили в близлежащие города смотреть любительские спектакли, посещали офицерские собрания, занимались любительской фотографией, верховой ездой и охотой [4, с.220].

Жизнь большинства же казачьих офицеров беспечностью не отличалась.

Во-первых, по общероссийским законам дворяне имели право служить или не служить, при поступлении на службу избирать род войск, оставить службу по собственному желанию, в то время как казаки-дворяне были обязаны служить только в том войске, к которому принадлежали, проходить военную службу и получать отставку только по выслуге 25 лет, по отставке не иметь нигде постоянного местожительства, кроме войсковых пределов [1, Л. 11об.].

Во-вторых, различие это чувствовалось и при прохождении самой службы. Военный офицер и гражданский чиновник получали содержание, достаточное для приличной жизни, тот и другой по выходе в отставку получал пенсию для себя и семьи, а военные еще и пенсию из эмеритальной кассы. Казачий офицер получал жалованье в 3 – 4 раза меньше, чем военный: на полевой службе обер-офицер от 40 до 123 руб. сер., штаб-офицер от 160 до 340 руб. сер. [1, Л.12]. Следует отметить, что этих денег, которые чаще всего были единственным источником дохода казака, его семьи, а иногда и родителей, ему едва хватало, чтобы прокормить себя.

В результате военной реформы 60 – 70-х гг. XIX в. срок действительной (полевой) службы был сокращен до 15 лет и разделялся на три очереди (1 год службы, 2 года льготы). В отличие от других сословий казаки начинали службу с 18 лет; первые 3 года (с 18 до 21) они считались в «Приготовительном разряде», с 21 года до 33 лет, т.е. 12 лет, казаки числились в «строевом разряде», после чего 5 лет (34-38 лет) пребывали в запасе. Непосредственная, т.е. строевая, служба включала в себя 4 года действительной и 8 лет на «льготе». Будучи в подготовительном разряде и на льготе, казаки жили дома, но проходили лагерные сборы.

Казаков очень тяготило «льготное» положение. Любой льготный офицер получал один или несколько раз в год мобилизационные повестки, поэтому ему надлежало всегда быть готовым идти в поход, а следовательно, он должен был иметь все положенное обмундирование, снаряжение, вооружение и строевую лошадь, содержание которой было достаточно дорогим.

Донской казак – автор заметки «Льготный офицер», опубликованной в Вестнике казачьих войск в 1903 году – пишет, что он, будучи хорунжим, в феврале 1891 года был откомандирован на льготу, где пробыл 1 год, а затем его снова отправили в полк. В полку он прослужил с февраля 1892 г. по осень 1893 г., а затем снова попал на льготу. В месяц он получал 25 рублей. Имея строевую лошадь, существовать на эти деньги было практически невозможно. Выручила его сама лошадь, взяв на скачках во время майских сборов 1-й офицерский приз в 75 руб., чем обеспечила себе почти годовой прокорм. В феврале 1895 г. он был откомандирован в полк, где прослужил 2 года 8 месяцев и опять отпущен на льготу, а в феврале 1898 г., т.е. через 4 месяца, опять попал в полк. Донской казак отмечает, что такое «смыкание» офицера в полк и из полка на льготу не только не дает никакой возможности заняться каким-либо делом, но и заставляет непроизводительно тратить последние деньги. Из 25 рублей льготного содержания сбережений на «черный день» не оставалось, а следовательно, и лошадь на льготе содержать было не на что. При наборе в полк необходимо было приобрести лошадь, для чего приходилось занимать

деньги, а неожиданное откомандирование на льготу вынуждало за полцены продать ее, т.к. офицерам на льготе фуражных денег не выдавали. На льготе из жалованья оплачивался долг в офицерский капитал, а деньги, вырученные за лошадь, шли на удовлетворение насущных потребностей, затем, при новом наряде, снова заем на приобретение лошади и т.д. Таким образом, офицер вечно был в долгах [5, с.735].

Офицерам для проезда по железной дороге до ближайшего лагеря высылали бесплатные бланки. Однако ими мало кто пользовался, т.к. ни один лагерь не располагался возле станций. Офицерам приходилось нанимать подводу до станции от дома и от станции до лагеря. За неимением денег приходилось обращаться к станичникам с просьбой довести до лагеря, и те, сжалившись, соглашались. Транспортировка лошади по железной дороге также была затруднительна, так как офицеру нужно было ехать с ней в одном вагоне [6, с.22 - 23].

При невозможности вести свое хозяйство корм для лошади казакам-офицерам приходилось покупать. Станичники, уверенные, что офицеры богаты, продавали им сено в два раза дороже, чем, например, какому-нибудь торговцу. Корм для лошади обходился в 11- 12 рублей в месяц, плата за помещение при квартире для лошади 23 – 25 рублей, следовательно, на все остальное – квартиру с отоплением и освещением, прислугу для себя, обмундирование, вооружение, снаряжение – оставалось от 32 до 40 рублей. Квартира стоила от 6 до 7 рублей, отопление 5 – 6 рублей, плата прислуге и оплата ее питания 7 – 8 рублей, довольствие для себя 15 – 18 рублей, освещение квартиры 1 рубль 50 копеек – 2 рубля, а еще необходимо было купить обмундирование, вооружение и снаряжение, на которые, как видно из описания расходов, денег не оставалось. «А уже о какой-нибудь роскоши – табаку, рюмке – другой живительной влаги – и говорить нечего» [5, с.736], - сетовал автор заметки «Льготный офицер».

В журнале «Разведчик» за 1907 год дается описание семейного бюджета штаб-капитана, семья которого состояла из жены, трех детей и денщика. Среди перечисленных расходов отсутствовали траты на гостей, на театры, на концерты, на выписку газет и журналов. Нет расходов на улучшение пищи в дни праздников, кроме больших. Именины, рождение и крестины не отмечали. В доме никогда не употреблялись водка и вино. Расходы семьи в течение года, разложенные на один месяц, составляли 110 руб. 90 коп., что превышало получаемое жалование на 21 руб. 40 коп [7, с.158].

Для офицера, как отмечает обозреватель на страницах казачьей периодической печати начала XX века, льгота оказалась «великим Божеским наказанием, избавиться от которого он старался всеми силами: искал он выхода, переходя в другой род оружия или в гражданские должности» [2, с.738]. Подходящее занятие, неоскорбительное офицерскому званию, подыскать было трудно не потому, что офицер не был к этому подготовлен, а потому, что он, по Положению, всегда должен был быть готов явиться на военную службу и ежегодно отбывать летние лагерные сборы. Одни офицеры становились писарями, другие на время льготы шли в сборщики винных лавок или на низшие должности надсмотрщиков на железных дорогах, поступали в артели по торговле дровами [2, с.738]. Тяготились офицеры и несением в станицах судебно-полицейской службы [8, с.124].

Все это ставили офицеру в вину, упрекали его в бездеятельности, нравственной порче, в игнорировании чести и доблести офицерского звания, в том, что он забыл полковые традиции и корпоративный дух [2, с.738]. Льгота вызывала антагонизм между строевыми и льготными офицерами, а между последними возникали интриги, вызванные желанием получить заведение какой-либо станицей или стремлением пристроиться к штабу полка на одну из должностей [8, с.125].

Казаки 1-го льготного комплекта должны были иметь в исправности строевых лошадей, а также нести следующие повинности: сопровождать этапы и почты с денежными суммами.

Казакі 2-го льготного комплекта и малолетки от 17 до 19 лет, внутренно-служащие от 35 до 42 лет и казакі неслужилого разряда несли все общественные повинности, как-то: подводную, дежурство в станичном правлении, службу в лесных станичных дачах, при церкви, хлебных магазинах. Кроме того, внутренно-служащие назначались прислугой в разные войсковые учреждения. Основные нижние чины отправлялись на службу только по выборам общества и занимали должности атамана, судей, помощников атамана, станичного казначея, вахтера при хлебном магазине, церковного старосты и доверенных от общества. Исправное содержание дорог и мостов вменялось в обязанности обывателям станицы, казакам неслужилого разряда и отчасти внутренно-служащим. Иногородние и временно проживающие в станицах никаких обязанностей не имели. Квартирную повинность несли все жители, кроме офицеров и чиновников. Если квартировали войска, то они размещались в домах жителей по отводу станичного правления. По замечанию жителей Николаевской станицы Кубанского казачьего войска, квартирная повинность обременяла их, лишая возможности жить в более просторном помещении [9, с.606-607].

Итак, материальное положение основной массы казачьего офицерства было крайне тяжелым. Скучное содержание от казны, более дорогое обмундирование и снаряжение, значительные расходы на офицерское представительство при постоянном нахождении на службе вдали от дома ставили офицера в очень сложное финансовое положение. В особенности терпели нужду зауряд-хорунжие – воинские чины, представлявшие собой что-то среднее между офицером и урядником, так как права их были офицерские, а содержание простого казака [10, с.92].

Взаимоотношения между «господами», к которым относили казачьих офицеров и урядников, и «простыми казаками» в станичной повседневной жизни отличались от тех, которые складывались во время службы. В станице, где простой казак чувствовал себя гражданином, он позволял себе не соблюдать военной дисциплины и вести себя по отношению к высшим чинам несколько фамильярно. Почет большей частью отдавался тому, кто личными качествами заслуживал его, и нередко простой старик казак был более в почете и более уважаем, чем офицер [11, с.119 – 120]. И.И. Железнов в своей работе «Уральцы», размышляя о современных ему казаках-офицерах, отмечает, что у народа нет симпатии и доверия к офицерству, а у офицерства к народу, следовательно, нельзя рассчитывать на то, что казачье офицерство как класс разовьется и поведет народ по пути прогресса [12, с.311].

Кубанские казаки чуждались офицеров, даже живущих в той же станице, а когда офицер становился станичным атаманом, он и станичники переставали понимать друг друга. Казаки не доверяли ему, видя в нем только начальство, далекое и чуждое их интересам. Казаки не привыкли видеть внимание атамана к их нуждам, горестям, его готовность принять бескорыстное участие в их судьбе. Этот разрыв между чиновным и рядовым казачеством проходил красной нитью по всей истории казаков Черноморского, а затем и Кубанского войска [13, с.110].

В пореформенный период различие между этими двумя слоями казачьего населения стало проявляться еще отчетливее. Если в прежние времена во время военной походной жизни каждый казак мог надеяться на то, чтобы стать урядником, а потом и офицером, то теперь все большее внимание при производстве в офицеры стало уделяться не боевым качествам, а грамотности и образованию [14, с.203]. Как отмечает Г. Малявкин, «воспитание своих детей «господа» в последнее время начали вести по-городскому, т.е. стали отдавать детей учиться в среднюю школу» [11, с.118], а затем сыновья служащих и отставных офицеров и чиновников, принадлежащих казачьему сословию, могли отправить своих сыновей получать образование и казачий чин в кадетский корпус [15, с.3]. Например, в 1883 г. в Новочеркасске был учрежден Донской кадетский корпус на 400 интернов и 200 экстернов. К приему экстернами допускались

сыновья офицеров, чиновников военного и гражданского ведомства, если они принадлежали к потомственным дворянам, а также сыновья неслужащих потомственных дворян [15, с.4].

Итак, повседневная жизнь большинства казачьих офицеров была сложной и малообеспеченной. Особенно трудной в этом отношении служба на льготе, условия которой, по сути, обрекали офицеров-казаков и их семьи на полуничтоженское существование.

Непросто складывались и отношения казачьих офицеров с рядовыми казаками, которые в мирное время не испытывали к офицерам симпатии и уважение, не доверяли им.

Список литературы

- 1 Объединенный государственный архив Оренбургской области. Ф. 167. Оп. 1 Д. 11.
- 2 К. К.-в. О льготе казачьих офицеров // Вестник казачьих войск. 1903. № 48. С.738.
- 3 Мемуары и воспоминания Генерала-от-Кавалерии Стефана Александровича Венеровского. СПб.: типография В.Д. Смирнова. Екатерининский канал, дом № 45, 1908. 178 с.
- 4 Гайворонская А.В. Повседневность досуга офицеров Кубанского казачьего войска во второй половине XIX – начале XX вв.// Русская старина. 2015. № 3. С. 218 – 228. [Электронный ресурс] URL: www.ejournal15.com.
- 5 Льготный офицер // Вестник казачьих войск. 1903. № 48. С.735 -736.
- 6 Яицков И. Казачий офицер и его быт. Люблин: Тип. А. Роздобы, 1882. 38 с.
- 7 Обзор печати // Разведчик. 1907. № 855–856.
- 8 Ст. Скор. Желательна ли льгота для офицеров?// Вестник казачьих войск. 1904. № 6. С.124 – 125.
- 9 Арканников Ф.Ф. Николаевская станица. Статистико-этнографическое описание // Кубанский сборник. Екатеринодар, 1888. Т. 1. С.548 – 617.
- 10 История Хоперского полка Кубанского казачьего войска. 1696 – 1896 / Сост. есаул I Кубанского полка В. Толстов. Под ред. Потто. В 2-х частях. Тифлис Воен. ист. отд. при Штабе Кавк. воен. окр., 1900-1901.
- 11 Малявкин Г. Станица Червленная Кизлярского уезда Терской области // Этнографическое обозрение. 1891. № 1. С. 50 – 68.
- 12 Железнов И.И. Уральцы: очерки быта уральских казаков: полное собрание сочинений Иоасафа Игнатьевича Железнова [в 3 т.] / Под ред. Н. А. Бородина. СПб: Тип. т-ва «Общественная польза», 1910 . Т. 1. 439 с.
- 13 Собрание А.С. Торговое общество казаков в Черноморском (Кубанском) казачьем войске // Кубанский сборник. Екатеринодар, 1897. Т. 4. 146 с.
- 14 Терцы: сборник исторических, бытовых и географическо-статистических сведений о Терском казачьем войске. Составил войсковой старшина А. Ржевуский. Владикавказ: Типография областного правления Терской области, 1888. 288 с.
- 15 Двадцать пять лет Донского Императора Александра III кадетского корпуса. Краткий исторический очерк. Составлен А.Ф. Вячесловым. Новочеркасск: Част. Дон. тип., 1908. 204 с.

Годова Елена Викторовна

тарих ғылымдарының докторы, доцент, Оренбург мемлекеттік педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының профессоры

КАЗАК ОФИЦЕРЛЕРІНІҢ КҮНДЕЛІКТІ ӨМІР ПАРАҚТАРЫ

Түйіндеме. Казактардың құрамы біртекті болмады. Таптық жағынан казактар ақсүйек – офицерлер мен шенеуніктер, саудагер және қарапайым казактар болып бөлінді. Бұл жұмыстың мақсаты XIX ғасырдың екінші жартысындағы казак офицерлерінің күнделікті өмірін сипаттау болып табылады. Дереккөздерді талдау авторға казак офицерлерінің негізгі бөлігінің қаржылық жағдайы ауыр болды, ал жеңілдіктерді енгізу олардың жағдайын одан әрі нашарлатты деп қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Ауылдағы күнделікті өмірде қарапайым казактар өздерін қожайындар сияқты сезініп, офицерлерге қызмет етпеді және тек шеніне қарамастан лайықты казактарға құрметпен қарады.

Түйін сөздер: Ресей империясы, казактар, күнделікті өмір, казак офицерлері, «жеңілдікті офицер».

Godovova Elena Viktorovna

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Russian History, Orenburg State Pedagogical University

PAGES OF DAILY LIFE OF COSSACK OFFICERS IN POST-REFORM RUSSIA

Abstract. *The composition of the Cossacks was heterogeneous. In terms of class, the Cossacks were divided into nobles - officers and officials, merchant and ordinary Cossacks. The purpose of this work is to characterize the daily life of Cossack officers in the second half of the nineteenth century. An analysis of the sources allowed the author to conclude that the financial situation of the bulk of the Cossack officers was difficult, and the introduction of benefits worsened their situation even more. In the stanitsa everyday life, ordinary Cossacks, feeling like masters, did not curry favor with officers and respected only those Cossacks who deserved it, regardless of rank.*

Key words: *Russian Empire, Cossacks, everyday life, Cossack officers, «privileged officer».*

References

- 1 Об»единенный государственный архив Оренбургской области. Ф. 167. Оп. 1 Д. 11.
- 2 К. К.-в. О л'готе казах'их офицеров // Vestnik kazach'ih vojsk. 1903. № 48. S.738.
- 3 Мемуары и воспоминания Генерала-от-Кавалерии Стефана Александровича Веновского. СПб.: типография В.Д. Смирнова. Екатеринбургский канал, дом № 45, 1908. 178 с.
- 4 Гайворонская А.В. Повседневность досуга офицеров Кубанского казах'его воjsка во второй половине XIX – начале XX вв.// Russkaya starina. 2015. № 3. S. 218 – 228. [Elektronnyj resurs] URL: www.ejournal15.com.
- 5 Л'готный офицер // Vestnik kazach'ih vojsk. 1903. № 48. S.735 -736.
- 6 Яйков И. Казахский офицер и его быт. Lyublin: Tip. A. Rozdoby, 1882. 38 с.
- 7 Обзор печати // Razvedchik. 1907. № 855–856.
- 8 Ст. Skor. ZHelatel'na li l'gota dlya офицеров?// Vestnik kazach'ih vojsk. 1904. № 6. S.124 – 125.
- 9 Арканников Ф.Ф. Николаевская станция. Статистико-этнографическое описание // Кубанский сборник. Екатеринбург, 1888. Т. 1. S.548 – 617.
- 10 Истори́я Хоперского полка Кубанского казах'его воjsка. 1696 – 1896 / Сост. есаул I Кубанского полка В. Толстов. Под ред. Потто. V 2-h chastyah. Tiflis Voen. ist. otd. pri SHtabe Kavk. voen. okr., 1900-1901.
- 11 Малышкин Г. Станция Червленая Кизлярского уезда Терской области // Этнографическое обозрение. 1891. № 1. S. 50 – 68.
- 12 ЗHелезнов И.И. Урал'цы: очерки быта уральских казаков: полное собрание сочинений Иоасафа Игнат'евича ЗHелезнова [в 3 т.] / Под ред. Н. А. Бородина. СПб: Тип. т-ва «Общественная польза», 1910 . Т. 1. 439 с.
- 13 Собриевский А.С. Торговое общество казаков в Черноморском (Кубанском) казах'ем воjsке // Кубанский сборник. Екатеринбург, 1897. Т. 4. 146 с.
- 14 Терцы: сборник исторических, бытовых и географическо-статистических сведений о Терском казах'ем воjsке. Составил воjsковой старшина А. Ржевуский. Владикавказ: Типография областного правления Терской области, 1888. 288 с.
- 15 Двадцать пять лет Донского Императора Александра III кадетского корпуса. Краткий исторический очерк. Составлен А.Ф. Вячесловым. Новочеркасск: Част. Дон. тип., 1908. 204 с.

С. МАЙҚАНОВАНЫҢ «АШАРШЫЛЫҚ» ТУРАЛЫ ҚОЛЖАЗБАСЫ

Алматы қаласы Мемлекеттік архивінде, театр сыншысы, жазушы, педагог-профессор Әшірбек Төребайұлы Сығайдың № 423 жеке қорынан табылған, № 423-қор, 1-тізімдеме, 490 істе, Сәбира Майқанованың «Ашаршылық» атты өз қолымен жазылған қолжазбасы табылды.

Өнер өрінде өз өрнегі бар тума талант, халықтың сүйікті тұлғасына айналған КСРО-ның халық артисі, Мемлекеттің сыйлықтың лауреаты Сәбира Майқанова 1914 жылы Қызылорда облысы, Сырдария ауданы, Қоғалыкөл кеңшарында дүниеге келген. Әкесі Майқан, еліне беделді, халқы сыйлаған азамат болса, анасы Дәнегүл өте сұлу, ақылды болған. Сәбира отбасында жалғыз перезент болғандықтан, бетінен қақпай ерке өсірді. Ер мінезді, тәкашарлығы мол, намыскер болып өсті. Өсе келе, С. Майқанова өнердің шыңына жеткен алып тұлғалардың бірі болды.

С. Майқанова театр өнеріне 60 жылдан аса өмірін арнаған және сол мерзімді бір ғана Мұхтар Әуезов театрында өткізген. Өмір мен өнер тауқыметін көп көрген адам еді. Өмір жолын сыр шерткенде, көрген көп қиындығын, тартқан азабын айтып отырған. Сан қырлы дарынды актриса өзінің шеберлігін әр түрлі жанрда танытуға мүмкіндік берді. Соның бірі, қолына қалам алып, өз қолымен жазып шыққан «Ашаршылық» деп ат қойған қолжазбасы болатын.

Қолжазба мазмұны былайша басталады: «Мен Алматыға 30 жылдары келдім. Тұрмыс құрмаған кезім. Сол кездері халық арасы ашаршылыққа ұшарай бастаған кез. Жастықпен сол уақытта мән бермеген едім, бірақ ойымда «неге халық осылай босып кетті?», «неге ашаршылық бола бастады?» деген сұраулар пайда болды. Иса ағаның үйінде Жібек екеуміз тұрдық. Сонда ол кісі бізді балық майын әкелуге аптекаға жұмсайтын. Өшередке тұрып, 100 грамнан нан аламыз, одан артық бермейтін. Шикі тарыдан екеумізге ботқа пісіріп, үстіне балықтың майын құйып, үлкен шұңғыл тәрелкеге салып береді. Майдың исі мұңкіп тұрады, сонда аш болғандықтан иісіне қарамай соғып алатынбыз. Мен тұрмысқа шыққаннан кейін аштық деген үдей түсті. Торговый көшесі мен Фурманов көшесінің бұрышында, ұйғыр театры болатын. Осы бұрышқа халық топталып жиналады, кішкене балалар үстінде түк жоқ, аяқтары шидей

жүреді. Адамдар не жерін білмей, жерден шыққан көк шөпті теріп жейді. Қандай аянышты күндер өтті. Күнде көретінім осы. Өйткені, театр Карл Маркс көшесінде, үйім Фрунзе көшесінде болды. Көшеде көлік жоқ. Қытайлар ешек арбамен бақал сатып сауда жасайды. Одан басқа, түрлі бояу, ине, жіп, тарақ, айна, түкке тұрмайтын жылтырақ түйме, жаман сақиналар, қасық сатып күнелтеді. Осыны да қолы жеткендер алатын еді. Уақытша болса да, біздің театр Карл Маркс көшесінде болғанында, театр ішінде кішкене нан дүкені болды. Сататыны тамақ, нан, қатқан балық, бұрыш, тағы ұсақ-түйек. Дүкен бастығы Еуконкий деген кісі, өзі кәрі шал болатын. Арқасы жауыр торы аты бар. Осы атқа арба жегіп, нан алатын жерге шалмен менде бірге ерте ертемен тұрып нан алып келуге шығатынмын. Мен ол кісінің оң қолы болдым»

Міне, бұл С. Майқанованың қолымен жазған қолжазбасының басы. Қолжазба мазмұны, шыныменде ашаршылық кезінде, театр артистері мен өзінің басының қалай аман қалғандығы сөз болады. Бар болғаны 72-беттен тұратын, қолжазбаны жай оқып шығу мүмкін емес. Қатты әсер қалдырады.

Сәбира Майқанованың бұл шығармасы өскелең ұрпаққа берері мол, тарихи қолжазбалық шығарма. Суреттелген, жазылған жәйттардың барлығы сол бір қиын қыстау, сонау 1932-1933 жылдардағы Алматы қалашығының ашаршылық уақытындағы шынайы өмірінен алынған бір көрінісі десе де болады.

Пайдаланған дерек көзі:

Алматы қ. Мемлекеттік архиві. № 423-қор, 1-тізімдеме, 490 іс.

Ешмұратова Бақытгүл Жақсымұратқызы

Ақтөбе облысы мемлекеттік
архивінің бөлім басшысы

КЕҢЕС ДӘУІРІНІҢ НАЗАРЫНДА БОЛҒАН – НҮРПЕЙІС БАЙГАНИН
(20.06.1860 ж.-09.04.1945 ж.)

Қазақ халқының біртуар ақын-жырауы Нұрпейіс Байғанин Кіші Жүздің Әлімұлы, Шектінің Шүрен руынан. Әкесі Байғана жоқшылықты көп көрген. Анасы Үміт әнші, домбырашы әрі айтыстарға қатысқан ақын болыпты. Ол ақындық өнерді ең алғаш анасынан үйренген екен. 16-17 жасынан-ақ «бала жыршы» атанады. Кейіннен Абыл, Шернияз, Нұрым, Қашаған, Ақтан, Қазақбай, Сабыр тәрізді белгілі ақындардан үлгі алып, бірқатарымен айтысқа түседі, батырлық жырларды үйренеді. Байғанин Нұрпейіс негізінен батырлықты, адамгершілік пен адалдықты, әділдік пен ізгілікті дәріптейтін, халық сүйіп тыңдайтын «Құбығұл», «Төрехан», «Қобыланды», «Ер Тарғын», «Алпамыс», «Қыз Жібек», «Айман – Шолпан» сияқты жыр, дастандарды жырлаған.

Байғанин Нұрпейіс жырлаған «Қобыланды батыр» жыры – осы жырдың басқа ақын-жыршылар айтқан нұсқаларынан көлемі молы, оқиғасы жағынан мазмұндысы. Байғанин Нұрпейістің ертеректе жырлаған дастан, жыр нұсқалары кезінде жазылып алынбаған.

Ақтөбе облыстық атқару комитетінің жоғарғы кеңесінің № 18, 1939 жылы 25-ші шілдедегі қаулысы бойынша Н. Байғанинге 300 рубль көлемінде арнайы зейнетақы тағайындалған. Ақтөбе облыстық атқару комитетінің төрағасы Арменов қалалық кеңестің төрағасы Ананьевқа ақын Н.Байғанинді пәтермен қамтамасыз етуді тапсырған.

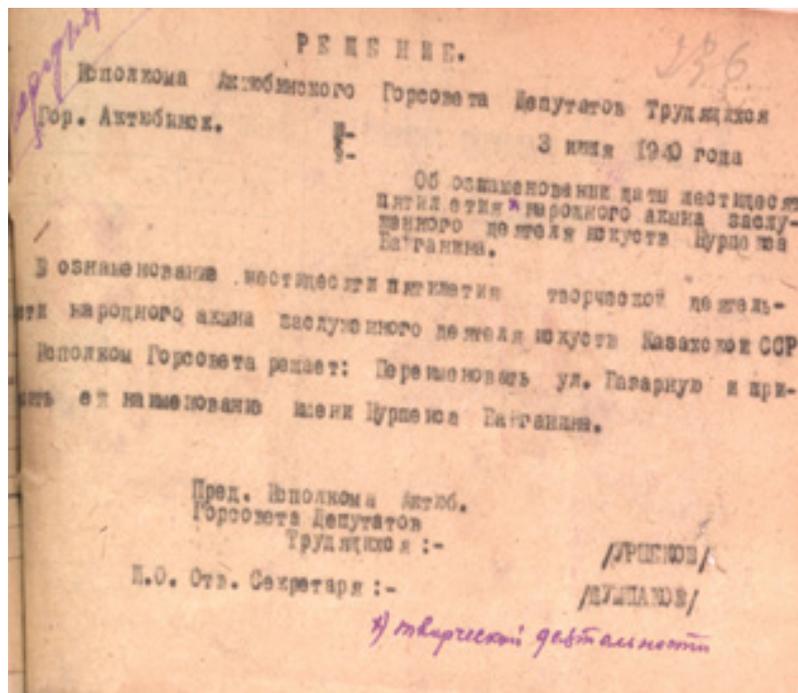
Қазақстан Орталық комитеттің үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі Митянин ҚКП/б/ Ақтөбе облыстық атқару комитетінің хатшысы Купряновқа жазған 15.09.1942 жылғы шығ. № 7474 хатында «ұлы ақын Н.Байғанинге Алма-Атада тұруына байланысты, арнайы үй салмай қаланың орталығынан жақсы пәтер беру» тапсырған. Сонымен бірге ақын Байғанинді үкімет тарапынан әлеуметтік, материалдық жағынан толық қамтамасыз ету мәселесі алға қойылады. Азық-түлік, оның ішінде бірнеше киллограм ет, қораптағы шай т.б.беріліп отырған.

ҚКП /б/ Ақтөбе облыстық комитеті, Ақтөбе қаласы бойынша хатшы жолдас Абдықалықовқа ҚКП /б/ Ақтөбе облысының үгіт-насихат бойынша хатшысы Купряновтың ақын Н.Байғаниннің

шығармашылығына байланысты жазған хатында төмендегідей айтылған: «Оның Ұлы Отан Соғысына арнаған өлеңдерінің ішінде «Громи-раз, громи» өлеңі жауынгерлерге рух бергені және «28 Панфиловшылар-батырлары» поэмасының аяқталуы көптің қолдауына ие болған».

Ақын жеке хатшысы Аскандыровтың соғысқа аттануына байланысты, біраз уақыттай хатшысыз жұмыс жасаған. Жаңадан ақынға хатшы ретінде мұғалімдер институтын тәмамдаған жолдас Туралиев тағайындалады. Ақынның шығармашылықпен алаңсыз айналысуына үкімет тарапынан барлық мүмкіндік жасалған. Ақынның пәтері жөнделіп, әрдайым азық-түлікпен қамтамасыз етіліп отырған. ҚазКСР-дің өнеріне еңбегі сіңген қайраткеріне 1960 жылы 16 қаңтарда ҚазКСР министрлер кеңесі төрағасының қаулысымен Ақтөбе қаласында мұражай ашылған. Мұражай директорлығына Ж.Бурандыков облыстық атқару комитетінен жіберілген. Бурандыков 1916 жылы кедей-шаруа отбасында өмірге келген. Ұлты қазақ, педагогикалық орта білімді. 1940 жылдан бері Коммунистік партия мүшесі, ҰОС-на қатысып, «За победу над Германией» медалімен марапатталған. [1]

1940 жылы 3 маусымда Ақтөбе қалалық депутаттар кеңесі қаладағы «Базарный» көшесін ұлы ақынның 60 жылдығына орай «Нүрпейіс Байғанин» көшесі деп атауға шешім шығарған. [сурет №1]

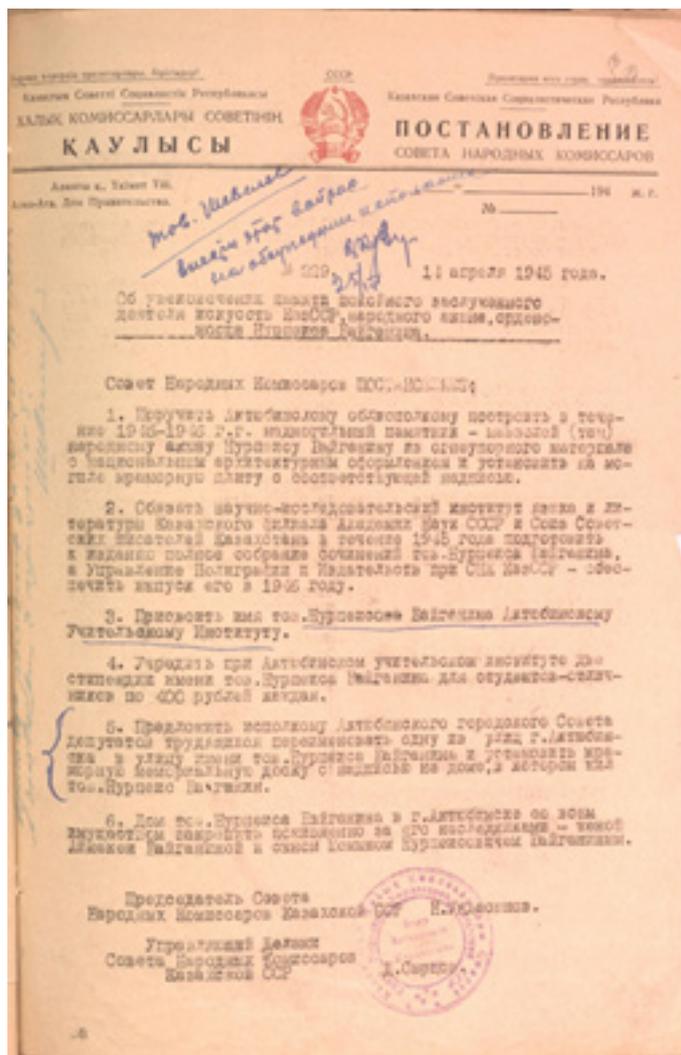
Сурет 1.

1938 жылы 6-шы қарашада Ұлы Октябрь революциясының 21 жылдығына орай арналған мерекелік концертке ақын Н. Байғанин қатысып, өз туындыларын орындаған [2].

1942 жылы 14 желтоқсанда Ақтөбе қалалық еңбекші депутаттар атқару комитетінің хаттамасы негізінде бұрынғы пәтерінің тарлығына байланысты ҚазССР Халық Комиссарлары Кеңесінің төрағасы Н. Оңдасыновтың 1942 жылғы 16 желтоқсандағы № 26 шешімімен ұлы ақынға жаңа пәтер беріледі.

1945 жылғы 11 сәуірдегі № 229-шы қаулысы негізінде ұлы ақын Н. Байғаниннің өмірден өтуіне байланысты, ескерткіш-там, кесене тұрғызуға және КСРО Ғылым Академиясы ҚазССР филиалына және Қазақстанның Кеңестік Жазушылар Одағына 1945 жыл ішінде Н. Байғаниннің шығармаларын дайындап, 1946 жылы ҚазССР СНК жанындағы баспаханалардан

басып шығаруға тапсырма беріледі. Сонымен қатар 1945 жылы Ақтөбе қаласындағы Ақтөбе мұғалімдер институтына Қаз.ССР өнер қайраткері, халық ақыны Н.Б айғаниннің аты беріліп, [сурет № 2] Н. Байғанин атындағы Ақтөбе мұғалімдер институтында оқитын үздік 2 студенттің әр қайсысына 400 рубль көлемінде Н. Байғанин атындағы арнайы шәкіртақы тағайындалады. Ақтөбе қаласындағы Н.Байғанин атындағы көшедегі ақын тұрған үйге мрамордан мемориалдық белгі қойылады және Ұлы ақын тұрған пәтер, барлық мүліктерімен оның зайыбы Аймекен Байғанина мен оның ұлы Момын Нұрпейісұлы Байғанинге мұрагер ретінде мұра болып қалдырылады.

Сурет 2.

Пайдаланылған деректер

- 1 Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві. Қор. 29. Тіз. 13. Іс 130. 235-236 п.
- 2 Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві. Қор. 13. Тіз. 7. Іс 281. 29-30 п.

МРНТИ 13.71.91

Сугралина Мольдир Айтпаевна

ГУ «Государственный архив города Нур-Султан»,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан
e-mail: s_moldir_a@mail.ru

ДОСТУПНОСТЬ АРХИВНЫХ СПРАВОК ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА ГОРОДА НУР-СУЛТАН В ОНЛАЙН РЕЖИМЕ

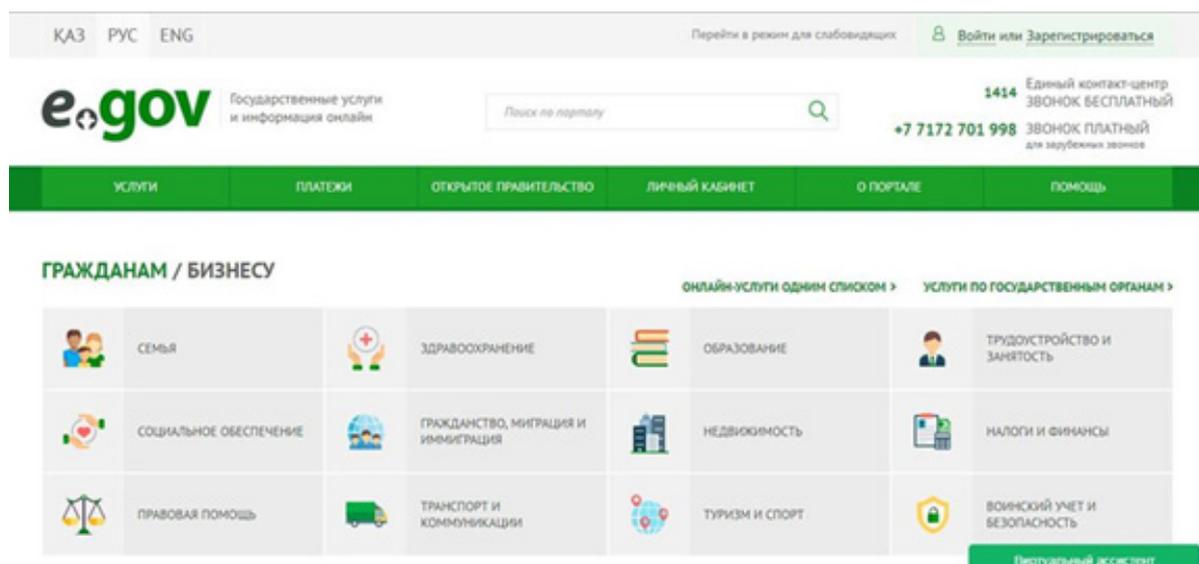
Сегодня мы живем в век цифровизации, и у всех нас происходят разные жизненные ситуации, которые нужно решить быстро и качественно. У одного — спорная ситуация по начислению пенсии, другому требуются разъяснения по административным штрафам, третий уже долгое время пытается решить свои жилищные вопросы. Все эти моменты требуют долгих разбирательств. Не каждый знает, что всему этому есть прекрасная альтернатива — электронные обращения. Получить государственные услуги, в том числе услугу «Выдача архивных справок, копий архивных документов или архивных выписок», казахстанцы могут как в онлайн режиме, через портал электронных услуг egov.kz,

Преимущества подачи заявки через портал Egov.kz:

- 1- круглосуточная доступность;
- 2- нет необходимости ждать письменного подтверждения;
- 3- отсутствие очередей;
- 4- оперативное информирование;
- 5- информирование на каждом этапе работы по обработке заявления;
- 6- фиксированный срок получения услуги
- 7- услуга оказывается бесплатно

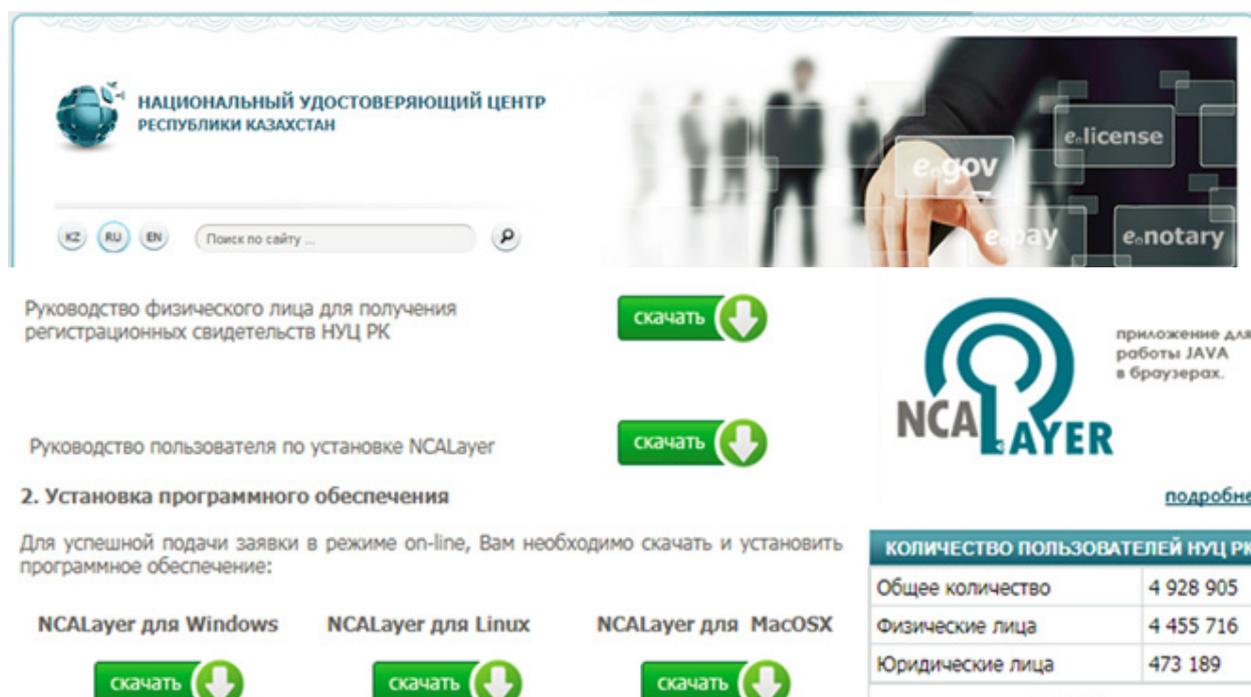
В этой статье Вы узнаете, как избежать посещения государственных органов, чтобы решить те или иные вопросы, как подать онлайн обращение с подробной инструкцией.

Выйти на сайт Egov.kz можно как с помощью различных гаджетов, типа планшетов или смартфонов, так и персональных компьютеров – стационарных или же ноутбуков. Пока мобильные приложения только развиваются, не все мобильные гаджеты дают доступа ко всем государственным услугам, имеющимся в интернете. Все разделы сайта электронного правительства открыты лишь для пользователей персональных компьютеров (PC).

Вот так выглядит сайт egov.kz

И на стационарные компьютеры, и на ноутбуки должно быть установлено специальное программное обеспечение для защиты данных NCALayer. Установить его на PC самостоятельно несложно. Для этого нужно зайти на сайт Национального удостоверяющего центра РК – РКІ.gov.kz, выбрать раздел «получить ключ ЭЦП» и скачать программу, выбрав нужный вариант: для Windows, для Linux или для MacOSX. Скачанное программное обеспечение запускается и устанавливается на компьютер, как любая другая программа.

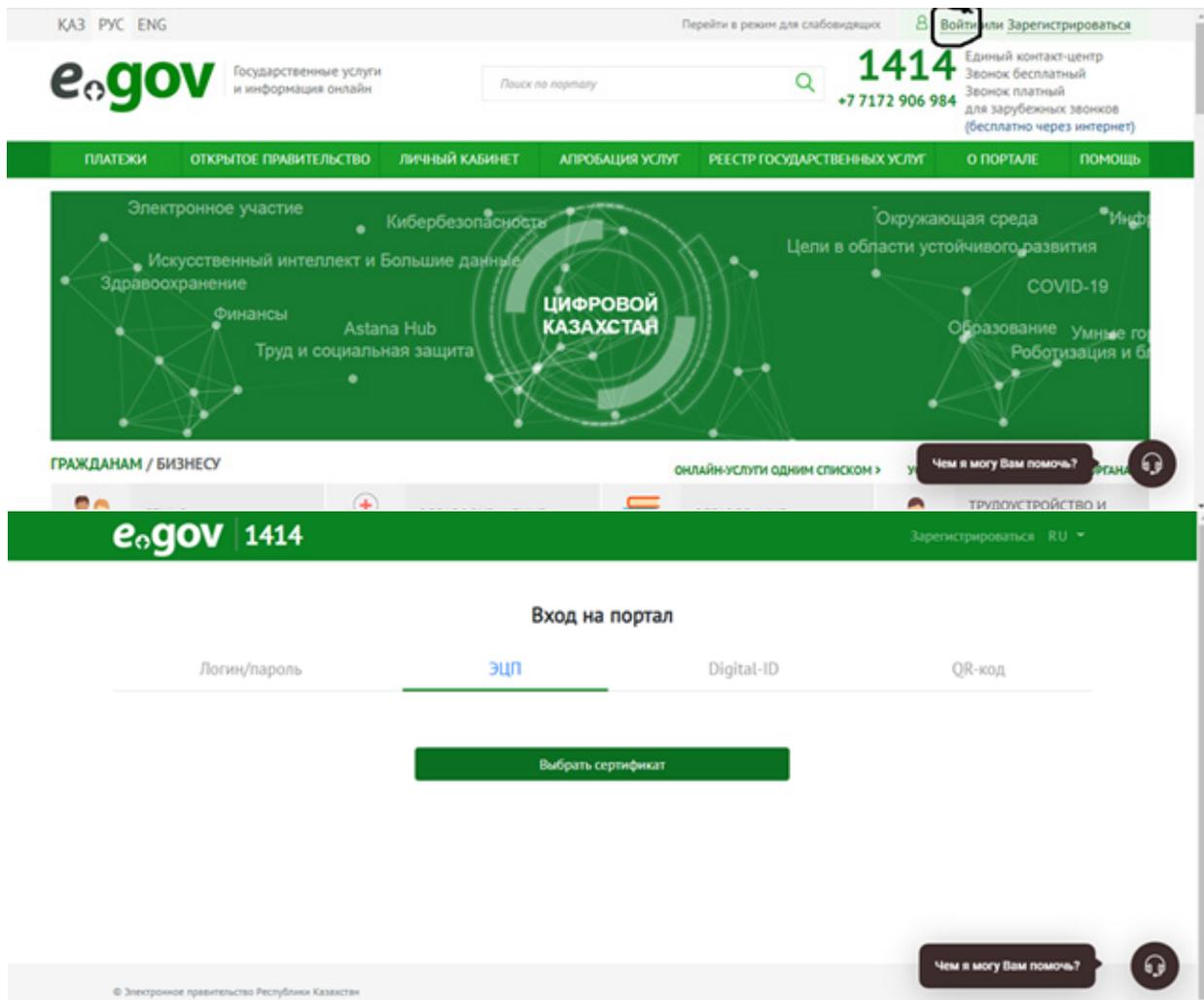
После установки, можно приступать к регистрации в сайте

Чтобы зарегистрироваться на сайте электронного правительства, необходимо получить электронно-цифровую подпись (ЭЦП). Данные ЭЦП хранятся в флэш накопителе. Её можно получить в любом отделении ЦОН, либо вы можете получить через сайт egov.kz.

Если вы собрались через ЦОН получить ЭЦП, то вам необходимо взять талон на очередь «ЭЦП» и подписать заявление у сотрудника центра обслуживания. Сразу после этого уже можно скачивать ЭЦП с сайта RKI.gov.kz – для этого нужно лишь добраться до своего персонального компьютера и ввести номер заявки.

Чтобы получить ЭЦП онлайн через egov.kz, вы должны быть зарегистрированы в БМГ (Базе мобильных граждан). После регистрации в БМГ, в главном сайте egov.kz заходите Получить ЭЦП удаленно – Введите ИИН, и после этого перекинет на сайт rki.gov.kz, где там вы должны будете пройти регистрацию по пошаговой инструкции. Этот способ получения ЭЦП онлайн считается самым надежным, быстрым методом регистрации в egov.kz

Электронно-цифровая подпись представляет собой два ключа: один – для входа в свой личный кабинет на сайте Egov.kz, другой – для подписи, при получении услуг. Далее необходимо придумать код ЭЦП, который будет действителен тоже один год. Он должен состоять не менее чем из 6 символов, но и не более чем из 8. Кстати, ЭЦП действительна всего год, которую можно перевыпустить по истечении срока действия.

После всех выполненных процедур, нажимаете на войти

Вход на портал Egov.kz возможен четырьмя способами. Рассмотрим варианты – с помощью ЭЦП и с помощью Digital ID (здесь вы должны быть зарегистрированы в БМГ), так как именно эти способы считаются надежными и быстрыми входами к вашему ЭЦП

Нажимаєте способом ЭЦП и выбираете сертификат.

Если входите через Digital ID, вы входите через номер телефона.

До нажатия выбрать сертификат, у вас должен быть включен NCA Layer.

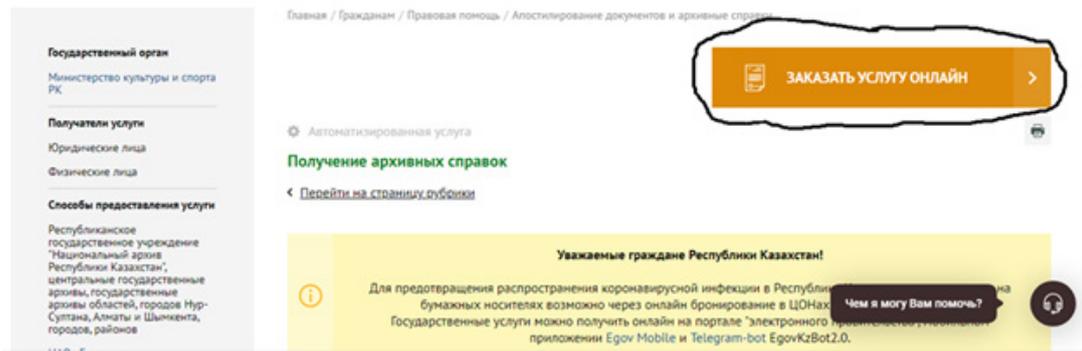
Все, теперь вы полностью настроили egov.kz и готовы работать.

Сейчас мы разберем и подадим онлайн заявку в Государственное учреждение «Государственный архив города Нур-Султан» на два архивных документа: о подтверждении учебы и о трудовом стаже. Два документа находятся в одном разделе, в котором ниже мы разберем.

Для этого на главной странице egov.kz нажимаем на Правовая помощь – Апостилирование документов и архивные справки – Получение архивных справок

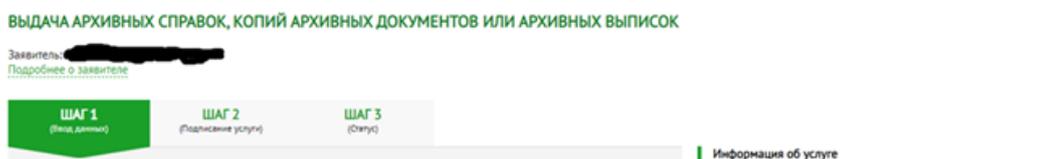

После этого, вы можете сразу подать заявку на получение архивной справки.

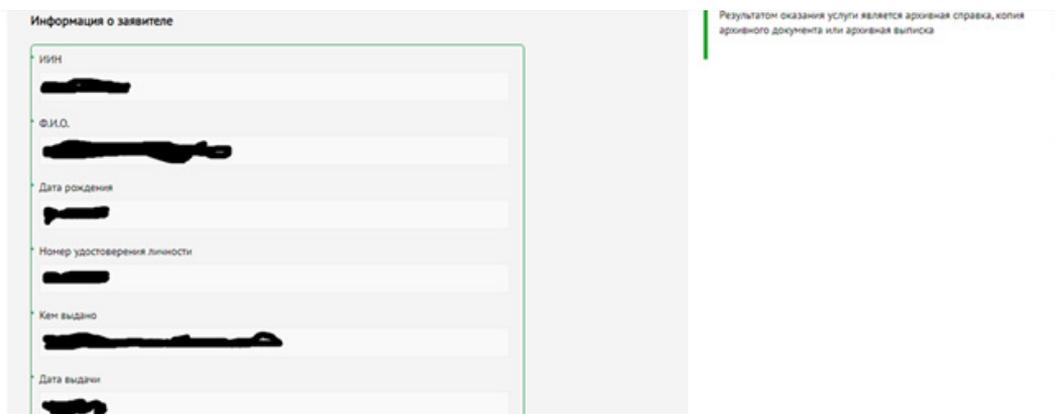

Подача заявки происходит в три этапа:

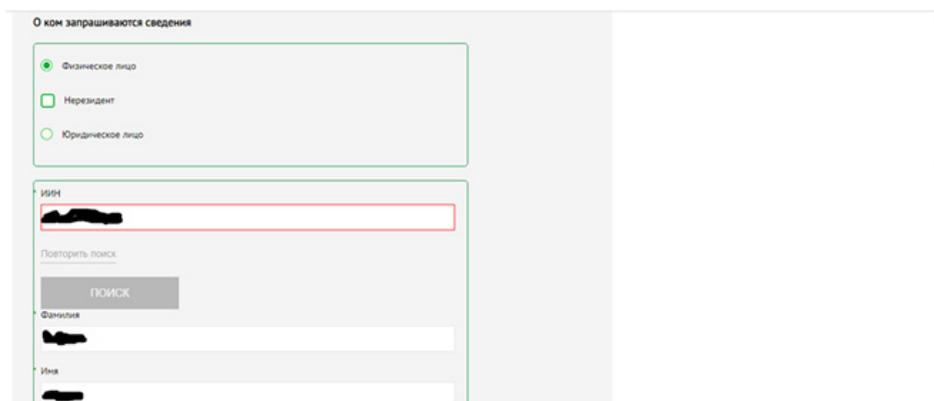
- ввод данных – здесь вы набираете все данные которые нужны для подачи заявки
- подписание услуги – здесь вы подписываете услугу через ЭЦП ключ
- статус – здесь вы ожидаете статус заявки по сроку приготовления документации

При подаче, информация о заявителе автоматически заполняется, так как все ваши данные связаны с ЭЦП:

В разделе О ком запрашиваются сведения, заполняете вручную (обозначенное * заполнять обязательно)

В разделе Информация о заявлении, заполняете все данные архивной организации, в котором вы запрашиваете документы. В виде запрашиваемого документа есть 3 вида, что означает:

1) Архивная справка – документ, составленный на бланке письма организации, содержащий необходимую физическим и юридическим лицам информацию с указанием архивных шифров и номеров листов единиц хранения тех архивных документов, на основании которых она составлена, имеющая юридическую силу (подлинника);

2) Архивная копия – копия, дословно воспроизводящая текст архивного документа, с указанием архивного шифра и номеров листов единицы хранения...

3) Архивная выписка – документ, составленный на бланке письма архива, дословно воспроизводящий часть текста архивного документа, относящийся к определенному факту, событию, лицу, с указанием архивного шифра и номеров листов единицы хранения

В описании запроса описываете суть запроса (вопроса).

Информация о заявлении

Регион
[blacked out]

Наименование организации
[blacked out]

Вид запрашиваемого документа
Архивная справка

Описание запроса
Выдача справки об окончании учебы

№ Категория запроса О чем запрашиваются сведения

ДОБАВИТЬ ТЕМАТИКУ ЗАПРОСА

В Тематике запроса из категории запроса выбираете Об образовании, квалификации, присвоения учебных степеней и званий, ДАЛЕЕ, О факте учебы в учебном заведении.

После этого заполняете все данные учебного заведения и периоды обучения и нажимаете сохранить.

Вид запроса

Архивная

Описание за
Выдача с

№ Кате

ДОБАВИ

Прикладывает

ДОБ

На бумаж

ПЕРЕНТИ

* Категория запроса
Об образовании, квалификации, присвоения ученых степеней и званий

* О чем запрашиваются сведения
О факте учебы в учебном заведении, присвоения ученых степеней и званий

* Населенный пункт
Целиноград

* Наименование учебного заведения
Целиноградский строительный техникум

Факультет/отделение
Техник

* Специальность
Техник-слесарь

* Период обучения с
01.09.1983

* Период обучения по
30.03.1986

Примечание

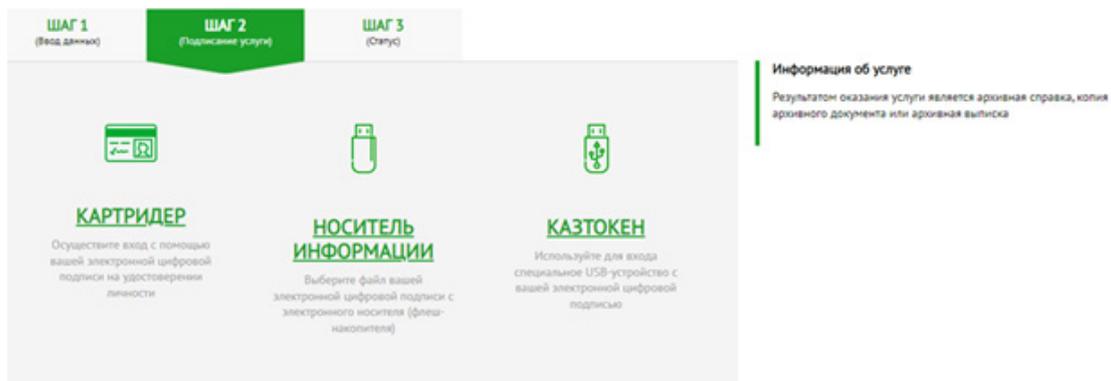
ДОБАВИ

На бумаж

СОХРАНИТЬ

В разделе прикладываемые документы вы можете прикрепить диплом обучения, либо другие документы, связанные с учебной.

После всех процедур, проверьте все данные заполнения, и нажмите перейти к подписанию.

Подписать вы можете тремя способами:

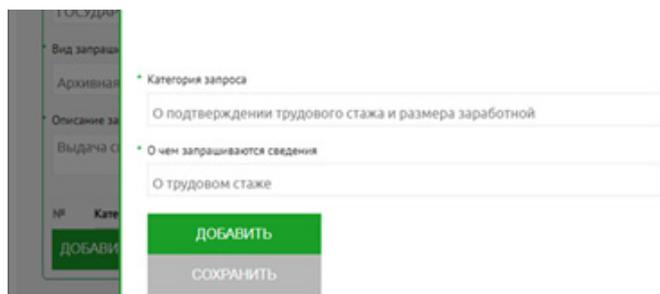
- картридер (если у вас картридер для считывания удостоверения)
- носитель информации (самый популярный способ подписывания документов)
- казтокен (специальное USB устройство для считывания ключей ЭЦП)

В нашем случае, мы подписываем с помощью носителя информации. После того как вы подписали, обработка проходит в последний шаг, это статус.

Мы успешно отправили заявку на получения архивной справки, ответ произойдет в течении 11 рабочих дней.

Для получения второй справки О трудовом стаже также необходимо пройти те же действия выше, меняем только одну деталь, это тематика запроса. В категории запроса указать О подтверждении трудового стажа и размера заработной, ДАЛЕЕ, О трудовом стаже, далее нажимаете добавить, прописываете все данные вашей организации и нажимаете сохранить

Населенный пункт
Целиноград

Место работы
Завод "Казахсельмаш"

Подразделение

Должность
Слесарь

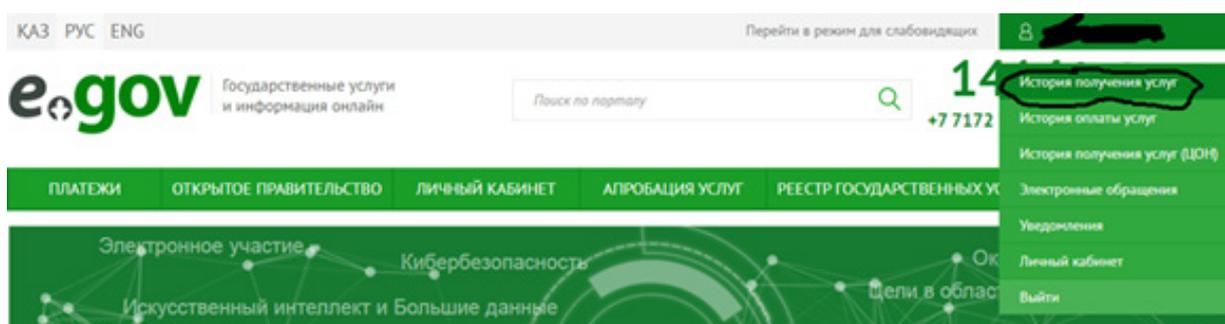
Период работы с
01.01.1985

Период работы по
31.12.1987

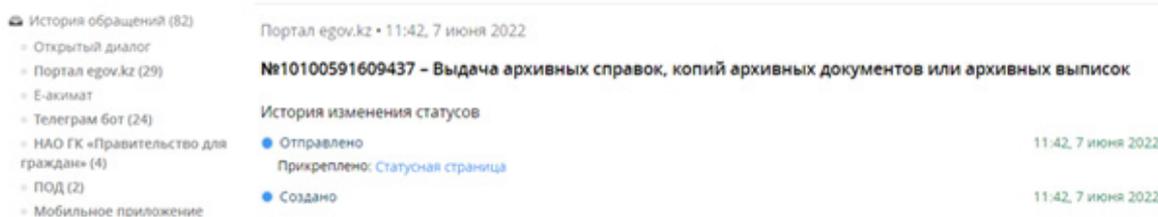
№ приказа
42789

В прикладываемом документе при необходимости можно прикрепить трудовую книжку и все другие документы, связанные с вашей работой. После всех процедур, нажимаете на перейти к подписанию и ожидаете готового документа в течении 11 рабочих дней.

Чтобы получить ответ от egov.kz, вы должны зайти на главную страницу сайта и зайти в история получения услуг:

Зайти в входящие сообщения и просматривать историю изменения статуса:

Подача заявки занимает от 5-10 минут. Все документация имеются в одном портале, за результатами никуда не нужно ехать и ждать очереди. Как сказал наш Президент страны Касым-Жомарт Токаев «Цифровизация – это не следование модной тенденции, а ключевой инструмент достижения национальной конкурентоспособности. Прежде всего, предстоит устранить цифровое неравенство, обеспечить максимальный доступ к интернету и качественной связи всех граждан». В дальнейшем, мы верим, что цифровизация будет развиваться и расширяться, и все документы станут легкодоступными в онлайн формате.

Список литературы

1. Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации <https://grnti.ru/>
2. URL: <https://egov.kz/cms/ru>
3. URL: <https://profit.kz/news/61771/Prezident-RK-Cifrovizaciya-bazovij-element-reform/>
4. Постановление Правительства Республики Казахстан от 20 сентября 2018 года № 576 «Правила комплектования, хранения, учета и использования документов Национального архивного фонда и других архивных документов государственными и специальными государственными архивами» (с изменениями, внесенными постановлением Правительства РК от 29.03.2022 № 174)
5. Приказ министра и культуры и спорта Республики Казахстан от 29 мая 2020 года № 159 «Об утверждении Правил оказания государственных услуг в области архивного дела» (с изменениями, внесенными приказом и.о. Министра культуры и спорта РК от 19.10.2021 № 312)

Алиев Анваржон Орифжонович

Руководитель Информационной службы,
советник директора по вопросам
информационной политики Агентства
«Узархив» Республики Узбекистан
г. Ташкент, Республика Узбекистан
a.aliev@archive.uz

КОНЦЕПЦИЯ, МОДЕЛИ И МЕТОДЫ СОЗДАНИЯ ЕДИНОЙ
ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ «АРХИВНОЕ ДЕЛО»
В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются концепция, модели и методы создания единой информационной системы «Архивное дело» в Республике Узбекистан. Особое внимание уделяется автоматизации архивной деятельности. Автор не оставляет без внимания подробности каким должен быть единый электронный архив.

Ключевые слова: Документ, информатизация, автоматизация, информационная система, электронная копия документов, хранение документов, процессы и технологии работы с документами, архив.

Введение

На 2022 год в Республике Узбекистан действуют 3 национальных, 101 государственных архива, 11 негосударственных и 123 государственных архивов по личному составу (хозрасчётные), деятельность которых управляется и координируется Агентством «Узархив», а также свыше 10000 ведомственных архивов.

В государственных архивах хранится более 12,9 млн. единиц хранения (далее – ед.хр.) документов, из них 8,6 млн. ед.хр. составляет Национальный архивный фонд Республики Узбекистан (постоянного срока хранения), 3,3 млн. ед.хр. документов по личному составу (со сроком 75 лет хранения) и 1,1 млн. ед.хр. документов временного хранения составляет Поступление документов в архивы составляет в среднем в год 200 000 ед.хр.

123 государственных архивов по личному составу (хозрасчётные) хранится свыше 3,1 млн. ед.хр. документов по личному составу (со сроком хранения 75 лет).

В ведомственных архивах министерств, ведомств и организаций хранится более 2,5 млн. ед.хр. документов Национального архивного фонда Республики Узбекистан.

Вместе с тем, в ведомственных архивах министерств, ведомств, отраслевых государственных фондов и организаций, имеющих право постоянного хранения документов Национального архивного фонда Республики Узбекистан согласно приложению «Положения о Национальном архивном фонде Республики Узбекистан», утвержденного постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 30.10.1999 № 482, хранится более 4,1 млн. ед.хр. документов.

Концептуальная необходимость разработки единой информационной системы «Архивное дело»

Стратегия информатизации предполагает согласованную совокупность решений в отношении достижения целей государственного архива с применением информационных технологий и в первую очередь информатизацию (автоматизацию) типовых (общих) задач организации управления (административно-управленческий блок):

- организация и ведение электронного документооборота и делопроизводства;
- управление задачами подразделений;
- финансовый и бухгалтерский учет;
- управление персоналом;
- управление закупками;
- ведение архивного дела.

Информатизация (автоматизация) блока научной работы в последнее время сводится, в основном, к решению задач собственно информатизации и включает в себя:

- создание и управление единым информационным пространством поддержки деловой активности и процессов управления архивной деятельностью;
- создание единой структуры хранения информационных ресурсов архива и единого окна доступа к ним;
- создание и управление внешними приложениями (включая Интернет- сайт архива) и взаимодействие с внешними ИС (включая межведомственное взаимодействие);
- повышение степени защиты (сохранности) информации;
- обеспечение регламентированного доступа к информации.

Информатизация (автоматизация) собственно архивной деятельности (блок основной деятельности) должна осуществляться по всем основным направлениям работ государственного архива, в том числе это:

- комплектование;
- архивный учет;
- научно-справочная работа;
- логистика архивохранилищ;
- обеспечение и мониторинг сохранности документов;
- создание информационных ресурсов (включая оцифровку фондов и учетных документов архива);
- использование документов (включая автоматизацию работы читального зала, обеспечение удаленного доступа к информационным ресурсам и электронную коммерцию);
- межведомственное взаимодействие при оказании государственных услуг;
- освоение средств автоматизации архивного делопроизводства и документооборота, включая автоматизацию создания отчетных форм;
- обеспечение интеграционного взаимодействия с отраслевыми порталами;

В целом информатизация (автоматизация) государственного архива призвана обеспечивать:

- руководство архива - информацией для планирования, финансово- экономического прогнозирования и анализа деятельности и управления архивом в целом;
- руководство и сотрудников архива - информацией для управления деловыми процессами, процессами планирования, координации подконтрольных функций, контроля затрат и целевого использования финансовых ресурсов;
- специалистов - эффективными инструментами для принятия оперативных решений, координации подконтрольных им функций и формирования отчетной информации по основной деятельности.

Особенностями такой системы будет являться:

- комплексность охвата функций основной архивной деятельности и функций управления;
- повышенная упорядоченность деловых процессов;
- массовость операций;
- унификация исполнения типовых процедур;
- возможность локальной установки и внедрения отдельных частей системы;
- адаптивность функциональной и инструментальной структуры системы к особенностям решаемых задач;
- возможность развития системы после ее внедрения.

Рис. 1. «Единый электронный архив» - это готовое решение для ежедневной работы с большим количеством документов.

Цели Концепции

Концепция определяет цели, принципы, общую архитектуру, основные этапы создания, механизм управления и ресурсного обеспечения государственного архива как корпоративной информационной системы эффективного управления.

В рамках описания единой информационной системы эффективного управления установлены взаимосвязи и описаны управленческие процессы, обеспечивающие функционирование государственного архива, а также все базовые технологии внутри архивной деятельности.

Описание единой информационной системы нацелено также на определение состава унифицированных информационных технологий автоматизации процессов управления архивом как организацией и его основной деятельностью, внедрение систем электронного документооборота, обеспечение информационно-аналитической деятельности, что будет способствовать оптимизации затрат на реализацию проектов создания единого информационного пространства архива.

Общие подходы и принципы Концепции

Принцип соблюдения правовых и нормативно-методических норм

Принцип предполагает обязательность соблюдения правовых и нормативно-методических

норм, отраслевых правил, инструкций, рекомендаций; а также установление, разграничение и соблюдение прав, полномочий, компетенции и ответственности должностных лиц - пользователей системы, установленных внутренними инструкциями архива.

Принцип «эффективности управления»

Эффективность управления применительно к задачам управления организациями вообще и государственным архивом как организацией, в частности, определяется возможностью оперативного получения специалистом или руководителем детальной аналитической информации по интересующему вопросу или процессу деятельности в любой момент времени.

Решающим фактором обеспечения эффективного управления является наличие достаточного объема первичных документов и данных, которые служат основанием для принятия управленческого решения.

Эффективное управление –это:

- сокращение затрат на доступ, поиск и использование информации;
- гибкая и подробная информационная модель деятельности архива во всех его аспектах и проявлениях;
- оперативность, достоверность и полнота информации, актуальность отчетов;
- объективный анализ деятельности архива на основе накопленной информации - первичных данных;
- оперативное реагирование на изменения как внутреннего, так и внешнего характера;
- единое информационное пространство, увязывающее управленческие процессы, процессы обеспечения выполнения основного функционала архива, их участников и управленческую вертикаль;
- возможность действовать с опережением благодаря моделированию ситуаций и их результатов;
- полный контроль над внутренней информацией архива.

Принцип «интеллектуального архива»

Под термином «интеллектуальный архив» подразумевается информационно-технологический комплекс, функционирующий на основе синергетического эффекта объединения нескольких информационных и программно-технологических (автоматизированных) систем, подсистем и модулей, обеспечивающих полномасштабное управление государственным архивом.

Ключевым элементом «интеллектуального архива» является информационно-аналитическая система консолидации, систематизации и агрегирования информации, которая включает механизмы экспертного анализа и (при необходимости) прямого воздействия на ситуацию по всем направлениям деятельности архива.

Принцип получения информации «единая точка доступа»

Предоставление руководству государственным архивом полной и актуальной информации по каждому из направлений деятельности архива является той задачей, которая может быть решена в процессе информатизации (автоматизации). Предоставляемая информация формируется как результат агрегации и обработки первичных данных и документов, хранящихся в информационных системах архива.

Единой точкой доступа к такой информации может выступать единая информационная система “Архивное дело”, жестко администрируемый доступ, к которому возможен с автоматизированных рабочих мест сотрудников архива.

Указанный подход обеспечит предоставление информации сотрудникам архива в необходимых объемах и в соответствии с выполняемыми ими функциями («детерминированный доступ»), сократит время на ознакомление с текущей ситуацией, ускорит принятие решений, позволит оперативно сформировать управленческие воздействия.

Принципы интеграции, системности, комплексности и унификации (стандартизации) технологических процессов и решений, масштабируемости, доступности и надежности

Построение корпоративной системы управления базируется на следующих принципах:

- принцип интеграции,
- принцип системности,
- принцип комплексности,
- принцип унификации (стандартизации) технологических процессов и решений;
- принцип технологичности;
- принцип масштабируемости;
- принцип доступности;
- принцип надежности.

Принцип интеграции заключается в том, что обрабатываемые данные (документы) вводятся в систему только один раз и затем многократно используются для решения возможно большего числа задач; принцип однократного хранения информации.

Принцип системности заключается в обработке данных (документов) в различных разрезах с целью получения информации, необходимой для принятия решений на всех уровнях и во всех функциональных подсистемах и подразделениях учреждения. Уделяется внимание не только подсистемам, но и связям между ними. В принцип системности также входит и эволюционный аспект - системы должны быть способны к развитию.

Принцип комплексности подразумевает автоматизацию процедур преобразования данных на всех стадиях управления основной деятельностью.

Принцип унификации (стандартизации) технологических процессов и решений подразумевает приведение к единообразию (использованию единых стандартов) технических характеристик используемого оборудования, программного обеспечения и документации с целью исключения многообразия и повышения эффективности управленческих процедур.

Принцип технологичности предполагает реализацию оптимальной автоматизации процессов управления документацией для обеспечения ритмичности, прямо точности, параллельности, дублирования, оперативности и других подобных параметров движения документации (документооборота); Принцип развития и масштабируемости означает возможность поэтапной реализации и наращивания составляющих элементов комплексной информационной системы управления государственным архивом:

- новыми модулями, предназначенными для автоматизации отдельных процессов и процедур деятельности архива;
- дополнительными автоматизированными рабочими местами АРМ).

Принцип доступности означает возможности (в том числе и финансовые) освоения, внедрения, применения, использования и эксплуатации всех элементов системы информационного взаимодействия;

Принцип надежности - это обеспечение стабильности, работоспособности, прочности, ненарушаемости и защиты от неавторизованного изменения структурных элементов комплексной информационной системы управления государственным архивом.

Проблемы и пути решения их в связи с внедрением единой информационной системы «Архивное дело»

Информационная система «Архивное дело» необходима для автоматизации деятельности архивов, учета и хранения дел и документов, находящихся в государственных архивах. ИС «Архивное дело» может использоваться для создания электронного архива организации, автоматизации деятельности работников государственных архивов, автоматизации деятельности работников документационного управления в части ведения архивного дела и делопроизводства, а также формирования и оформления дел для последующей их передачи на архивное хранение.

При создании ИС автоматизируются следующие процессы государственных архивов:

1. Повышение качества и скорости оказания услуг, предоставляемых архивом;
  2. Создание упорядоченной электронной базы данных полученных запросов, выданных архивных справок и архивных документов;
  3. Осуществление контроля за обработкой запросов, поступивших с физических и юридических лиц;
  4. Автоматизация процессов обработки запросов;
  5. Автоматическое формирование архивной справки согласно требованиям законодательства;
  6. Формирование актуальной статистики использования архивных документов;
  7. Сокращение финансовых и временных затрат при обработке запросов;
  8. Проведение мониторинга работы сотрудников архива, связанные с обработкой запросов на получение архивной справки;
  9. Предоставление информационным системам в составе электронного правительства услуг выполнения запроса на получение архивной справки и выдачи соответствующих ответов на запросы;
  10. Создание единой базы данных по архивным фондам;
  11. Мониторинг по территориальным архивам;
  12. Значительное сокращение времени на поиск необходимых документов с хранилищ архива;
  13. Проведение мониторинга работы сотрудников архива, связанные с оцифровкой документов, контроль качества и объём выполняемых работ;
  14. Проведение мониторинга работы сотрудников архива, связанные с плановыми изучениями и контроль их исполнения;
  15. Предоставление соискателям (читателям) возможности самостоятельного осуществления запроса и соответствующие права доступа для выполнения этих действий в данной системе и оплату за оказываемые услуги в режиме онлайн;
  16. Создание и введение учёта поступающих документов в государственные архивы в режиме онлайн;
  17. Возможность хранения и создания страхового фонда архивных документов;
  18. Проведение мониторинга работы государственного каталога, а также введения учёта изменения фондов архивных документов;
  19. Возможность интеграции информационных систем с судебными органами;
  20. Возможность интеграции информационных систем с информационными системами Министерства занятости и трудовых отношений Республики Узбекистан.
- Возможность управления финансовыми ресурсами принимаемых за счёт оказания платных государственных услуг, оказываемых через ЕПИГУ или ЦГУ.

Целью создания и внедрения информационной системы является оптимизация и автоматизация централизованной системы контроля за основной деятельностью архивов, условий безопасного хранения архивных документов и систематизированного мониторинга бизнес-процессов за счет использования современных ИКТ. Объединение всех государственных архивов путем автоматизации основной деятельности при обработке запросов, составления архивных данных, формирования единой базы данных по архивным фондам на получение интерактивных государственных услуг в единую информационную систему посредством единой интегрированной системы разделенной на функциональные подсистемы и модули. Возможность модернизации вычислительных систем и наращивания вычислительных ресурсов в условиях внедрения новых модулей, что даёт возможность быстрой адаптации к изменяющимся требованиям бизнес-процессам. Это позволит улучшить качество оказываемых архивом услуг населению, предоставив при этом инструмент для взаимодействий G2C(ведомство-гражданину), G2B(ведомство-бизнесу) и G2G (ведомство-ведомству).

- Создание эффективной среды управления и функционирования государственных архивов;
  - Повышение качества информационного обеспечения сотрудников государственного архива;
  - Обеспечение взаимосвязи всех автоматизированных рабочих мест архивариусов, других подразделений, подведомственных и территориальных архивов между собой для оперативного обмена данными;
  - Повышение эффективности информационно-аналитической деятельности;
  - Организация системного анализа и планирования деятельности, действенного контроля за исполнением законодательства и международных обязательств Республики Узбекистан;
  - Упрощенный анализ и исследование данных;
  - Упрощение и ускорение предоставления отчётных данных;
- В результате внедрения системы должны быть улучшены следующие показатели:
- Значительное ускорение поиска и выборки данных (по различным атрибутам);
  - Повышение сохранности и надёжности данных и удобства их хранения;
  - Повышение оперативной доступности данных;
  - Структуризация и унификация хранимых данных и процессов доступа к ним;
  - Сохранение временных затрат на обработку большого объёма и разнообразных источников информации, используемой в процессе анализа;
  - Возможность исследования и анализа больших объемов, данных в простой и понятной для пользователей форме;
  - Повышение качества (точности, достоверности, своевременности, согласованности) собираемой информации по показателям деятельности, вследствие чего обеспечивается повышение качества принимаемых решений и дальнейшего и дальнейшего планирования деятельности;
  - Быстрое принятие решений на основе анализа имеющийся информации;
  - Сокращение объема копирования документов и рутинной работы;
  - Осуществление единого управления на основе единой непротиворечивой информации;
  - Упрощение процесса формирования аналитической отчётности;
  - Контроль и разграничение доступа к информационным ресурсам;
  - Улучшение эффективности взаимодействия между отделом информационных технологий и другими подразделениями Агентства «Узархив», а также территориальными архивами.
- В состав ИС «Архивное дело» должны входить следующие модули:

- Модуль «Запросы социально-правового характера». Предназначен для формирования архивной справки, поступающих из ЕПИГУ, ЦГУ (согласно административного регламента №495 от 19.08.2020г.) и ИС my.mehnat.uz

Государственными архивами подтверждается трудовая деятельность граждан и начисления заработной платы согласно архивным документам личного состава.

- Модуль «Тематические запросы». Тематические запросы – это запросы о предоставлении информации по определенной проблеме, теме, событию, факту.

Разновидностью тематических запросов являются биографические запросы, по которым устанавливаются сведения, необходимые для изучения жизни и деятельности конкретных лиц. Эти запросы осуществляются на платной основе и подключаются к единой биллинговой системе Республике Узбекистана.

- Модуль «Комплектование. Система учёта документов». Данный модуль позволяет заявителям (участникам) онлайн-аукциона подавать заявки на объекты аукциона в электронном виде, которые подписываются электронной цифровой подписью с приложением электронной (сканированной) копии платежного документа, подтверждающего внесение задатка.

- Модуль «Система оцифровки документов». Предназначен для подачи электронной заявки государственным органом Оператору, для выставления имущества на электронный онлайн-аукцион. Форма электронной заявки должна быть разработана в соответствии с утвержденной формой.

- Модуль «Архивы». Формирует отдельную карту по каждой заявке и обеспечивает взаимосвязь между оператором и государственным органом. Карта содержит информацию об объекте аукциона, прикрепленные документы и фотографии объекта. В карте отображается состояние лота и этапы обработки заявки.

- Модуль «Электронный читальный зал». Предназначен для формирования, обработки и хранения сведений об участниках аукциона.

- Модуль «Контроль движения фондов». Предназначен для формирования сведений о заявках участников.

- Модуль «Страховой фонд». Обеспечивает формирование карты с детальной информацией о каждом объекте аукциона (извещение). В карте отображается статус лота и список участников аукциона по данному лоту, формируется хронология.

- Модуль «Опись». Обеспечивает отправку уведомлений участникам аукциона по электронной почте и смс.

- Модуль «Поиск архивных документов». Предназначен для формирования, хранения и обработки информации о поданных заявлениях участников на получение ЭЦП.

- Модуль «Консервация, реставрация и дезинфекция». Формирует карту с детальной информацией о получении ЭЦП: номер сертификата, дата выдачи и срок действия.

- Модуль «Статистика и отчёты». Предназначен для запуска и проведения электронного онлайн-аукциона. Система позволяет проводить аукцион методом повышения цены, методом понижения цены, методом конкурсного предложения.

- Модуль «Государственный каталог». Позволяет администратору, совместно с уполномоченными лицами, согласно постановлениям, создавать новые категории имущества, на основе существующих шаблонов.

- Модуль «Биллинг». Обеспечивает формирование информации об оплате и возврате суммы задатка, об оплате стоимости реализованного на аукционе имущества победителем торгов.

- Модуль «Решения и электронная взаимосвязь с судебными органами». Обеспечивает обработку заявок от государственных органов и изменение статуса выставяемого имущества.

- Модуль «Электронная взаимосвязь с my.mehnat.uz». Обеспечивает просмотр текущего

баланса, истории денежных операций, истории участия в аукционах, отслеживание статуса текущих лотов.

- Модуль «Работа с источниками комплектования». Позволяют формировать информацию о региональном/районном делении страны.

- Модуль «Роли пользователей». Позволяет установить правила разграничения доступа пользователей к определённым функциям системы. Права доступа разграничиваются по региону, району и пользователю.

- Модуль «Справочники». Необходим для ведения в системе справочных данных, используемых на различных уровнях системы.

Каждой отдельной составляющей, отвечающей за свой процесс, в реальном времени должна быть доступна вся необходимая информация, вырабатываемая другими подсистемами, без дополнительного и двойного ввода информации.

Кроме перечисленных функциональных подсистем, предназначенных для автоматизации функций и задач, возложенных на государственные архивы, в составе ИС будут предусмотрены следующие обеспечивающие подсистемы:

- обеспечение информационной безопасности ИС «Архивное дело»;
- администрирование ИС «Архивное дело»;

Все подсистемы должны создаваться по клиент-серверной технологии с организацией централизованной базы данных и с обеспечением контролируемого доступа к базе данных локальных и удалённых пользователей.

В качестве протокола взаимодействия между компонентами Системы на транспортно-сетевом уровне необходимо использовать протокол TCP/IP.

Для организации информационного обмена между компонентами Системы должны использоваться специальные протоколы прикладного уровня.

Для организации доступа пользователей к отчётности должен использоваться протокол презентационного уровня HTTP и его расширение HTTPS.

ИС «Архивное дело» должно иметь взаимосвязи со смежными системами

В Системе должна предусматриваться возможность информационного обмена с СЭДО Агентства, а также другими информационными системами государственных архивов.

Информационное взаимодействие осуществляется в соответствии со стандартом O'zDst 2590:2012 «Требование к интеграции и взаимодействию информационных систем государственных органов, используемых в рамках формирования Национальной информационной системы». Состав и формат реквизитов информации обмена будет определен на стадии реализации технического проекта системы.

ИС должна поддерживать следующие режимы функционирования:

- основной режим, в котором модули (подсистемы) выполняют все свои основные функции.
- профилактический режим, в котором одна или две модули (подсистемы) ИС не выполняют часть своих функций.

В основном режиме функционирования Система должна обеспечивать:

- работу пользователей в режиме – 24 часов в день, 7 дней в неделю (24x7);
- выполнение своих функций – сбор, обработка и загрузка данных, хранение данных, предоставление отчётности и т.д.

В профилактическом режиме Система должна обеспечивать возможность проведения следующих работ:

- техническое обслуживание;
- обновление хранилищ данных (экспорт/импорт), архивация данных (создание резервной копии);

- актуализация справочников, словарей, классификаторов (включая их рассылку по узлам и актуализации в центре);
- модернизация аппаратно-программного комплекса;
- регламентное техническое обслуживание, восстановление после сбоев в технические и программные средства, а также при возникновении нештатных ситуаций.

Общее время проведения профилактических работ не должно превышать 5% от общего времени работы Системы в основном режиме (1,2 часов в месяц).

Конкретный состав и содержание функций, исполняемых в каждом режиме, определяются на этапах технического и рабочего проектирования.

Администрирование и тестирование базы данных, настройка параметров работы отдельных функциональных модулей (подсистем) и автоматизированных рабочих мест, в общем случае, не должны приводить к остановке процесса функционирования всей системы (или отдельной подсистемы).

Регламентное обслуживание должно осуществляться обученным обслуживающим персоналом системы в целях профилактики. Регламент обслуживания должен быть разработан на этапе технического проектирования.

Для обеспечения высокой надежности функционирования ИС как системы в целом, так и её отдельных компонентов должно обеспечиваться выполнение требований по диагностированию ее состояния.

Диагностика программных и технических средств должна осуществляться с помощью стандартных решений системных операционных систем, операционных систем отдельных рабочих станций и системы управления базами данных (СУБД), а также путем прогона контрольного примера.

Программные модули должны иметь компоненты по методике испытаний и тестирования, позволяющие провести контроль возможности функционирования основных режимов работы модулей.

При вводе в опытную эксплуатацию отдельных подсистем специалистами разработчика совместно с обслуживающим персоналом системы должно быть проведено полное тестирование и диагностика всех вводимых в опытную эксплуатацию элементов системы (элементов структурированной кабельной системы, активного сетевого оборудования, серверных кластеров и рабочих станций, программного обеспечения (ПО) среды электронного взаимодействия, операционных систем серверов и рабочих станций, СУБД и специального программного обеспечения (СПО), модуля информационной безопасности).

В процессе эксплуатации системы, тестирование и диагностика программно-технических комплексов должны осуществляться системным администратором в автоматическом режиме при ее запуске.

В рамках разработки Программы и методики испытаний должен быть сформирован контрольный пример, обеспечивающий проверку работоспособности узлов и подключения взаимодействующих информационных систем как при первоначальной установке и загрузке базы данных, так и в процессе повседневной работы.

Обязательно ведение журналов инцидентов в электронной форме, а также графиков и журналов проведения планово-предупредительного ремонта. Для всех технических компонентов необходимо обеспечить регулярный и постоянный контроль состояния и техническое обслуживание.

Требования к перспективе развития и модернизации ИС «Архивное дело»

При разработке Системы должны быть предусмотрены возможности ее последующей модернизации при минимальных временных и финансовых затратах по следующим направлениям:

- изменение (дополнение и расширение) форматов и протоколов обмена данными;
- расширение списка автоматизируемых функций;
- адаптация к изменениям норм законодательства и, соответственно, автоматизируемых процессов;
- расширение состава интерфейсов ввода и предоставления информации;
- применение новых узлов системы, новых участников взаимодействия и, соответственно, новых процессов;
- внедрение новых информационных технологий;
- техническое дооснащение и переоснащение системы.

Модернизация системы должна проводиться на основе:

- адаптации стандартов системы к новым законодательным и нормативным документам;
- разработки новых стандартов электронных документов.

Должно быть предусмотрено взаимодействие с системой государственных баз данных, в том числе в рамках «электронного правительства».

Состав, структура и способы организации данных должны использоваться встроенные механизмы СУБД.

Средства СУБД, а также средства используемых операционных систем должны обеспечивать документирование и протоколирование обрабатываемой в системе информации.

Доступ к данным может быть предоставлен только авторизованным пользователям с учетом их служебных полномочий, а также с учетом категории запрашиваемой информации.

Структура базы данных должна быть организована региональным способом, исключающим единовременную полную выгрузку информации, содержащейся в базе данных системы.

Технические средства, обеспечивающие хранение информации, должны использовать современные технологии, позволяющие обеспечить повышенную надёжность хранения данных и оперативную замену оборудования (распределенная избыточная запись/считывание данных; зеркалирование; независимые дисковые массивы; кластеризация).

В состав системы должна входить специализированная подсистема резервного копирования и восстановления данных.

При проектировании и развертывании системы необходимо рассмотреть возможность использования накопленной информации из уже функционирующих информационных систем.

Для хранения системы используется компонент – «ПРОФИЛАКТИКА БАЗЫ ДАННЫХ» средствами которой выполняются необходимые действия по записи, обновлению, выполнению журнализации изменений и резервного копирования данных; при необходимости для восстановления данных в случае сбоя должны применяться также дополнительные средства СУБД.

Для кодирования входной и выходной информации должны быть применены классификаторы, принятые в Агентстве «Узархив».

Применяемые в выходных документах термины и сокращения должны быть общепринятыми в Агентстве «Узархив» и государственных архивах в целом.

Система, по возможности, должна использовать классификаторы и справочники, которые ведутся в системах-источниках данных.

Основные классификаторы и справочники в системе должны быть едиными.

Значения классификаторов и справочников, отсутствующие в системах-источниках, но необходимые для анализа данных, необходимо поддерживать в специально разработанных файлах или репозитории базы данных.

Информационное обеспечение системы должно быть совместимо с информационным обеспечением систем, взаимодействующих с ней по содержанию, системе кодирования, методам адресования, форматам данных и форме представления информации.

Формы документов, создаваемых системой, должны соответствовать внутренним требованиям Агентстве «Узархив» и требованиям стандартов (в том числе международных) и/или иных нормативно-технических документов.

Для функционирования Системы в состав её должны входить системное, прикладное и специальное программное обеспечение.

Системное программное обеспечение должно обеспечивать функционирование серверов баз данных, серверов приложений и рабочих станций пользователей, а также возможность подключения дополнительных средств защиты информации от несанкционированного доступа, работу в общесистемной среде корпоративной сети Агентстве «Узархив».

Прикладное программное обеспечение должно обеспечивать реализацию функциональных задач и возможность функционировать в среде операционной системы, дополненной средствами защиты информации от несанкционированного доступа.

Специальное программное обеспечение, состав которого определяется в процессе технического проектирования системы, используется в организации технической и криптографической защиты информации.

Разрабатываемое программное обеспечение не должно изменяться при замене вычислительной техники на более мощную и имеющую аналогичные базовые принципы построения.

Комплекс технических средств системы должен быть достаточным для выполнения всех предусмотренных в нем автоматизированных функций.

В комплексе технических средств должны в основном использоваться технические средства серийного производства. При необходимости допускается применение технических средств единичного производства.

Технические средства должны быть размещены с соблюдением требований, содержащихся в технической, в том числе эксплуатационной, документации на них, и так, чтобы было удобно использовать их при функционировании программного комплекса и выполнять техническое обслуживание.

Размещение технических средств, используемых персоналом системы при выполнении ролей, должно соответствовать требованиям эргономики, определенные в соответствующих стандартах.

Технические средства системы, используемые при взаимодействии программного обеспечения системы с другими информационными системами, должны быть совместимы по интерфейсам с соответствующими техническими средствами этих информационных систем и используемых систем связи.

Любое из технических средств системы должно допускать замену его средством аналогичного функционального назначения без каких-либо конструктивных изменений или регулировки в остальных технических средствах системы (кроме случаев, специально оговоренных в технической документации).

Технические средства системы допускается использовать только в условиях, определенных в эксплуатационной документации на них. В случаях, когда необходимо их использование в среде, параметры которой превышают допустимые значения, установленные для этих технических средств, должны быть предусмотрены меры защиты отдельных технических средств от влияния внешних воздействий факторов.

В системе должно быть использовано телекоммуникационное оборудование, удовлетворяющее общим техническим требованиям и сертифицированное в установленном законодательством порядке.

В системе должны быть использованы технические средства, отвечающие требованиям соответствующих нормативно-технических документов (O`zDst и др.):

по устойчивости к внешним воздействующим факторам;

по параметрам питания;
по категории исполнения;

Защита технических средств системы от воздействия внешних электрических и магнитных полей, а также помех по цепям должна быть достаточной для эффективного выполнения техническими средствами своего назначения при функционировании системы.

В системе должны быть предусмотрены меры по защите внешней среды от промышленных радиопомех, излучаемых техническими средствами при работе, а также в момент включения и выключения.

Заключение

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев в своём послании в Олий Мажлис в 2020 году отметил что, в 2020 году мы должны совершить коренной поворот в развитии цифровой экономики. В первую очередь необходимо полностью цифровизировать сферы строительства, энергетики, сельского и водного хозяйства, транспорта, геологии, кадастра, здравоохранения, образования, архивное дело. Кроме того, будет создана система, при котором гражданам для оформления пенсии будет достаточно предъявление паспорта. Для этого, прежде всего требуется перевести работу государственных архивов на цифровые технологии.

Сейчас архивное хранение документов организации или любых других материалов удобнее осуществлять в электронном виде. Для этого создаются различные специализированные программные обеспечения информационных системы электронного архива. сокращение затрат на содержание помещений для хранения традиционных архивов бумажных документов, а также на обеспечение в них необходимых технических и климатических условий, требующихся для долговременного хранения документов без риска их порчи или безвозвратной потери.

Если бумажный документ может быть один раз создан и далее он хранится в неизменном, если пренебречь старением бумаги, виде в течение десятилетий, не нуждаясь в средствах отображения, то электронный документ без таких средств существовать не может.

Более формально задача долговременного хранения электронных документов звучит так: требуется обеспечить сохранность электронных документов, обеспечить их доступность в динамически меняющейся программно-аппаратной среде, причем в течение всего срока хранения должна обеспечиваться аутентичность (неизменность) документа.

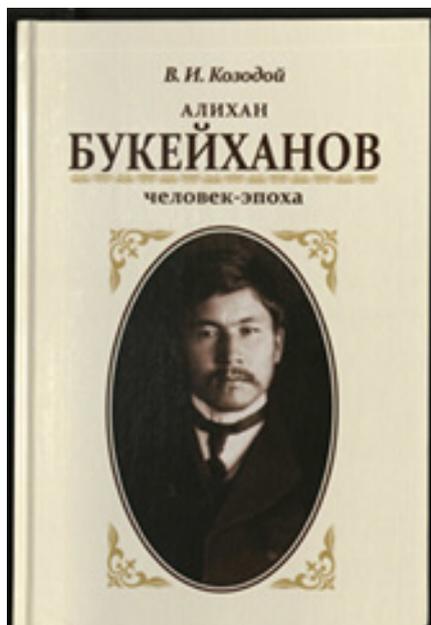
Основная задача архива – обеспечить сохранность данных. Создается картотека дел, которая хранит информацию о том, где находится документ, отслеживает, кто его запросил, на какой срок, и когда должен вернуть. В архиве должна быть предусмотрена возможность делать выборки файлов по указанным параметрам, например, по сроку хранения, чтобы вовремя избавляться документов, не требующих хранения.

Может быть, это выглядит... несколько парадоксальным, но один из главных барьеров в борьбе с коррупцией – это технологическая отсталость. Изменить положение дел не в последнюю очередь может развитие информационного общества, повышение качества и «прозрачности» оказываемых архивных услуг, некоторые из которых должны оказываться в электронном виде. Реформирование государственного управления, посредством внедрения системы электронного правительства, как части государственного управления, а также создание электронного архива в рамках функционирования системы электронного правительства – это один из составляющих элементов неизбежного формирования современного информационного общества и непереносимое условие вхождения в него.

Список литературы

1 Абдуллаев А.Х. Системы автоматизации обмена информации в архивной сфере в рамках электронного правительства. // *Фан ва технологиялар тараққиёти*//№7, 2020 й.// С.160-164. статья

- 2 Автоматизация архивного дела. — <https://www.atlas-soft.ru/articles/archival-work-automation> . электронный журнал
- 3 Автоматизированная система корпоративных информационно-ресурсных центров (KARMAТ-M). М.А. Рахматуллаев, КаримовУ.Ф. , А.Ш. Мухамадиев., Ж. Атажанов , М.П. Савочкин. Методическое пособие для пользователей автоматизированной системы информационно-ресурсных центров. Архивные информационные технологии. Электронный ресурс. <http://www.aitech.ru/blog>. электронный журнал
- 4 Архивное дело в странах Европы и США в конце XX-начале XXIв. А.А.Бакшаев. Учебное пособие ; Под ред. А. В. Черноухова; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2020 – 160 с.
- 5 Архивоведение. Курс лекций. Архивоведение как научная дисциплина. Институт парламентаризма и предпринимательства. Электронный ресурс. - https://studopedia.net/6_106622_ob-ekt-i-predmet-arhivovedeniya-ponyatiya.html электронный журнал
- 6 Архивное хранение документов - компактно, надежно, безопасно [Электронный ресурс]. URL: <http://www.e-arch.ru/stati/49-arkhivnoe-khranenie-dokumentov-kompaktno-nadezhno-bezopasno> электронный журнал
- 7 Архитектура электронного архива ETLAS [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.atlas-soft.ru/products/atlas-archive-architecture> электронный журнал
- 8 Ахмедов Б., Абдуллаев А., Турапова. Проблемы создания единого электронного каталога государственных архивов и некоторые пути их решения. – Тошкент-2017. – С. 14-17. труды конференции
- 9 Ахмедов Б.М. Общие тенденции развития архивного дела в Узбекистане. Электронный ресурс. - einfolib.uz/index.php/2020/09/21/tendensiya-razvit...spublik-i-uzbekistan электронный журнал

Ильясова Күлпаш Мырзамұратқызы

тарих ғылымдарының кандидаты,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
Ұлттық университетінің доценті
e-mail: kulpash_66@mail.ru

В.И. КОЗОДОЙ.
«АЛИХАН БУКЕЙХАНОВ: ЧЕЛОВЕК-ЭПОХА».
ПІКІР

2021 жылдың күзінде ресейлік тарихшы-ғалым В.И. Козодойдың «Алихан Букейханов: человек-эпоха» атты кітабы жарық көрді. Автордың ғылыми бағыттары Ресей мен Сібірдің қоғамдық-саяси өмірінің тарихы, Ресейдегі үздіксіз революциялар тарихы, шетелдердегі төңкерістердің ұйымдастырушылық-басқарушылық аспектілері, сондай-ақ ресейлік саяси және мемлекет қайраткері Александр Гучков (1862-1936) пен оның замандасы, Алаш қозғалысының саяси жетекшісі Әлихан Бөкейханның (1866-1937) өмірбаянын зерттеуге арналған. Бұл кітап Алматы қаласында басылған, 312 беттен тұрады. Көлемі ықшам, жинақы, атауы да сәтті шыққан. Содан болар, Әлихан Бөкейхан туралы жүйелі жазылған ғылыми-зерттеу жұмысы ретінде, аталған кітап біздің қоғамда үлкен қызығушылық тудырды. Тұсаукесері Қазақстанда өтті, сатылымға шығарылды. Бүгінге дейін әртүрлі деңгейде пікірлер жазылды. «Ештен кеш жақсы» демекші, біз де осы көштен қалмай, өз пікірімізді ортаға салуды жөн санадық.

Кітап Алаш қозғалысының идеологиялық негізін қалаушы Әлихан Бөкейханның жеке өмірі мен қоғамдық-саяси қызметін көрсетуге арналған, өмірбаяндық (биографиялық – К.М.) зерттеулерге басымдық берілген. 9-бөлімнен тұратын еңбектің «бісмилләсі» автордың Ә.Бөкейханның туған жылы мен «дұрыс» тегі туралы түсіндірме-жазбасынан басталады.

Ресейлік тарихшы В.И. Козодойдың кітабы ХХ ғасыр басындағы қазақ ұлт-азаттық қозғалысының көшбасшысы болған Әлихан Бөкейханның өмірбаянын арнайы қарастырған жалғыз немесе тұңғыш ғылыми еңбек емес. Автор өзі келтірген зерттеуші-ғалымдарымыз жеткілікті. Со-

лардың ішінде назарға көп ілінгені - әлихантанушы С. Аққұлының соңғы жылдары шығарған еңбектерін ерекше атауға болады. Ол Ә.Бөкейханның 150-жылдығына орай 2016 жылы қазақ тілінде «Әлихан Бөкейхан. Қазақ жерінің жоқшысы» (1-том), «Әлихан Бөкейхан. Аманат» (2-том) деп аталатын екі томдық, орыс тілінде де «Алихан Букейхан. Творец истории» (1-том) және «Алихан Букейхан. Завещание» (2-том) атты екі томдық монографиясын шығарды. Аталған монография 2017 жылы «Әлихан Бөкейхан. Қазақ жерінің жоқшысы» (2 том), «Alikhan Bukeikhan. The Unifier of Kazakh lands» (1 том), «Алихан Букейхан. Син Великого степу» (1 том) және «Алихан Букейхан. Собиратель казахских земель» (2 том) деген атаулармен қазақ, ағылшын, украин және орыс тілдерінде қайта басылды. Бұлар осы кезеңмен айналысатын кез келген зерттеуші-ғалымға дайын материал, толық игерілмей жатқаны да жасырын емес. Мәселеге осы тұрғыдан келгенде, автордың еңбегі құндылығын арттырады.

В.И. Козодой кітабының 1-бөлімінде Ә. Бөкейханның шыққан арғы тегі, отбасындағы құндылықтары, алғашқы білім ордалары, студенттік өмірі, орманшы-ғалым атануы, зерттеу экспедицияларына қатысуы және оған қосқан үлесі, дүниетанымдық болмысы мен көзқарасының қалыптасуы, негізгі кәсіби мамандығы жөніндегі түйткілді мәселелер көтерілген.

2-бөлімде еліміздің «провинциалды астанасы» - Омбыдағы өмірі, Г.Н. Потанинмен қарым-қатынасы, «сібірлік облыстықтармен» байланысы, Алаш идеясының пайда болуы мен іске асырылуы, Әлиханның махаббаты мен отбасы құндылықтары туралы сөз қозғалады.

3-бөлімде Әлиханның саяси ұстанымы, алғашқы айыптаулар мен түрмеге қамалуы, Ресей империясында шақырылған Мемлекеттік Думадағы орны, кадет партиясына кіруі, Орынборда шығып тұрған «Қазақ» газетінің төңірегіне топтасқан зиялылар, жалпы Қазақстан территориясының субъектілігінің ғылыми негізделуі жүйелі түрде баяндалады.

4-бөлімде 1917 жылғы ақпан революциясы мен қазан төңкерісі, монархиялық биліктің жойылуы, Бүкілресейлік Құрылтай жиналысына сайлау, «Алаш» партиясының құрылуы, қатар шақырылған жалпы қазақ съездері мен жалпысібірлік съездердің жұмыстары, большевиктерге қарсы күштердің пайда болуы, Алаш автономиясын жариялау мәселелері қамтылған.

5-бөлімде 1918-1920 жылдардағы ымыраластықты іздеуден текетіреске дейінгі оқиғалар, советтік биліктің «салтанатты шеруі», Ә.Бөкейханның заңсыздықтарға толы ахуалы, большевиктік бағытты ұстанған «Үш жүз» партиясы, алашордашылардың В. Ленинмен және И.Сталинмен арада жүргізілген келіссөз, кеңестік биліктің ұлтсаясатының мән-мағынасы, Алаш Орда мен Сібірдегі антибольшевиктік жасырын әрекеттер, большевиктік емес күштер мен большевиктердің жақындасу жолдары баяндалған.

6-бөлімде Ресейдегі азамат соғысы, ақтар пен қызылдардың соғысындағы күштердің орналасуы, Алаш Орда үкіметі мен Ә. Бөкейханның іс-қимылдарының басталуы, Ә. Бөкейханның «еуразияшылдығы», Алаш әскерін құрудағы Ә. Бөкейханның рөлі, Комуч, Уфа директориясы, жалпыресейлік биліктің Құрылтайы, келіссөздер мен Алаш Орданың жойылуы қарастырылған.

7-бөлімде 1920-1922 жылдардағы кеңестік билік тұсындағы Қазақстан, Қазақ АКСР-ның құрылуы, барон Унгерннің хаттары, Ә. Бөкейханның тұтқындалып, оған жасалған қысым туралы жазылған.

8-бөлімде Ә. Бөкейхан өмірінің 1922-1937 жылдардағы мәскеулік кезеңі, сол кезеңдегі орталықтағы жағдай, Ә.Бөкейханның идеологиялық майдандағы өмірі, тағы да тұтқындалуы туралы айтылады.

9-бөлімде Ә. Бөкейханның өлімінен кейінгі жағдай, оның тарих жадында сақталуы, Е.Бекмахановтың азаматтық ісі, ақырында «қылмыс құрамының болмауына байланысты» Әлиханның ақталуы ғылыми тұрғыдан негізделген.

Осы мазмұндағы кітап болашақта қайта басылатын болса, авторға қажет болуы мүмкін деген ниетпен, көтерілген негізгі мәселелерге қатысты ой-пікірлерімізді қысқаша беруге тырыстық.

Автор түсініктеме жазбасында Әлихан Бөкейханның өмірбаянындағы «ақтаңдақтар», яғни оның туған жылы мен тегінің дұрыс жазылуына қатысты тұжырымдарын жазған. Тіпті, оның «1870 жыл» деп аталатын кітаптың § 2-да бекіту үшін Әлихан туған жылы дүние жүзінде қандай ірі-ірі оқиғалардың болғанын тізіп өтеді (31-32 беттер). Бұл да елдің тарихи санасын қалыптастыру мен жетілдірудің тиімді бір жолы деп есептейміз.

Отандық ғылыми-көпшілік қауымға белгілі, Қазақстанда «Тарихи тұлғалар» сериясымен алғаш рет 1990-жылдардың ортасынан бастап тарихшы-ғалым М. Қойгелдиевтің құрастыруымен және алғысөзімен «Әлихан Бөкейханов. Шығармалары» (1994), филолог-ғалымдар Мүсілім Базарбаев пен Сұлтан Хан Аққұлының алғысөзімен және соңғысының құрастыруымен «Әлихан Бөкейхан. Таңдамалы - Избранное» (1995) жинақтары жарық көрді. Соңғысында Әлихан Бөкейханның туған жылына байланысты ресейлік тарихшы-ғалым В.И. Козодой жазған мәселелерге түсініктеме берілген (5-бет). Алайда осы кітапта көрсетілген туған жылына (1870) қарамастан, отандық ғылыми айналымда М. Қойгелдиевтің «Ә.Бөкейхан 1866 жылы өмірге келген» деген бастапқы нұсқасы болды (7-бет). Тіпті, бұл жылмен Ә. Бөкейханның туғанына 150 жыл толған мерейтойы ЮНЕСКО аясында атап өтілді (2016), Қазақстанда ғылыми-теориялық конференциялар ұйымдастырылды, бес жылдан кейін 155 жылдығы туралы ресми және бейресми ақпараттар да берілді (2021). Жалпы ерекше атап өтетін бір мәселе, «Әлихан Бөкейхан. Таңдамалы - Избранное» атты 1995 жылғы ең алғашқы жинақта Алаш көсемінің туған жылын «1870 жыл» деп көрсеткен жинақ құрастырушысы С. Аққұлы кешегі КСРО КГБ-сының заңды мұрагері РФ ФКҚ-ның (Федералдық қауіпсіздік қызметі. – К.И.) мұрағатынан Ә.Н. Бөкейханның өз қолымен толтырған тұтқын анкетасының көшірмесін алған соң, ол 1866 жылдың 5 наурызында туды деген қорытындыға келді. Себебі ол күн мен жылды тұтқын анкетасында Ә.Н. Бөкейханның өзі жазып көрсетті. Енді осының бәрін жоққа шығару – қаншалықты дұрыс деген сұрақ туындайды.

Мәскеу қаласындағы Дон қорымына жерленген Әлихан Бөкейханның басына қойылған құлпытаста да «Бөкейхан Әлихан Нұрмұхамедұлы 05.03.1866 - 27.09.1937» деп қашалған. Оқулықтарға да осы жыл енгізілді. Айтпағымыз, еліміздің тарихи жадын ояту мен жетілдіруде жас ұрпақты шатастырудың зияны болмаса, пайдасы жоқ.

Ресейлік тарихшы В.И. Козодой көтерген екінші мәселе – тегінің «дұрыс» жазылуына байланысты, біздің ойымызша бұл жерде ешқандай проблема жоқ. Себебі, кеңестік дерекнама мен тарихнамаға, жалпы кирилицаға негізделген архив құжаттары мен материалдарына сәйкес одақтас республикалардағы ірі тарихи тұлғалардың тегі, барлығы дерлік «-ов; -ев»-пен транскрипцияланған, бұдан ол заманда да, қазір де толық арыла қоймадық. Алайда тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында Қазақстан азаматтарының ішінде патриоттар болды, олар жеке төлқұжатын рәсімдеген кезде өз тегіндегі «-ов; -ев»-терді алып тастады. Сөйтіп, олар басқа елге тәуелді емес, еркін, дұрыс шешім қабылдай алды. Сол сияқты ғылыми ортада да ғалымдар тұлғатану бағытындағы зерттеулерінде, жалаң ақпараттарға емес, архив құжаттарында сирек кездесетін мәліметтерге сүйене отырып, олардың тегін «-ов», «-ев»-сіз жазды. Мысалы, Алаш қозғалысының көрнекті жетекшісі Әлихан Бөкейхан болып кетті (1995). Дәл осы жылы Президенттің тапсырысымен Президент жанындағы мемлекеттік саясат жөніндегі Ұлттық кеңестің «Қазақстанда тарихи сананы қалыптастыру тұжырымдамасы» қабылданды. Сондықтан бұл заңды құбылыс, тәуелсіз елдің тәуелсіз ғалымдарының тұжырымы, бүгінгі күн тұрғысынан жаңаша пайымдауы.

Келесі тарауларда автор Ә. Бөкейханның арғы тегі Шыңғыс ханнан тарайтынын алға тартып, жаңғыртып отырады. Мысалы, «потомок Чингизхана», «Султан Букейхан», «Султан Алихан», «Букей-Хан», «Али-Хан» (52,57 беттер) деп ерекше атап көрсетеді. Осы ретте Әлихан Бөкейханның «хан баласында қазақтың хақысы бар еді, тірі болсам, қазаққа қызмет қылмай қоймаймын» деген қанатты сөзін ескерген дұрыс. Ал, оның шыққан тегіне қатысты «Шыңғыс ханның жиырма екінші ұрпағы» дегенге басымдық, тек алғашқы өмірбаяндық бөлімде (28-30 беттер) берілсе жеткілікті деп ойлаймыз. Себебі әлемдік тәжірибе көрсеткендей, интеллектісі жоғары білімді адамдар қоғамдық-саяси күресте рулық-туыстық жағынан емес, дүниетанымы мен көзқарас деңгейі жағынан топтасады.

«Алаш» қозғалысын қалыптастырып, оған жетекшілік еткен ұлт көшбасшысы Әлихан Бөкейханның Қарқаралыдан басталған өмір жолының бірнеше кезеңі болды. Бұл туралы әлихантанушы С. Аққұлының зерттеулерінде 1895-1908 жылдарға дейінгісі «Омбы кезеңі», 1909-1917 жылдар аралығын қамтыған «Самар кезеңі», 1917-1922 жылдар аралығындағы «Алаш Орда кезеңі», 1922-1937 жылдар аралығын қамтитын «Мәскеу кезеңі» туралы айтылған. Осылардың ішінде В.И. Козодой бастапқы «Омбы кезеңіне» айрықша тоқталады. Оның бір факторы, Омбы қаласы 1868 жылдан 1919 жылға дейінгі аралықта алдымен Дала генерал-губернаторлығының, кейіннен Ақмола облысының әкімшілік орталығы болғаны, екіншісі бұл аймақ автордың зерттеу объектісі болып отыр. Өкініштісі, кітапта Омбы қаласын Ақмола облысының орталығы деп мақтанатын отандық тарихшыларға, автор «Омбы – өлкелік (шеткергі - К.М.) астана» деп мәртебесін төмендетіп көрсетеді. Шын мәнісінде Ресейдегі 1905-1907 және 1917 жылдарғы төңкерістер кезінде Дала және Сібір аймақтарының «бетке ұстар қаймақтарын» автономия идеясы біріктірген бұл орталықтың мәртебесі, басқа аймақтармен салыстырғанда әлдеқайда жоғары болғанын мойындауымыз керек. Осы ретте айта кетейік, Романовтар династиясының монархиялық билігі жойылғаннан кейін Ресей империясында автономияға ұмтылған халықтар көп еді. Олардың қатарында түркі тілдес татар, башқұрт, түркістандықтар, кавказдықтар ғана емес, славян тілді сібірліктер, украиндар мен белорустар да болды.

Келесі Әлихан Бөкейхан өмірінің үшінші «Самар кезеңінде» Самара қаласында тұрады, саяси эмиграцияда жүріп, Петербор, Орынбор, Мәскеу, Минск, Киев қалаларында болған, жұмбаққа толы бұл кезеңде Ә. Бөкейхан масондық қызметімен де ерекшеленді. Кеңестік билік салтанат құрған жылдарымен тұстап-тұс келетін бесінші, яғни ғұмырының ақтық мәскеулік кезеңінде Ә.Бөкейхан алашордашыларға рақымшылық жасалуына қарамастан, тағы да үш дүркін (1920, 1922, 1926 жж.) тұтқындалады. Соған қарамастан Ә.Бөкейхан, екінші рет 1906 жылғы Тұзқалада ұсталған кездегі «керегі мен болсам, мен қашпаймын» деген сөзін қайталағандай болып, кеңес өкіметінің өзін күштеп Мәскеуде ұстауына да көнеді. 1925 жылдан ақырғы рет тұтқындалған 1937 жылдың шілдесіне дейін НКВД-ның қатаң бақылауына алынады.

Автор әлихантанушы-ғалым С.Аққұлының Ә.Бөкейхан мұрасына арналған көптомдық еңбегін ұтымды пайдалана отырып, кейбір томында кездесетін архив құжаттарына негізделмеген ауызша деректерін («oral history» немесе «айтылған тарих») сынға алады. Бұл әрине, автордың кәсіби тарихшы ретіндегі методологиялық ұстанымы. Алайда, мәселенің екінші жағын да ескерген жөн, яғни «айтылған тарих» та зерттеуші үшін назардан тыс қалмауы керек. Әрине, бұл жерде кітапта дұрыс айтылғандай «ауызша» мәліметтердің авторы және оның жазылған уақыты да, зерттеушілер үшін өте маңызды.

Тағы бір айта кетерлігі, С.Аққұлы отыз жыл бойы жинақтап, топтастырған Әлихан Бөкейханның таңдамалы шығармаларында көрсетілген ресейлік «Степной край», «Иртыш», «Семипалатинский листок», «Известия Западно-Сибирского отдела ИРГО», «Сибирские вопросы» және ұлттық «Қазақ», «Сарыарқа», «Бірлік туы», «Ақ жол», «Еңбекші қазақ» сияқты

басылымдарда көп кездесетін Әлихан Бөкейханның «Қыр баласы», «Түрік баласы», «Қ.Б.», «Сын степей», «Ал.-Кочевник», «Статистик», «Старый Степняк» деген 40-қа жуық бүркеншік есім және солай жазылған мақалалары туралы мәліметтер көп емес. Тек отандық ғалымдардың революцияға дейін Омбыда шығып тұрған «Ақмолинские областные ведомости» газетінде екі тілде жарияланған 18 материалы туралы мәліметтерге сілтеме жасалған (45 бет). Автор Әлихан Бөкейхан туралы отандық және ресейлік ғалымдардың екі тілде жазылған еңбектерін барынша қамтуға тырысқан. Мысалы С. Аққұлының жоғарыда айтылған 4 тілдегі монографиясы мен Ә.Бөкейханның 15 томдық шығармаларынан бөлек М.Х. Асылбеков, Ә.Т. Сеитов (Алихан Букейхан – общественно-политический деятель и ученый. Алматы, 2003); Д.А. Аманжолова («Казахский автономизм и Россия». - М., 1994; «На изломе. Алаш в этнополитической истории Казахстана». - Алматы, 2009), М. Қойгелдиев («Алаш қозғалысы». - Алматы, 1995), Т. Жұртбай («Движение Алаш. Сборник материалов судебных процессов над алашевцами». В 3-х томах. - Алматы, 2016), Б. Абдығалиұлы («Войско Алаш. Казахские части в составе Белой Армии (1918-1920)»). - Астана, 2017) зерттеулері негізге алынған. Бұл қуантарлық жәйт, Алаш қозғалысы мен оның жетекшісі Әлихан Бөкейхан туралы тәуелсіздік жылдарында жарияланған отандық ғалымдардың әртүрлі жанрдағы зерттеулері ресейлік тарихнамаға енгізілді. Алайда, байқалғаны автор ресейлік тарихшы, сондықтан көбіне орысша басылымдардағы фактілер мен қорытындылар алға тартылған.

Кітапта Әлихан Бөкейханның қоғамдық-саяси және ғылыми-ағартушылық қызметі және оның сібірліктермен қарым-қатынасына байланысты Қазақстанда тарихшы Қ. Құдайбергеновтың Томск облыстық мемлекеттік архивінің (ГАТО) материалдарына негізделген «Эпистолярные источники по истории движения «Алаш» құжаттар жинағы. (Астана, 2018-2019) қолданыс аясына енген.

Ресейлік зерттеушілердің мәліметтеріне қарағанда, 1917 жылы Ресейде 70 саяси партия әрекет еткен, соның ішінде 36 партияның жастар ұйымдары болған. 1917-1920 жылдардағы жастар ұйымдары коммунистік емес саяси және қоғамдық бірлестіктерді құрады. Большевиктерге қарсы бұл ұйымдарда меньшевиктер, эсерлер, анархистер белсенділік көрсетті. Олардың саяси белсенділігінің деңгейі әртүрлі болды. Солардың қатарында «Алаш» партиясы 1917 жылдың 9-17 қазанда Томск қаласында өткен Бірінші Жалпысібір съезіне қатысқан партиялар тізіміне енген «Социалистер революционерлер», «Социал демократтар меньшевиктер», «Социал демократтар большевиктер», «Халықтық социалистер», «Халық еріктілері», «Сионистер», «Облыстықтар автономистер», «Социалистер федералистер» партиясымен қатар ««Алаш/қырғыз социалистері» деген атаумен берілген (53-бет). Ал «Алаш» партиясы атынан Бірінші жалпысібір съезіне қатысқан Ережеп Итбайұлы, Асылбек Сейітұлы, Есенғали Тұрмұхамедұлы, Сағындық Досжанұлы, Әлихан Бөкейхан, Әлімхан Ермекеұлы, Халел Ғаббасұлы, Райымжан Мәрсекеұлы, Әлжан Айтіленұлы, Сағадат Жылкелдіұлы сынды қазақ депутаттарының жалпы саны (барлығы - 10 адам) көрсетілген.

Автор Әлихан Бөкейханның дүниетанымы мен қайраткерлік болмысы арқылы тұтас бір тарихи дәуірдің шындығын жеткізеді. Кітаптың ғылыми жаңалықтары да жоқ емес. Айталық, автор Ә.Бөкейханның Санкт-Петербург университетінің заң факультетін экстерн түрінде бітіргені туралы мәліметтерді жоққа шығарады (61-63 беттер).

Сонымен қатар оның қоғамдық, партиялық, ғылыми және ағартушылық қызметінің ауқымы кеңейтіліп, оның банк саласындағы қызметі зерттелген (117-125 беттер). Сол уақытта, нақтылап айтсақ 1913 жылы Ә.Бөкейхан Орынборда шыға бастаған «Қазақ» газетінің редакторы, үзеңгілес серіктесі Ахмет Байтұрсынұлын банк жұмысына қызметке тартып, оған қаржылық жағынан қолдау көрсеткен (130 бет). Осы ретте қоса кетейік, соңғы зерттеулер бойынша «Қа-

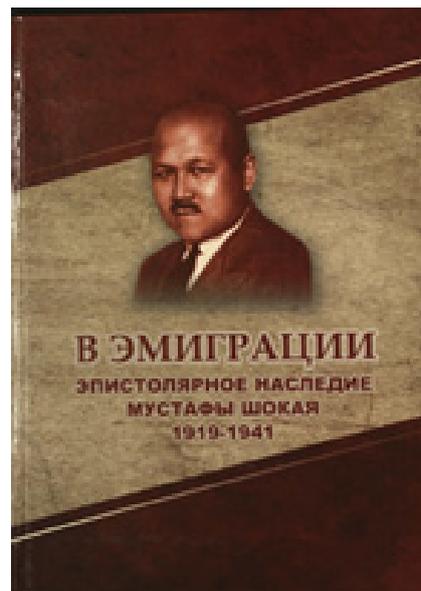
зақ» газетінің 265 емес (130-бет) , 266 саны шыққан. С.Аққұлының мәліметінше, ондағы Ә.Бөкейханның 200-ден астам мақаласы «Ғ.Б», «Ғали хан», «Қыр баласы», «Қ.Б.», «Түрік баласы», «Арысұлы» деген бүркеншік есімдермен жарияланған.

Автор Әлихан Бөкейхан туралы бүгінге дейін баспадан шыққан ғылыми еңбектер мен жинақтарды ұтымды пайдаланған. Ресей архивтеріндегі Әлихан Бөкейханға қатысты беймәлім архив қорларын ашқан, ресейлік авторлардың соңғы зерттеулерін ғылыми айналымға енгізі отырып, салыстырмалы ғылыми талдаулар жасаған. Кітапта жалпы автономистер тарихының «ақтаңдақ» беттері ашылған. Сібірлік автономистердің Алаш қозғалысындағы орны мен рөлін, жалпы алашордашылар мен сібірлік облыстықтардың өзара қарым-қатынастарын, Әлихан Бөкейхан өмірінің патшалық, алаштық, кеңестік кезеңдерін, әсіресе «А. Букейханов. Жизнь после смерти» деп аталатын 9-бөлімдегі ақталу процесін айғақтайтын кезеңін объективті тұрғыдан көрсетілген. Тарихшы ретінде қосарым, Әлихан Бөкейхан өмірінің соңғы, яғни алтыншы кезеңін оның «қайта тірілу» немесе «мәңгілік кезеңі» десек артық болмас еді.

Махат Данагүл

тарих ғылымдарының докторы,
«Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ» Ке АҚ
«Отырар кітапханасы» ғылыми
орталығының басшысы

ХАТҚА ТҮСІП ҚАТТАЛҒАН ТАРИХ

В эмиграции: Эпистолярное наследие Мустафы Шокая. 1919-1941 /Ред. Г.К. Кокебаева; составители: Г.Т. Исахан, Г.К. Кокебаева, С.К. Шилдебай. – Алматы: Полиграфия сервис и К°, 2021. – 488 с.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты ғылыми кеңесі баспаға ұсынған «В эмиграции: Эпистолярное наследие Мустафы Шокая. 1919-1941» атты ғылыми басылым отандық ғалымдар Г.К. Кокебаева (құрастырушы әрі басылым редакторы), Г.Т. Исахан, С.К. Шилдебайдың тиянақты еңбегінің нәтижесі. Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрлігінің № АР08855857 ғылыми жобасы аясында дайындалған, отыз баспа табақтан тұратын көлемді еңбекте ХХ ғасыр басында эмиграцияда болған ұлт зиялысы М. Шоқайдың Польша, Ресей және т.б. елдердің архивтерінен алынған 1919 -1941 жылдар аралығындағы 261 хаты, кейбір хаттардың факсимилиесі, есімдер, мерзімді басылымдар және географиялық көрсеткіштері ұсынылған.

Кітаптың редакторы әрі М. Шоқайдың Еуропа архивтеріндегі хаттарын зерттеп, ғылыми айналымға қосқан қазақтың танымал ғалым қызы, тарих ғылымдарының докторы Г.К. Кокебаева, М. Шоқайдың эмиграцияда жүріп жазысқан хаттарын Ресей архивтерінен тауып, басылымға ұсынған С.К. Шилдебай, ал, кітаптың құрастырушы авторларының бірі – М. Шоқай хаттарын зерттеуші ретінде жақсы таныс шығыстанушы әрі архив маманы Ғ.Т. Исахан.

«В эмиграции: Эпистолярное наследие Мустафы Шокая. 1919-1941» деп аталған эпистолярлар жинағына ХХ ғасырдың басындағы түрік әлемі, халықаралық қатынас, эмигранттар өмірінен дерек беретін эпистолярлық мұралар енген. Олардың адресанттары негізінен сол кезеңнің

танымал тұлғалары: саяси қайраткер Вадим Афанасьевич Чайкин, 1919-1920 жылдары Ресейдің солтүстігіндегі ақтар қозғалысының жетекшісі, генерал-лейтенант Миллер Евгений-Людвиг Карлович, осетин жазушы-журналисі Цалыкаты (Цаликов) Ахмед (Ахмед-бек) Тембулатович, Ресейдің мемлекет және қоғам қайраткері (азербайжан) заңгер-журналист, қоғам қайраткері Алимардан Топчибашев, грузин революционері Ной Виссарионович Рамишвили, Прометей ұйымынан Владзимеж Дабровский, меньшевик, заңгер әрі әдебиетші Гумер Хабибрахманұлы Терегулов және басқа да азаматтар. Қолымыздағы кітаптағы хаттарда түрік тарихы мен руханиятында үлкен орын алған Ахмет Байтұрсынов, Нәзір Төреқұлов, Абдурашидхонов Мунаввар-қары, Абуков Магомед Локманович, Аварский Ахмед Хан, Ахмед-Заки Валиди, Жаханша Досмұхамедов, Тұрар Рысқұлов, Мұхамеджан Тынышпаев, Қоңырқожа Ходжиков т.б. түркі зиялыларының есімдері де аталады. Сондай-ақ, Мұстафа Шоқайдың «Последние новости», «Дни», «Прометей», «Возрождение» редакцияларына жолдаған хаттары да енген.

Эмигранттардың саяси күрес туралы ой-пікірлері «Дни», «Последние новости», «Борьба», «Вольный горец» және басқа да эмиграциялық басылымдарда жарияланып тұрды. Мәселен, азаттық пен тәуелсіздік туын көтеруді өз мойнына міндет етіп алған «Жас Түркістан» журналы беттерінде төңкерістің тарихи тәжірибесі және ұлт зиялыларының большевиктермен саяси күрестегі жеңілісінің себептері пайымдалды. «Жас Түркістан» («Яш Түркістан») журналының 1930 жылғы №14 санында бұрынғы Ресей уақытша Үкіметінің бастығы Александр Федорович Керенскийдің «Тактика өзгерту» («Перемена тактики») және П.Н. Милюковтың «Кеңестер Ресейіндегі фактілер мен перспективалар» («Факты и перспективы в СССР») деген тақырыптарда жасаған дәрістеріне талдау жасалып, саяси күрес тәсілдерінен: «басында – бағдарлама, қолында – жұмыс» формуласын, «адамдарды теориялық қателіктеріне қарап емес, тіл алғыштығына қарап таңдау», «біздің ұлт азаттығымыздың жауы болып саналатын елдің қалжырап, әлсіреуін тілейміз және соған сүйенеміз» (Шоқай М. Таңдамалы шығармалар: Үш томдық. 1-том. – Алматы: «Қайнар» баспасы. - 2007. – 352 бет. – Б. 127129) деген А. Керенский пікірлерін ұлттық күресімізде кәдеге жарайды деп санаған. Журнал қоғамда орнығып келе жатқан тоталитарлық жүйе көсемі И.Сталин тарапынан идеологиялық сынға ұшырап, Мұстафа Шоқай есімі «опасыз», «сатқын», «пантюрист» және «панисламист» ретінде сипатталды. М.Шоқай өзінің 1928 жылдың 23 қарашасында В.Дабровскийке жазған хатында «мен өз пікірін ашық айтушылар жағындамын» (Эпистолярное наследие Мустафы Шокая. 1919-1941 /Ред. Г.К. Кокебаева; составители: Г.Т. Исахан, Г.К. Кокебаева, С.К. Шилдебай. – Алматы: Полиграфия сервис и К°, 2021. – 488 с. – С. 56) деп атап көрсеткеніндей, кеңестік мерзімді басылымдардан дәйектер келтіре отырып, кеңестік ұлттық саясатты аяусыз сынға алды. Барлық түркі халықтарын большевиктік қызыл отарлауға қарсы азаттық күреске шақырды.

М.Шоқайдың кеңес басшыларын қатты қауіптендірген, кеңестік ұлттық саясатты талдаған еңбектері батыс тарихнамасында аса маңызды туынды деп бағаланған. 1928 жылы Парижде француз тілінде жарық көрген Шоқайдың кітабы Кеңес өкіметінің Орта Азиядағы іс-әрекетін, оның саясатының отаршылдық сипатын айыптаған Еуропада басылған тұңғыш еңбектердің бірі саналды. М. Шоқайдың замандастарына, газет редакцияларына, эмиграцияда жүрген түркістандықтарға т.б. хаттарында да оның күрескерлігі мен түркі бірлігі жолындағы ұстанымы анық аңғарылады.

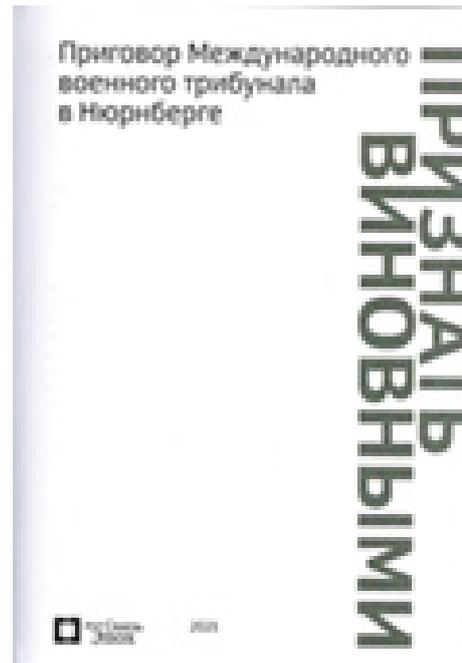
«В эмиграции: Эпистолярное наследие Мустафы Шокая. 1919-1941» жинағына енген хаттар – Кеңестік Ресейде және ұлттық аймақтарда болып жатқан саяси, әлеуметтік, экономикалық жағдайлардан шетелдегі қазақ, орыс және т.б. эмигранттар хабар алып, ол туралы пікір білдіріп отырғанын аңғартады. Мұстафа Шоқай халықаралық жағдайға ерекше назар аударып, түркі тектес халықтардың тағдырына қатысты оқиғаларға, алып империялардың отарындағы

түркі халықтарының ұлт азаттық күресіне алаңдаушылықпен қарап өз пікірін, көзқарасын білдіріп отырған. Азаттық жолындағы күрескер тұлға, кеңестанудың негізін қалаушылардың бірі – Мұстафа Шоқай көне түрік дәуірінен бастау алып орта ғасырларда Махмұт Қашқари, Жүсіп Баласағұн еңбектеріне арқау болған түркілік мұратты жалғастырды. Ол «Жас Түркістан» журналының 1931 жылғы №16 санында: «Біздің мұратымыз – бөлінбейтін біртұтас Түркістан. Біз келешекте Түркістанымызды бөлінбес біртұтас ұлттық мемлекет түрінде көргіміз келеді» – деп жазды.

Байқап отырғанымыздай, XX ғасырда қазақ халқы өміріне қатынас құралы ғана емес, мәдениет үлгісі ретінде де ене бастаған хаттар, бүгінгі күні қоғам мен адамдар өмірін тереңірек танып-білуде маңызды тарихи дерекке айналып отыр. «В эмиграции: Эпистолярное наследие Мустафы Шокая. 1919-1941» жинағы – шоқайтану ғылымын тереңдетіп, кеңестік кезеңдегі саяси ағымдарды, идеологиялық мәселелерді, қоғамдық-саяси ахуалға қатысты зерттеулерді маңызды деректермен толықтырып, кеңестік кезеңнің ғана емес, түркі халықтары тарихының ақтаңдақ мәселелерін ашып, тың тұжырымдар жасауға қажетті құнды еңбек.

М. Шоқайдың отандастарына, түрік эмиграциясы өкілдеріне, өмірлік жары Мария Шоқайға, газет-журнал басылымдары редакциясына және М. Шоқайдың өзіне жазылған хаттар – антропологиялық, әлеуметтік, лингвистикалық және т.б. зерттеулер үшін де қажет, маңызды тарихи мұра.

НЮРНБЕРГТЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ӘСКЕРИ ТРИБУНАЛДЫҢ ҮКІМІ ЖАРИЯЛАНДЫ

Федералды архив агенттігі, Ресей Федерациясының мемлекеттік архиві және Ресей Ғылым академиясының Мемлекет және құқық Институты алғаш рет орыс тілінде қалың оқырмандарға тарихи маңыздылығы мен көлемі жағынан құнды екі құжаттың толық ресми мәтіндерін ұсынады: Нюрнбергтегі халықаралық әскери трибуналдың үкімі және КСРО трибуналының мүшесі, әділет генерал-майоры И.Т. Никитченконың ерекше пікірі.

1946 жылдың қазан айында тарихтағы басты сот трибуналы жұмысын аяқтап, негізгі нацистік қылмыскерлерге үкім шығарды. Үкім алғаш рет халықаралық адамзатқа қарсы қылмыстар тұжырымдамасын бекітті. Барлық тараптар халықаралық әскери трибуналдың қатысушылары ретінде түпнұсқа мәртебесі бар барлық материалдар көшірмелерінің толық пакетін алды, ал Ресейге тиеселі құжаттар жиынтығы Ресей Федерациясының мемлекеттік архивіне (РФ МА) сақтауға түсті.

Кітапта КСРО трибуналының мүшесі, әділет генерал-майоры И.Т. Никитченконың соттаушылар Я. Шахтаға, фон Ф. Папенге, Г. Фричеге, Р. Гесске, Үкімет кабинетіне және Германия Қарулы Күштерінің Жоғары қолбасшылығына қатысты Трибунал үкімі бойынша ерекше пікірі де жарияланады.

<https://rusarchives.ru/federal/garf/24-01-2022-opublikovan-prigovor-mezhdunarodnogo-voennogo-tribunala-v-nyurnberge>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТАЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК АРХИВИ
1921-1923 ЖЫЛДАРДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ
ҚҰЖАТТАР ЖИНАҒЫН ЖАРЫҚҚА ШЫҒАРДЫ

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Архив істері және құжаттаманы басқару комитетінің «Орталық мемлекеттік архив» РММ-і өткен жылдың соңына дейін «Қазақстандағы ашаршылық. Голод в Казахстане. 1921-1923. Сборник документов и материалов» атты 2 томдық құжаттар мен материалдар жинағын даярлаған еді.

Халқымыз басынан кешірген аса ауыр нәубеттер бірінен соң бірі жалғасты. Соның бірі – 1921-1923 жылдардағы ашаршылық еді. Бұл ашаршылық – тек Қазақстанның 5 губерниясы мен 1 уезін ғана емес, кеңестік Ресей Федерациясының 30-дан астам губерниясын қамтыды. Әсіресе, Ресейдің Самара, Саратов, Поволжье, Оңтүстік Украина, Қырым, Башқұртстан, Приуралье және Батыс Сібір аймақтары ашаршылықтан қатты зардап шекті. Ашаршылық жайлаған осы 35 губернияны мекендеген 90 миллион халықтың 33 миллионы (ресми мәліметтерде 22 558 550 адам) аштықтың ауыр зардабын тартса, оның 5 миллионнан астамы алапат аштықтың құрбаны болды. Бірақ, бүгінгі таңға дейін 1921-1923 жылдардағы ашаршылық пен оның салдарынан

өрши түскен жұқпалы аурулар және індеттерден қайтыс болған адамдардың санын нақты анықтаған бірде-бір зерттеу жұмысы жоқ.

Ашаршылық шырқау шегіне жеткен 1922 жылдың қыс-көктем айларында 3 млн-ға жуық адам аштық құрсауында қалды. 1 млн-ға тарта бала қараусыз қалды.

Бүгін қолыңызға ұстап отырған 2 томдық құжаттар мен материалдар жинағы – тікелей осы тарихи әділеттілікті қалыпқа келтіруге бағытталған. 2021 жылдың соңында даяр болғанымен, қаржы жоқтығына байланысты біраз уақыт баспада жатып қалған кітабымыз қазақтың біртуар азаматы, мәшһүр меценат Ғани Смаханұлы деген бауырымыздың қолдауымен жарыққа шықты.

Сәбит Шілдебайдың facebook парақшасынан
ҚР Орталық Мемлекеттік архиві директоры
<https://www.facebook.com/cgark.kz>

АРХИВТІК АУДИОВИЗУАЛДЫ ҚҰЖАТТАР ЖИНАҒЫНЫҢ ТҰСАУКЕСЕРІ ӨТТІ

---

14 желтоқсан күні Орталық мемлекеттік кино-фото құжаттар мен дыбыс жазбалар архивінде Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Архивтік аудиовизуалды құжаттар жинақтары жарияланымдарының мәдени және ғылыми маңызы» дөңгелек үстелі өтті.

Іс-шара барысында архив басып шығарған «Қазақтелефильм» киностудиясының 1963-1994 жылдар аралығын қамтитын деректі фильмдердің аннотацияланған каталогы және «Жеке тектік қорлардан алынған фотоқұжаттардың жолсілтемесі» таныстырылады.

Қазақ және орыс тілдерінде жасалған кинокаталогқа студия түсірген мыңға жуық хроникалды-деректі фильмдер, концерттік бағдарламалардың кинотаспалары, басқа да сирек кездесетін хроникалық киноқұжаттар енгізілген.

Дөңгелек үстел барысында ОМ КФҚДЖ А директоры Ж. Омаров, басылым авторы, архивтің бас сарапшысы Л. Ақтаева, Президент архиві директорының орынбасары К. Әлімғазин, тарих ғылымдарының докторы М. Әбусейітова, ақын және кинорежиссер Б. Қайырбеков, тележурналист Н. Шаяхметов, «Қазақтелефильм» ардагері, кинорежиссер Қ. Омаров және т. б. сөз сөйледі. Олар архив қызметкерлерінің еңбегін атап өтіп, анықтамалық басылымдардың ғылыми және мәдени-тарихи маңыздылығына тоқталды. Қонақтар назарына ел Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған шағын бейнеролик көрсетіліп, архив фойесінде аудиовизуалды құжаттар қойылған көрме ұсынылды.

<http://www.kfdz.kz/Content.php?id=182&stat=ajax&set=News>

НАЗАРБАЕВ ЗИЯТКЕРЛІК МЕКТЕПТЕРІНІҢ АРХИВАРИУСТАРЫНА
СЕРТИФИКАТТАР ТАБЫС ЕТІЛДІ

2022 жылдың 26 наурызында Қазақстан Республикасы Ұлттық архивінің жанынан құрылған Мемлекеттік және ведомстволық архив қызметкерлерінің біліктілігін арттыру орталығында «Мекемеде құжаттармен жұмысты және архив жұмысын ұйымдастыру» тақырыбы бойынша үш күндік оқу курсын тәмамдаған түлектерге сертификат табыстау рәсімі болып өтті.

Іс-шараға ҚР Мәдениет және спорт министрлігі Архив істері және құжаттаманы басқару комитетінің төрағасы Қуат Бораш пен ҚР Ұлттық архивінің директоры Сағила Нұрланова қатысып, курстан өткен архившілерге сертификаттарын табыс етті.

Оқу курсында архив ісі саласындағы нормативтік-құқықтық актілер, ұйымның істер номенклатурасын жасау, құрастыру және жүргізу әдістемесі, құжаттаманың құндылығына сараптама жүргізу (құжаттарды ғылыми-техникалық өңдеу, практика), архивтегі заманауи ақпараттық технологиялар сияқты бірқатар тақырыптар бойынша білікті мамандар дәріс оқып, біліктілікті арттыру дәрістерінде алынған материалды бекіту мақсатында іскерлік ойындар ұйымдастырылды, сонымен қатар архив ісінің негізгі бағыттары бойынша бейнефильм көрсетілді.

Оқу курсына еліміздің түкпір-түкпіріндегі, атап айтар болсақ, Нұр-Сұлтан, Алматы, Ақтау, Қарағанды, Көкшетау, Қостанай, Қызылорда, Кереку, Қызылжар, Семей, Талдықорған, Тараз, Өскемен, Шымкент, Түркістан, Арытау, Орал, Ақтөбе қалаларындағы Назарбаев зияткерлік мектептерінің іс жүргізу мамандары мен архивариустары қатысты.

Тәлімгерлердің айтуы бойынша мұндай оқу курстары түрлі мекемелердегі архивариустарға ауадай қажет. Себебі осы үш күндік семинар барысында олар өздерінің күнделікті жұмысына қажетті барлық ақпараттарды алып, іс жүргізудің қыр-сырын меңгеріп шығады.

<https://www.ulttykarhiv.kz/12961/>

КӨРНЕКТІ ҚОҒАМ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРІ СЕЙІТҚАЛИ МЕҢДЕШЕВТІҢ 140 ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫ АЯСЫНДА «СЕЙІТҚАЛИ МЕҢДЕШЕВ. ҚҰЖАТТАРЫ МЕН МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ» АТТЫ КІТАП ТҰСАУКЕСЕРІ ӨТТІ

2022 жылдың 29 наурызында сағат 11:00-де ҚР БЖҒМ Ғылым комитетінің Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты мен «Ғылым Ордасы», ҚР Мәдениет және спорт министрлігі Архив істері және құжаттаманы басқару комитетінің «Орталық мемлекеттік архив» РММ бірлесе отырып көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, автономиялы Қазақ Республикасы Орталық Атқару Комитетінің тұңғыш төрағасы, Кеңес дәуіріндегі қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуы мен дамуына үлкен үлес қосқан бірегей тұлға, қазақ жерінің тұтастығын қалпына келтіру жолында және кеңестік билік органдарын жергіліктендіру жолында, 1921-1922 жылдардағы аштыққа қарсы күресті ұйымдастыруға, қазақ ағарту және ғылым салаларының негізін қалауға ерен еңбек сіңірген қайраткер Сейітқали Меңдешевтің 140 жылдық мерейтойын атап өту аясында «Сейітқали Меңдешев. Құжаттары мен материалдар жинағы» атты кітаптың тұсаукесерін офлайн және онлайн аралас түрінде өткізді.

Іс-шараның мақсаты – көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Сейітқали Меңдешевтің тарихи тұлғасы, оның қазақ халқына сіңірген қызметі арқылы тарихтың ақтаңдақ беттерін ашу, отандық тарихи тұлғатану ғылымына үлес қосу, өскелең ұрпақты отансүйгіштік пен адамгершілікке тәрбиелеу, Алаш қайраткерлерін еске алып, олардың мұрасын жастарымызға және бүкіл әлемге паш ету болып табылады.

Жинаққа Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының архивтерінен анықталған С. Меңдешевтің құжаттары мен сөйлеген сөздері, мерзімді басылым беттерінде жарық көрген мақалалары тұңғыш рет жиналып енгізілген.

<https://www.facebook.com/cgark.kz>

Құрметті әріптестер!

Нұр-Сұлтан қаласының мемлекеттік архиві Қазақстан тарихшыларының Ұлттық конгресімен бірге «Арhiv habarşysy» ғылыми-көпшілік, ақпараттық- әдістемелік журналын 2021 жылдан бастап тоқсан сайын шығарады.

Журналда тарих методологиясы, тарихнама және деректану, архив ісінің тарихы мен тәжірибесі, іс жүргізу, өлкетану, тұлғатану мәселелері бойынша ғылыми мақалалар, архив деректері, сонымен қатар, танымдық, ағартушылық, ақпараттық бағыттағы шолулар, мақалалар мен пікірлер жарияланады.

Редакция қолжазбалаларды электронды форматта қабылдайды. Иллюстрациялар (суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар және т.б.) мәтінге жазылған жеріне қойылады. Мақала мәтіні ХҒТАР-нан басталуы керек (Халықаралық ғылыми-техникалық ақпарат рубрикаторы мына сілтеме арқылы анықталады <http://grnti.ru/>)

Автор/авторлар туралы ақпарат (*әр жолы жаңа жолдан*):

- Автордың/авторлардың аты, әкесінің аты, тегі
- Ұйым атауы, қаласы, елі
- E-mail

Мақаланың тақырыбы 10 сөзден аспауы керек:

- қалың қаріп
- бас әріптермен, ортасынан

Аннотация (200-300 сөз). Аннотация мәтінінде абзац, дәйексөздер, аббревиатура болмауы керек. Аннотацияда көлемді формула, мақала тақырыбын қайталау, жұмыс мәтіні мен әдебиеттер тізіміне сілтеме болмауы тиіс. Мақаланың ерекшеліктері мен құрылымын сақтай отырып, қысқаша мазмұны беріледі. Фрагменттерді курсивпен жазуға, астын сызуға және т.б. болмайды.

Кілт сөздер (10-12 сөз)

Кілт сөздер 12 сөзден аспайтын жеке сөздерден де, сөз тіркестерінен де тұруы мүмкін. Оларды курсивпен немесе қалың қаріппен жазуға болмайды.

Мақаланың құрылымы:

- Кіріспе
- Әдістер мен әдістеме
- Талқылау
- Нәтижесі (мақаланың негізгі бөлігі)
- Қорытынды

• алғыс (егер жұмыс грант бойынша дайындалған болса немесе осы мақаланың шығуына үлес қосқан, бірақ оның авторлары болып табылмайтын әріптестердің еңбегін көрсету қажет болса қосуға болады);

• әдебиет – референс. Әдебиеттер тізімінде соңғы бес жылда жарияланған мақалалар қамтылуы керек.

Қолжазбалар электронды форматта қабылданады. Иллюстрациялар (суреттер, кестелер, график, диаграмма және т.б.) мәтіннің ішінде орналастырылады.

Мәтін Times New Roman қарпімен теріледі, қаріп өлшемі – 14 кегль, жоларалық интервал – бір, жиектері (барлығы) – 2 см, абзац шегінісі – 1 см, мақалалар мен архив құжаттарының мәтіндерінің стандартты көлемі 50 000 таңбаға дейін (метадеректер мен әдебиеттер тізімін есепке алмағанда 14-16 бет), ақпараттық материалдар, оның ішінде шолулар мен сыни пікірлер – 1000-3000 сөз

Дереккөздерге сілтемелер дәйексөзден кейін тік жақшада дәйексөз көзінің реттік нөмірін және бетті көрсете отырып беріледі, мысалы [1, л. 25].

Әдебиеттер тізімі мақала мәтінінен кейін орналастырылады. Ресурстың электрондық мекенжайын ғана көрсетуге рұқсат етіледі. Мысалы: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Электронды кітаптарға, журналдарға, газеттерге және т.б. сілтемелер дәл осылай ресімделеді.

Кестелер мен графикалық ақпаратқа қойылатын талаптар

Егер ғылыми мақалаға кестелер мен графикалық ақпараттар (сызбалар, суреттер, фотосуреттер) қоса берілсе, онда олар электронды журналдың талаптарына сәйкес ресімделуі керек.

Кестелер тікелей мақала мәтініне енгізіліп, нөмірленуі және мақала мәтінінде оларға сілтеме болуы керек. Суреттер, графикалар стандартты форматтардың бірінде ұсынылуы керек: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Нүктелік суреттерді 600 dpi тұнықтықпен орындау қажет. Суреттерде барлық бөлшектер анық көрсетілуі керек.

Әдебиеттер тізімі

Мақала мәтінінде тек сілтеме жасалған дереккөздер (дәйексөздер ретімен немесе ағылшын алфавиті бойынша нөмірленген) ғана болуы керек. Нәтижелері дәлелдемеге пайдаланылған, бірақ жарияланбаған жұмыстарға сілтемелер жіберілмейді. Қолжазбаларды жариялау үшін авторлардан ақы алынбайды.

Әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтерді (мақала атауы, автордың (авторлардың) аты-жөні, ұйымның толық атауы, қаласы, елі, автор(лар)дың электрондық пошталары), сонымен қатар, аннотация мен кілт сөздерді орыс және ағылшын тілдерінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілдерінде (егер мақала орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілдерінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылса) көрсету қажет.

Содан кейін библиографияның ағылшын және транслитерацияланған бөліктерінің тіркесімі беріледі. Транслитерация <http://translit-online.ru/> онлайн платформасы арқылы жүзеге асырылады.

Бұл онлайн платформа қазақ әліпбиінің нақты әріптерін транслитерацияламайды. Авторлар бұл жерде қазақша мәтінді транслитерациядан кейін келесі ережелерге сәйкес түзетулер енгізуі керек:

ә г ң ө ү Ұ қ і

а г н о у Ү к я

Егер дереккөздің ресми аудармасы болса және ағылшын тілінде жарияланған болса, онда әдебиеттер тізімінің ағылшын және транслитерацияланған бөлігінің тіркесімінде ағылшын тіліндегі ресми аудармасын көрсету қажет.

Мақала қолжазбалары қайтарылмайды және оған пікір білдірілмейді. Мақаланың мазмұнына автор жауап береді.

Редакцияның мекен-жайы: «Нұр-Сұлтан қаласының мемлекеттік архиві» ММ, Қазақстан, 010000, Нұр-Сұлтан қ., Әуезов к-сі, 3, Телефоны: 8-7172-249033 (119, 120); E-mail: info@gosarhiv.kz

Уважаемые коллеги!

Государственный архив города Нур-Султан совместно с Национальным конгрессом историков Казахстана с 2021 ежеквартально выпускает научно-популярный и информационно-методический журнал «Arhiv habarşysy».

В журнале публикуются научные статьи, исследование, архивные документы по вопросам методологии истории, историографии и источниковедения, истории и практики архивного дела, делопроизводства, краеведения, персонализма, а также обзоры, сообщения познавательного, просветительского и информационного характера.

Редакция принимает рукописи в электронном формате. Иллюстрации (рисунки, таблицы, графики, диаграммы и т.д.) помещаются внутри текста. Текст статьи должен начинаться с МР-НТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации; определяется по ссылке <http://grnti.ru/>)

Информация об авторе/авторах (каждый раз с новой строки):

- Имя, отчество, фамилия автора/авторов
- Название организации, город, страна
- E-mail

Название статьи не должно содержать более 10 слов:

- шрифт полужирный
- расположение по центру страницы

Аннотация (200-300 слов). В тексте аннотации не должно быть абзацев, цитирования, аббревиатур. Аннотация не содержит громоздких формул, не повторяет название статьи, не содержит ссылок на текст работы и список литературы. Аннотация дает краткое содержание статьи, отражая ее особенности и сохраняя структуру статьи. Не допускается выделение фрагментов курсивом, подчеркиванием и т.д.

Ключевые слова (10-12 слов)

Ключевые слова могут состоять как из отдельных слов, так и из словосочетаний, в любом случае не превышая 12 слов. Выделять их курсивом или жирным шрифтом нельзя.

Структура статьи:

- Введение
- Методы и методология
- Обсуждение
- Результаты (основная часть статьи)
- Заключение

• благодарности (этот раздел включают, если работа подготовлена в рамках гранта или есть необходимость отметить коллег, которые содействовали появлению данной статьи, но ее соавторами не являются);

• литература – референс. **Список литературы должен включать статьи, опубликованные за последние пять лет.**

Редакция принимает рукописи в электронном формате. Иллюстрации (рисунки, таблицы, графики, диаграммы и т.д.) помещаются внутри текста.

Текст набирается шрифтом Times New Roman, размер шрифта – 14 кеглей, межстрочный интервал-одинарный, поля (всего) - 2 см, абзацный отступ-1 см., стандартный объем статей и тексты архивных документов до 50000 знаков с пробелами (14-16 страницы без учета мета-данных и списка литературы); информационные материалы, в том числе обзоры и рецензий – 1000-3000 слов

Ссылки на использованные источники приводятся после цитаты в квадратных скобках с указанием порядкового номера источника цитаты и страницы, например [1, л. 25].

Список литературы размещается после текста статьи. Допускается указание только электронного адреса ресурса. Пример: URL: [http:// adilet.zan.kz / rus / docs / K1500000377](http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377) Дата обращения:

Аналогично оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.д.

Требования к таблицам и графической информации

Если научная статья сопровождается таблицами и графической информацией (диаграммами, рисунками, фотографиями), то оформлять их также необходимо в соответствии с требованиями электронного журнала.

Таблицы должны быть включены непосредственно в текст статьи, должны быть пронумерованы и сопровождаться ссылкой на них в тексте статьи. Рисунки, графики должны быть представлены в одном из стандартных форматов: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Точечные рисунки следует выполнять с разрешением 600 dpi. На чертежах должны быть четко представлены все детали.

Список литературы

Ссылка должна содержать только те источники (пронумерованные в порядке цитирования или в английском алфавитном порядке), на которые есть ссылки в тексте статьи. Ссылки на неопубликованные работы, результаты которых используются в доказательствах, не принимаются. Авторам рекомендуется исключить ссылки на страницы и следовать следующему шаблону: номер главы, номер абзаца и т. д. В противном случае при подготовке английской версии статьи могут возникнуть неверные ссылки.

После списка литературы необходимо указать библиографические данные (название статьи, ФИО автора (авторов), полное название организации, город, страна, адрес электронной почты автора(ов)), а также привести аннотации и ключевые слова на русском и английском языках (если статья написана на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья написана на русском языке), на русском и казахском языках (если статья написана на английском языке).

Затем предоставляется комбинация английской и транслитерированной частей списка литературы. Транслитерация осуществляется с использованием онлайн-платформы <http://translit-online.ru/>. Эта онлайн-платформа не транслитерирует специфические буквы казахского алфавита. Авторам следует внести здесь исправления после транслитерации казахского текста в соответствии со следующими правилами:

ә г ң ө ү Ұ қ і

а г н о у Ү к я

Если источник имеет официальный перевод и был опубликован на английском языке, официальный перевод на английский язык должен быть указан в сочетании английской и транслитерированной частей ссылок.

Плата за публикацию рукописей не взимается с авторов. Рукописи статьи не возвращаются и не комментируются. За содержание статьи отвечает автор.

Адрес редакции: ГУ «Государственный архив города Нур-Султан», Казахстан, 010000, г. Нур-Султан, ул. Ауэзова, 3, Телефон: 8-7172-249033 (119, 120); E-mail: info@gosarhiv.kz

---

Dear colleagues!

The State Archive of the city of Nur-Sultan with the Kazakhstan National historians' congress begins to publish a popular scientific and information-methodical journal «Bulletin of the Archive. Nur-Sultan».

The journal publishes scientific articles, archival data on the methodology of history, historiography and source studies, the history and practice of archival affairs, local history, personalism, as well as reviews and comments of cognitive, educational and informational orientation.

The editorial board accepts manuscripts in electronic format. Illustrations (figures, tables, graphs, diagrams, etc.) are placed inside the text. The text of the article should begin with IRSTI (International rubricator of scientific and technical information; determined by the link <http://grnti.ru/>)

Information about the author / authors (*each time on a new line*):

- Name, patronymic, surname of the author/authors
- Organization name, city, country
- E-mail

The title of the article should not contain more than 10 words:

- font bold
- location in the center of the page

Abstract (200-300 words). The text of the abstract should not contain paragraphs, citations, abbreviations. The abstract does not contain cumbersome formulas, does not repeat the title of the article, contains links to the text of the work and the list of references. The abstract gives a brief summary of the article, reflecting its features and maintaining the structure of the article. Selection of fragments in italics, underlining, etc. is not allowed.

Keywords (10-12 words)

Key words can consist of both individual words and phrases, in any case not exceeding 12 words. They cannot be italicized or bold.

Article structure:

- Introduction;
- Methods and methodology
- Discussion
- Results (main part of the article)
- Conclusion
- gratitude (this section is included if the work was prepared under a grant or there is a need to acknowledge colleagues who contributed to the appearance of this article, but are not its co-authors);
- literature - reference. References should include articles published in the last five years.

The editors accept manuscripts in electronic format. Illustrations (figures, tables, graphs, charts, etc.) are placed inside the text.

The text is typed in Times New Roman, font size is 14 pt, line spacing is single, margins (total) are 2 cm, paragraph indentation is 1 cm, the standard volume of articles and texts of archival documents is up to 50,000 characters with spaces (14-16 pages without taking into account metadata and list of references); information materials, including reviews and reviews - 1000-3000 words

References to the sources used are given after the quote in square brackets, indicating the ordinal number of the source of the quote and the page, for example [1, l. 25].

The list of references is placed after the text of the article. Only the e-mail address of the resource is allowed. Example:

URL:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> Accessed:

Links to e-books, magazines, newspapers, etc. are formatted in the same way.

Requirements for tables and graphic information

If a scientific article is accompanied by tables and graphic information (diagrams, figures, photographs), then they must also be formatted in accordance with the requirements of the electronic journal.

Tables should be included directly in the text of the article, should be numbered and accompanied by a link to them in the text of the article. Figures, graphics must be submitted in one of the standard formats: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Bitmaps should be done at 600 dpi. The drawings must clearly show all the details.

Bibliography

The reference should contain only those sources (numbered in citation order or in English alphabetical order) that are referenced in the text of the article. References to unpublished works whose results are used in proofs are not accepted. Authors are advised to exclude page references and follow the following pattern: chapter number, paragraph number, etc. Otherwise, incorrect references may occur when preparing the English version of the article.

After the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data (title of the article, full name of the author (authors), full name of the organization, city, country, e-mail address of the author (s), as well as annotations and keywords) in Russian and English (if the article is written in Kazakh), in Kazakh and English (if the article is written in Russian), in Russian and Kazakh (if the article is written in English).

Then a combination of the English and transliterated parts of the bibliography is provided. Transliteration is carried out using the online platform <http://translit-online.ru/>. This online platform does not transliterate specific letters of the Kazakh alphabet. Authors should make corrections here after transliterating the Kazakh text in accordance with the following rules:

ә з ң ө ү Ұ қ і

а з н о у Ү к я

If the source has an official translation and has been published in English, the official English translation must be given in a combination of the English and transliterated parts of the references.

The authors are not charged for the publication of the manuscripts.

The manuscripts of the article are not returned and are not commented on. The author is responsible for the content of the article.

Editorial office address: *State Archive of the city of Nur-Sultan, Kazakhstan, 010000, Nur-Sultan, Auezov str., 3, Phone: 8-7172-249033 (119, 120); E-mail: info@gosarhiv.kz*

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігінің
Ақпарат комитетінде тіркелген
тіркеу № KZ04VPY00027990

Біздің мекен-жайымыз:
010000, Нұр-Сұлтан қаласы, Сарыарқа ауданы,
М. Әуезов көшесі, 3-үй
тел/факс: +7 (7172) 28-07-26 (қос. 125,126)
e-mail: info@gosarhiv.kz

1920-30 жылдары азық-түлік, өндіріс тауарлары атқа, өгізге жегілген арбалармен, кейде тіпті түйелермен тасымалданған. 1930 жылдары Ақмолада темір жол құрылысы қарқынды түрде жүргізіле бастағанда, құрылыс материалдарын, өндіріс тауарларын таситын автоколонналар пайда болды. Сөйтіп, бірте-бірте жылқылар мен өгіздерді, автомобиль, трактор, поезд алмастырды.

1930 жылдары Ақмолаға нан тасушылар. Нұр-Сұлтан қ. мемлекеттік архиві қорынан

